

L. VILLARONGA

LA PLATA EMPORITANA

DE LA SEGONA GUERRA PÚNICA,
FINAL DEL SEGLE III aC

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

COMPLEMENTES D'ACTA NUMISMÀTICA

Col·lecció dirigida per M. Crusafont i A. M. Balaguer

1. - III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1985
2. - L. VILLARONGA. Monedes de plata emporitanes dels segles v-iv aC. 1997
3. - L. VILLARONGA. Les dracmes ibèriques i llurs divisors. 1998
4. - M. CRUSAFONT. Pesals monetaris de la Corona catalanoaragonesa. 1999
5. - L. VILLARONGA. Les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions. 2000
6. - M.M. LLORENS - X. AQUILUÉ. *Ilercavonia-Dertosa* i les seves encunyacions monetàries. 2001
7. - L. VILLARONGA. Les dracmes emporitanes. Principi del segle II aC, 2002
8. - L. VILLARONGA. La plata emporitana. De la segona Guerra Púnica, final del segle III aC

Moneda de la portada: Dracma d'Empòrion, número 322 del catàleg.

L. VILLARONGA

LA PLATA EMPORITANA

DE LA SEGONA GUERRA PÚNICA,
FINAL DEL SEGLE III aC

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA 2003

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Villaronga, L.

La Plata emporitana : de la segona guerra púnica, final del segle III aC. —
(Complements d'Acta numismàtica ; 8)

Bibliografia

ISBN 84-7283-671-1

I. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics II. Títol

III. Col·lecció: Complements d'Acta numismàtica ; 8

1. Monedes gregues — Empúries (Ciutat antiga)

737.1(467.1 EmA Empúries)

Amb la col·laboració: **Diputació de Girona**

Redacció: Acta Numismàtica
Escola Pia, 85. 08201 Sabadell
Telèfon 937 252 036

© Leandre Villaronga
© Societat Catalana d'Estudis Numismàtics,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juliol de 2003
Tiratge: 500 exemplars

Text original revisat lingüísticament pel Servei de Correcció de l'IEC

Compost per fotocomposició gama, s. l.
Carrer d'Aristides Maillol, 3, 1r. 08028 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL
Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-671-1
Dipòsit Legal: B. 29804-2003

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Sumari

Presentació	7
Introducció	9
Bibliografia	13
I. Tresors	17
II. Tipologia	33
III. Inscripció	35
IV. Classificació	37
Grup 1. De llaç darrere del coll	40
Grup 2. D'estil rude	42
Grup 3. De pentinat acabat amb dos rínxols de ganxo	44
Grup 4. D'arracada singular	48
Grup 5. De rínxols de distribució irregular	49
Grup 6. De pentinat acabat amb tres o quatre rínxols de ganxo	53
Justificació de l'ordenació	60
V. Símbols	67
Símbol de dofí	67
Símbol de fíbula	68
Símbol de «cossi»	68
VI. Tècniques	69
Marca de punxó	70

VII. Divisors	73
VIII. Metrologia,	77
Divisors	81
IX. Volum de les emissions	85
X. Catàleg	89
1. Llaç darrere del coll	91
2. Tipus «rude»	92
3. Dos rínxols de ganxo	94
4. Tipus d'arracada singular	97
5. Rínxols de distribució irregular	98
6. Tres o quatre rínxols de ganxo	102
7. Cap femení a l'esquerra	108
8. Cap de pegàs sense modificar	108
9. Divisors	110
9-1. Revers de pegàs	110
9-1-1. Cap a la dreta i pegàs normal	110
9-1-2. Cap a la dreta i pegàs de cap modificat	112
9-1-3. Cap a l'esquerra	112
9-2. Revers de dos dofins	112
9-3. Revers d'un dofí	114
XI. Monedes a les col·leccions públiques	115
XII. Comentaris al catàleg	117
XIII. Interpretació històrica	121
Relacions del denari romà amb la dracma emporitana	125
Làmines	127

Presentació

Aquest és el tercer volum i serà l'últim publicat, dels cinc que projectàrem per a l'estudi de les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i llurs imitacions, que comprèn el Corpus de les seves monedes, on recollim important material nou.

Així, en el primer volum, el de les monedes dels segles V i IV aC, donàrem a conèixer la important troballa del Penedès amb 177 monedes, entre elles monedes massaliotes que ens permeteren establir certs paral·lelismes i amb el qual, a més, completàrem la troballa de Pont de Molins.

En el segon volum, el de les monedes d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions fins a l'any 218 aC presentàrem un conjunt de 235 dracmes procedent del Llenguadoc que ens permeté arribar a noves conclusions del tot inesperades.

En el quart, el segon publicat, tractàrem de les dracmes ibèriques d'imitació emporitana. En recollírem moltes d'esparses i dos tresors amb nombroses monedes, el d'Orpesa i el de Puig Castellar. En total 808 monedes, un conjunt no assolit mai.

En el quint, les dracmes de principi del segle II aC, estudiant el conjunt des d'uns punts de vista nous poguérem assegurar-ne la datació, que en general era vista molt baixa.

Finalment en el que ara publiquem amb què acabem el pla projectat, (és el tercer de la sèrie) donem a conèixer les emissions emporitanes de la Segona Guerra Púnica i dels primers aixecaments dels íbers fins a l'any 195 aC. Presentem en sa totalitat les monedes dels tresors d'Orpesa i de Puig Castellar.

Per a aquests treballs, nosaltres amb plaer hi hem posat el nostre esforç, altres les ajudes econòmiques i molts la seva amistat i col·laboració en subministrar-nos els materials que han fet possible aquest conjunt de prop de quatre mil monedes.

Introducció

Les monedes tractades en aquesta obra abans de la troballa de Puig Castellar eren poc nombroses. Ho foren més quan Guadán introduí en el seu catàleg 232 dracmes de la troballa de Puig Castellar, però hem de pensar que nosaltres comptabilitzem unes 545 dracmes, o sigui 268 més que Guadán.

Les 973 peces del catàleg de Guadán en els nostres llibres es reparteixen de la següent manera:

Tractades a Empòrion I ¹ i II ²	293
Tractades a Empòrion IV ³	117
Tractades a Empòrion V ⁴	166
Divisors	64

En total són 640 peces.

Queden per a aquest volum, Empòrion III, 973 — 640 = 333 dracmes. D'aquestes 333, unes 232 pertanyen a Puig Castellar, i en resten 101 de les d'altres procedències. Veiem, doncs, que de les publicades per Guadán corresponents a aquest llibre el 70 % eren de Puig Castellar.

Si hi afegim les noves monedes no conegudes per Guadán, entre elles 145 de Puig Castellar, el percentatge creixerà més.

Veiem que la importància de la troballa de Puig Castellar és decisiva i que el catàleg queda dominat per la composició d'aquesta troballa.

1. Villaronga, 1997
2. Villaronga, 2000.
3. Villaronga, 1999.
4. Villaronga, 2002-1

Guadán anomenà les dracmes aquí estudiades «ibero-helenas». Hel·lènic podria ser pel seu estil, però ibèric només s'explica per haver estat batudes a la península Ibèrica. És una manera singular de qualificar unes monedes, que no creiem apropiada ni convenient seguir-la. És suficient saber que són unes monedes batudes a la seca d'Empòrion, amb tipus i pes emporitans, per a les necessitats financeres dels romans, en un període concret i molt curt, de l'any 218 aC a la fi dels primers aixecaments fbers cap a l'any 195 aC, en què desapareixen totalment de la circulació monetària.

En els nostres treballs hem vist moltes vegades que sempre hi ha determinats conjunts, que donen la imatge del total.

En alguns grups d'emissions, amb les quals formen classes concretes, la majoria de les monedes provenen de Puig Castellar.

Així,

Tipus «llaç darrere del coll», 31 de Puig Castellar.

Tipus «d'estil rude», 50 de Puig Castellar, 4 d'altres troballes.

Tipus «pentinat acabat amb dos rínxols» de ganxo, 65 de Puig Castellar.

Tipus «d'arracada singular», 46 monedes, 42 són de Puig Castellar.

Tipus «rínxols irregulars», 81 de Puig Castellar, 11 d'altres troballes.

Tipus «tres o quatre rínxols», 108 de Puig Castellar, 15 d'altres.

O sigui que l'abundància en alguns grups arriba del 55 % al 89 %.

També s'hi han afegit les dracmes de la troballa d'Orpesa, que són 163, de les quals 47 són oficials d'Empòrion.

La notícia de la troballa de Puig Castellar donada per Guadán fou molt important, però ara hi hem pogut afegir moltes més dracmes.

En el volum de les dracmes ibèriques⁵ comentàrem que les monedes del tresor de Puig Castellar (amagat a prop de Barcelona, i d'entre els de la seva època, el més proper a Empòrion), podrien haver estat batudes en llocs propers, en la Laietània, poc després de l'any 218 aC quan encara no s'havien emès dracmes amb llegendes ibèriques llegibles.

En oposició, el tresor d'Orpesa és més aviat tardà. Les dracmes emporitanes són menys nombroses que a Puig Castellar, i formen una representació reduïda. Les ibèriques, en canvi, són més nombroses, amb llegendes llegibles i amb una datació que arriba a finals del segle III aC.

Amb aquests dos conjunts tan importants desenvoluparem la nostra recerca.

En iniciar el nostre treball teníem unes idees concebudes des de temps abans. Ens havíem format uns grups que vèiem molt definits i concrets, seguint la classificació d'Amorós, a la qual afegíem informació nova.

Els grups eren: el de llaç en què acaba el collar; el d'estil rude, amb una epigrafia de signes grans i irregulars, el cos de pegàs arquejat, tot d'estil poc hel·lenístic; seguia

5. Villaronga, 1998

el del pentinat acabat amb dos grans rínxols de ganxo; després el que presentava una distribució irregular dels rínxols; l'acabat amb tres rínxols de ganxo i l'acabat amb quatre.

Però, en anar estudiant els encunys dintre dels grups formats per l'estil de la figura de l'anvers, ens trobarem amb reversos que enllaçaven els grups diferents. Alguns cops ens ha estat possible posar dintre d'un grup les monedes amb els encunys de revers que s'enllaçaven, però en altres hem hagut de mantenir els enllaços entre els diversos grups. Aquests enllaços relacionaven pel seu revers encunys d'anvers ben diferents.

Un altre cas que s'ens presentà fou el de les dracmes amb el símbol de dofí dessorra del pegàs, amb les quals havien pensat fer un grup independent, com ho havia fet Guadán. Aquest ja va fer present que existien enllaços d'encuny d'anvers combinats alhora amb revers amb i sense dofí. Aquests enllaços són nombrosos i ens obliguen a classificar conjuntament en un grup tots els anversos iguals encara que al revers de la moneda hi hagi o no un dofí.

Així hem anat treballant, i hem arribat a la fi a la classificació que oferim i que segurament es podrà millorar en el futur. Així, doncs, ara proposem d'establir els grups següents.

Els tres primers sempre amb reversos sense dofí:

1. Llaç darrera del coll, és el tipus Amorós II.
2. Grup amb el pegàs arquejat, els signes de l'epigrafia grans i d'estil poc hel·lenístic, no conegut per Amorós. L'anomenem «rude».
3. Pentinat acabat amb dos grans rínxols de ganxo, és el tipus d'Amorós III Aa. Els que segueixen amb reversos sense dofí i amb dofí:
4. De fort estil ibèric i arracada singular. No conegut per Amorós.
5. Rínxols de distribució irregular enfront de la dels altres grups que és regular. No conegut per Amorós.
6. Pentinat acabat en tres o quatre rínxols grans de ganxo, Correspon a Amorós III Ba i III Ca. Hi afegim alguns casos particulars, com ho pot ser el d'Amorós IV Aa.

Bibliografia

- Alfaro ALFARO, C. *Las monedas de Gadir-Gades*. Madrid, 1988.
- Almagro ALMAGRO, M. *Las necrópolis de Ampurias*.
A: *Monografías ampuritanas*. III, Barcelona, 1953, 2 volums.
- Amorós AMORÓS, J. *Les dracmes emporitanes*. Barcelona: 1933
- Amorós, 1941 AMORÓS, J. «Algunas cuestiones complementarias de la Numismática Emporitana». *Anales de la Universidad de Barcelona*, (1941-42), p. 67-118.
- Amorós, 1954-1 AMORÓS, J. «Apostillas al estudio de las monedas emporitanas», *Numisma*, 12 (1954), p. 9-19.
- Amorós, 1954-2 AMORÓS, J. «Apostillas al estudio de las monedas ampuritanas», *Numisma*, 13 (1954), p. 65-71.
- Amorós, 1957 AMORÓS, J. «Argentum Oscense», *Numario Hispánico*, 11 (1957), p. 51-71.
- Beltran BELTRAN, P. «Las monedas griegas ampuritanas de Puig Castellar» *Ampurias*, VII-VIII, (1945-46), 270-320.
- Bretti VILLARONGA, L. «Petit trésor de la deuxième guerre punique avec une drachme des Bruttians», *Florilegium Numismaticum, studia in honorem U. Westermark edita*, [Estocolm], (1992), p. 347-350.
- Callatay CALLATAY, F.; DEPEYROT, G.; VILLARONGA, L. *L'argent monnayé d'Alexandre le Grand à Auguste*. Brussel-les, 1993.
- Campo CAMPO, M. «Los divisores de dracma emporitana», *Acta Numismática*, II (1972), p. 19-48.
- Campo, 1976 CAMPO, M. *Las monedas de Ebusus*. Barcelona, 1976.
- Campo, 1991 CAMPO, M. «Dracmas e imitaciones de Emporion en tesoros del Gabinet Numismàtic de Catalunya». *Ermanno A. Arslan studia dicata*, I, Glaux 7, [Milà], (1991), p. 165-184.

- Coll del Moro AVELLA, L. «Hallazgos monetarios en «Coll del Moro», Gadesa». *Numisma*, 150-155 (1978), p. 147-156.
- Corpus VILLARONGA, L. *Corpus Nummum Hispaniae ante Avgvsti aetatem*. Madrid, 1994.
- Crawford CRAWFORD, M. *Roman Republican coinage*. Cambridge, 1974.
- Crawford, 1985 CRAWFORD, M. *Coinage and money under the Roman Republic*. Londres, 1985.
- Cuad. Num. GUADÁN, A. M.; «Un nuevo conjunto de dracmas ibéricas de imitación emporitana y algunas observaciones sobre epigrafía ibérica», *Cuadernos de Numismática*, 10 (1979), p. 13-25.
- Delgado DELGADO, A. *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*. III, Sevilla, 1876, p. 114-234. [lãm. CXXX-CXXXIV].
- Ebre-Segre VILLARONGA, L. «Un tesoro de la zona Ebre-Segre». *Acta Numismàtica*, 13 (1983), p. 47-57. [Possiblement deu ésser de Tivissa].
- Esty ESTY, W. W. «Estimation of the size of a coinage, a survey and comparison of methods», *Numismatic Chronicle*, (1986), p. 185-216.
- García-Bellido GARCÍA-BELLIDO, M. P. *El tesoro de Mogente y su entorno monetar*, *Estudis Universitaris Valencians*, núm. 5, València, 1990.
- García Garrido, 1990 GARCÍA GARRIDO, M. «El hallazgo de Villarrubia de los Ojos, Segunda Guerra Púnica, finales del siglo III a. C». *Acta Numismàtica*, XX, (1990), p. 37-78.
- Gómez Moreno, 1949-1 GÓMEZ MORENO, M. «Notas sobre numismática hispana». *Misceláneas* [Madrid], (1949), p. 175-180.
- Gómez Moreno, 1949-2 GÓMEZ MORENO, M. «La escritura ibérica y su lenguaje». *Misceláneas* [Madrid], (1949), p. 257-281.
- Guadán GUADÁN, A. M. DE. *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*. Barcelona, 1968-70.
- Heiss HEISS, A. *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*. París, 1870.
- Hill HILL, G. F. *Notes on ancient coinage of Hispania Citerior*. Nova York, 1931. [Numismatic Notes and Monograph, núm. 50]
- Maluquer, 1965 MALUQUER DE MOTES, J.; OLIVA, M. «Hallazgo de dracmas i divisores ampuritanos en las excavaciones de Ullastret». *Pyrenae*, 1965, p. 85-123.
- Maluquer, 1966 MALUQUER DE MOTES, J. «La colección arqueológica «Víctor Català»; I, Monedas de Emporion, de Massalia y plata romano-republicana halladas en la antigua ciudad griega». *Pyrenae*, 2, 1966, p.131-164.
- MAN NAVASCUES, J. M. DE, *Las monedas hispánicas del Museo Arqueológico Nacional*. I, Barcelona, 1969.

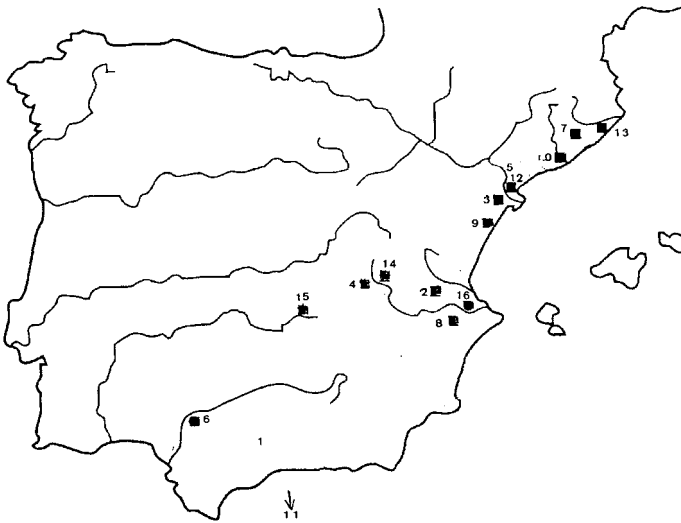
- Orpesa RIPOLLÈS, P. P. *Monedas d'ahir, tresors de hui*. València, 1997.
- Pericot, 1943 PERICOT, L. «Hallazgo de dracmas amporitanas en el poblado ibérico de Puig Castellar», *Ampurias*, [Barcelona], V, (1943), p. 302.
- Pericot, 1944 PERICOT, L. «El depósito de monedas ampuritanas de Puig Castellar», *Ampurias* [Barcelona], VI, (1944), p. 323-327.
- Planas MARTÍN MAÑANES, A; PLANAS PALAU, *Las monedas de otras cecas encontradas en Ibiza*. Eivissa, 1992.
- Puig Castellar VILLARONGA, L. «Les dracmes ibèriques de Puig Castellar». *Acta Numismàtica*, 14, (1984), p. 22-42.
- Pujol i Camps, 1872 PUJOL I CAMPS, C. «Empúries, catálogo de sus monedas e imitaciones». *Memorial Numismático Español*, II, (1872-73), p. 67-102.
- Pujol i Camps, 1876 PUJOL I CAMPS, C. A: DELGADO A., *Método de clasificación de las medallas autónomas de España*, tom III, Sevilla, 1876, p. 114-324.
- Raddatz RADDATZ, K. *Dir Schatzfunde der iberischen Halbinsel*. Berlín, 1969.
- Ripollès RIPOLLÈS, P. P. El tesoro de La Plana de Utiel, *Acta Numismàtica*, X, (1980), p. 15-25.
- Ripollès-Llorens RIPOLLÈS, P. P.; Llorens, M. del M., *Arse-Saguntum. Historia Monetaria de la ciudad y su territorio*, Sagunt, 2002.
- Tivissa VILLARONGA, L. «El tesoro IV de Tivissa». *Acta Numismàtica*, 12, (1982), p. 63-73.
- Valeria ALMAGRO BASCH, M.; ALMAGRO GORBEA, M. «El tesorillo de Valeria. Nuevas aportaciones», *Numisma*, 71, (1964), p. 25-48.
- Villaronga, 1967 VILLARONGA, L. *Las monedas de Arse-Saguntum*. Barcelona, 1967.
- Villaronga, 1973 VILLARONGA, L. *Las monedas hispano-cartaginesas*. Barcelona, 1973.
- Villaronga, 1981 VILLARONGA, L. «Necesidades financieras en la Península Ibérica durante la segunda guerra púnica y primeros levantamientos de los íberos». *Nummus*, IV-V-VI, (1981-83), p. 1-34.
- Villaronga, 1985 VILLARONGA, L. *Estadística aplicada a la Numismàtica*. Barcelona, 1985.
- Villaronga, 1987-1 VILLARONGA, L. «Uso de la ceca de Emporion por los romanos para cubrir sus necesidades financieras en la Península Ibérica durante la segunda guerra púnica». *Studi per Laura Breglia, Bullettino de Numismatica*, 4, 1, (1987), p. 200-214.
- Villaronga, 1987-2 VILLARONGA, L. «De nuevo la estimación del número original de cuños de una emisión monetaria». *Gaceta Numismática*, 85, (1987), p. 31-36.

- Villaronga, 1987-3 VILLARONGA, L. *Numismática Antigua de Hispania*, Barcelona, 1987. [2ª edició]
- Villaronga, 1987-4 VILLARONGA, L. «La monnaie d'argent en Espagne, de l'arrivée des romains jusqu'à la moitié du IIe siècle av. J-C.». *Rythmes de la production monétaire de l'antiquité à nos jours*, Louvain-La-Neuve, 1987.
- Villaronga, 1989 VILLARONGA, L. «The Tangier hoard». *The Numismatic Chronicle*, (1989), p. 49-162.
- Villaronga, 1993 VILLARONGA, L. *Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*. Barcelona, 1993.
- Villaronga, 1994 VILLARONGA, L. *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*. Madrid, 1994.
- Villaronga, 1998-1 VILLARONGA, L. *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*. Barcelona, 1998.
- Villaronga, 1998-2 VILLARONGA, L. «Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica». *Acta Numismàtica*, 28, (1998), p. 53-74.
- Villaronga, 2000 VILLARONGA, L. *Les monedes de plata d'Empòrion, Rhode i les seves imitacions. De principi del segle III aC fins a l'arribada dels romans, el 218 aC*. Barcelona, 2000.
- Villaronga, 2001 VILLARONGA, L. Dracmes emporitanes d'arracada singular, *Acta Numismàtica*, 31, (2001).
- Villaronga, 2002-1 VILLARONGA, L. *Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC*. Barcelona, 2002.
- Villaronga, 2002-2 VILLARONGA, L. «Trobada del Francolí. Testimoni per a la datació del denari ibèric de Kese». *Acta Numismàtica*, 32, 2002.
- Vives VIVES ESCUDERO, A. *La Moneda Hispánica*, Madrid, 1926.

I. Tresors

Donem el repertori dels tresors on s'han trobat les monedes aquí estudiades. En la majoria la presència és petita, però n'hi ha dos en què és important; són el d'Orpesa i el de Puig Castellar. Totes les ocultacions obeeixen als fets militars de la Segona Guerra Púnica i als primers aixecaments del íbers abans de l'any 195 aC.

Els tresors van en ordre alfabètic i la seva situació es pot veure en el mapa adjunt, assenyalats pel número que porten. En descriure les dracmes d'emissions anteriors donem la referència al nostre «Villaronga, 2000» i per a les monedes de plata ibèriques a «Villaronga, 1998». Els tresors porten la referència a TMPI.⁶

6. Villaronga, 1993.

1. Andalusia. (Bretti). TMPI 11. Donem les referències de la publicació.

Dracma dels Bruttians:

núm. 1. Nike/Home dempeus.

Hispanocartaginès:

núm. 2-3. *Dishekels* de la proa.

núm. 4-5. *Shekels* de la proa.

núm. 6-7. *Shekels* del cavall dempeus.

núm. 8. *Mig-shekel* del cavall dempeus.

Siculocartaginès:

núm. 9. Cap viril/elefant.

Roma:

núm. 10. Denari, Crawford 58/2.

Empòrion:

núm. 11-12. Dracmes. Vista una, amb tres rínxols i dofí al revers.

Número 402 del catàleg.

Dracmes ibèriques:

núm. 13. Amb llegenda ibèrica ILRTIRTAR, no vista.

núm. 14. Llegenda no visible, davant del pegàs medusa i dessota dofí, catàleg 10-13, número 416.

Ebusus:

núm 15. Hemidracma sense símbol.

2. Caudete de las Fuentes, Requena (València).⁷ TMPI 29.

1 quadrigatus

1 dracma emporitana, no il·lustrada.

2 trossos de dracma.

3. Coll del Moro, Gandesa, (Tarragona)⁸. TMPI 30.

Roma:

Un denari, Crawford 80.

Empòrion:

Una dracma, Amorós III, símbol dofí. Número 584.

Dracmes Ibèriques:

Una dracma ibèrica, OLOSORTIN, cat.10-1, número 392.

Ebusus:

Una hemidracma amb símbol caduceu.

7. Raddatz 205.

8. Coll de Moro

4. Drieves (Guadalajara). TMPI, 31.

- 13 denaris romans, últim Cr. 79/1.
- 1 dracma emporitana no determinada,
- 1 òbol ibèric d'imitació massaliota,
- 2 monedes «à la croix» pesades.
- fragment d'un *shekel* hispanocartaginès

5. Ebre-Segre.⁹ TMPI 32. Fou trobat a Tivissa (Tarragona). Donem les referències a la publicació.

Dracmes emporitanes:

- núm. 1. Cap de pegàs normal, catàleg 2-6-1, número 615.
- núm. 2. Cap de pegàs modificat, tipus de llaç, número 43.
- núm. 3 a 6. Cap de pegàs modificat, quatre rínxols, sense símbol de dofí, números 530, 570, 573 i 660.

Dracmes ibèriques:

- núm. 7. Tipus Puig Castellar, catàleg 2, número 34.
- núm. 8. Llegenda no llegible, catàleg 4-4, número 131.
- núm. 9. Símbol creixent, catàleg 8-16, número 341.
- núm. 10. Llegenda ERUA, catàleg 11-26, número 486.
- núm. 11. Llegenda KERTEKUNTE, catàleg 11-7, número 451.
- núm. 12. Llegenda KU Y, catàleg 9-2, número 354.
- núm. 13. Llegenda ILTIRTAR, catàleg 5-4, número 197.
- núm. 14. Llegenda ILTIRTASALIR, catàleg 5-6, número 240.
- núm. 15. Cap d'home, llegenda ILTIRTAR, catàleg. 5-33, número 196.

Divisors ibèrics:

- núm. 16. D'imitació emporitana, catàleg. 3-2-1, número 787.
- núm. 17 a 20. D'imitació massaliota, catàleg. 2-1-2, números 621, 623, 631 i 632.
- núm. 21 a 23. D'imitació massaliota, catàleg. 2-2, números 668, 669 i 692.

Divisors massaliotes:

- núm. 24-25. De roda amb M i A.

Ebusus:

- núm. 26-27. Hemidracmes sense símbol.

Roma:

- núm. 28-29. Quinaris

6. Ecija. (Sevilla).¹⁰ TMPI 13.

Hispanocartaginès:

- 1 *dishekel* de la proa.
- 2 *shekels* de la proa.
- 1 quart de *shekel* de l'elefant.
- 7 *shekels* del cavall saltant i estrella.
- 1 quart de *shekel* del cavall i estrella.
- 1 *shekel* amb cap femení/cavall cap girat.
- 1 *trishkel* del cavall dempeus.
- 3 *shekels* del cavall dempeus.
- 1 mig *shekel* del cavall dempeus.
- 1 quart de *shekel* del cavall dempeus.

Ebusus:

- 1 hemidracma amb el símbol estrella.
- 1 divisor de Tanit i caduceu.

Empòrion:

- 1 dracma. Tipus llaç, número 30.

Dracmes ibèriques:

- 1. Catàleg 11-24, número 481.
- 1. Catàleg 8-11, número 328.
- 1. Amb llegenda SALIRBAN, catàleg 8-2, número 294.
- 1. De ETOKISA, catàleg 11-3, número 432.
- 1. De BOKUAION, catàleg 11-16, número 468.
- 1 amb la llegenda no visible.
- 1 divisor ibèric de pegàs, catàleg 3-1-1, número 763.

Italocartaginès:

- 1 quart de *shekel* de Tanit i cavall dempeus.

7. Les Encies, (Empordà).¹¹ TMPI 35.

Roma:

- 120 denaris, el darrer Crawford 107 de 209/208 a. C.

Empòrion:

- 10 dracmes, dues en el GNC, de 3 rínxols, sense dofí, són els números 427 i 601.

Dracmes ibèriques conegudes:

- 1 de catàleg 3-1, número 98.
- 1 indeterminada, catàleg 4-5, número 130.
- 1 de llegenda indeterminada, catàleg 4-11, número 143.

10. Villaronga, 1981.

11. Campo, 1991.

- 1 de llegenda OROSE, catàleg 5-10, número 261.
- 1 de llegenda OLOSORTIN, catàleg 10-1, número 387.
- 1 de símbol dofí, catàleg 10-7, número 410.
- 1 de llegenda ETOKISA, catàleg 11-5, número 442.
- 1 de llegenda ARSABAS, catàleg 11-17, número 471.
- 1 de anepigràfica, catàleg 12, número 502.

Divisor ibèric:

- 1 amb pegàs.

8. Moixent (València).¹² TMPI 18.

1 mig victoriat amb la marca R.

Hispanocartaginès:

- 1 *trishkel* de la sèrie de l'elefant.
- 2 *dishekels* de la sèrie de l'elefant.
- 2 *shekels* i mig de la sèrie de l'elefant.
- 5 quarts de *shekel* de la sèrie de l'elefant.
- 1 *shekel* de cap femení, cavall saltant i estrella.
- 2 mitjos *shekels* de cap femení i cavall amb el cap girat.
- 9 *shekels* de cap viril i cavall amb palmera.
- 6 mitjos *shekel* de cap viril i cavall.
- 4 quarts de *shekel* de cap viril i cavall.

Ebusus:

- 2 hemidracmes sense símbol.
- 1 divisor de Tanit i caduceu.

Empòrion:

- 1 divisor de pegàs amb cap de trossa, número 694. García-Bellido l'inclou dient «desconocíamos que fuera de Mogente». No figura en el catàleg del IVDJ de Ruiz Trapero i Guadán diu que no és de Moixent.
- 2 dracmes, números 308 i 423.
- 3 divisors de pegàs, números 729, 732 i 734.
- 1 divisor de dos dofins, número 829.

Ibèric:

- 5 divisors amb pegàs, catàleg. 3-1-1, número 739, 757 a 760.
- 2 divisors amb pegàs, catàleg. 3-1-3, número 778 i 779.

Siracusa:

- 1 dracma.

12. García-Bellido.

9. Orpesa (Castelló). TMPI 36. Fa uns anys aparegueren en el mercat numismàtic dracmes ibèriques d'imitació emporitana en un nombre no usual. Començarem la recerca recollint material i buscarem informació sobre la seva procedència.

Arribarem a la conclusió que prop del mar a Orpesa (Castelló) es trobà un dipòsit format per dracmes emporitanes i per dracmes ibèriques d'imitació emporitana, que fou dividit en dues parts. Una d'elles comprèn les monedes que nosaltres hem pogut estudiar en quasi la seva totalitat. L'altra part era guardada en situació desconeguda fins fa poc, puix que Ripollès ha publicat¹³ una de les dracmes ibèriques, el nostre número 499, en tenir coneixement del segon grup del tresor. Esperem per a ben aviat la publicació total.

La part que nosaltres hem estudiat comprèn 171 exemplars, alguns d'inèdits i de gran interès.

Les dracmes publicades a *Cuadernos de Numismática*, són amb tota seguretat del tresor d'Orpesa.

La composició que donem actualment és la que donarem en la nostra publicació anterior.¹⁴

Dracmes emporitanes.

2. Cap de pegàs normal, catàleg. 2-4, número 492 i 494.

1. Cap de pegàs normal, catàleg. 2-6-1, número 614.

Dracmes amb cap de pegàs modificat tractades en aquest llibre.

2. De tipus de llaç, números 11 i 32.

4. De tipus d'estil rude, números 52, 65, 79 i 126.

3. De pentinat acabat amb dos rínxols, números 151, 152 i 222.

1. De tipus d'arracada singular, número 260.

5. De tipus de rínxols irregulars, números 303, 305, 315, 320 i 391.

29. De pentinat acabat amb tres o quatre rínxols, números 408, 414, 416, 422, 436, 437, 438, 440 a 444, 458, 460, 463, 470, 481, 512, 515, 571, 575, 595, 611, 612, 616, 620, 626, 659 i 661.

Total són 47 dracmes emporitanes. Foren il·lustrades en les làmines I a IV de la nostra obra.¹⁵

9. Dracmes ibèriques del tipus de Puig Castellar, catàleg 2, números 13, 15, 18, 33, 37, 50, 60, 61 i 68.

21. Dracmes ibèriques amb deformacions a la llegenda, catàleg 3, números 69 a 77, 82, 84 a 86, 88 a 95.

20. Dracmes ibèriques, catàlegs: 4-3, número 115; 4-4, números 117 a 119; 4-5, número 125; 4-7, número 135; 4-13, números 145 i 146; 4-14, número 147; 4-15, nú-

13. Orpesa

14. Villaronga, 1998.

15. Villaronga, 1998.

mero 148; 4-18, número 152; 4-19, número 153; 4-23, número 162; 4-30, número 166; 4-34, números 171 i 172; 4-37, número 176; 4-39, número 178; 4-44, número 183; 4-45, número 187.

19. Dracmes ibèriques amb la llegenda il·legible, catàlegs: 5-13, número 265; 7-2, número 284; 7-5, número 289; 7-6, número 290; 8-11, números 311, 315, 316, 319 i 321; 8-13, números 332 i 333; 8-14, número 335; 8-17, números 343 i 344; 8-18, número 345; 9-8, número 381; 10-6, número 409; 10-12, número 415; 10-15, número 418.

7. Dracmes ibèriques amb la llegenda llegible: catàlegs 11-4, número 438; 11-5, número 440; 11-9, número 457; 11-12, número 461; 11-13, número 462; 11-18, número 473; 11-20, número 476.

40. Dracmes ibèriques amb la llegenda llegible i símbol, catàlegs: 5-6, números 223, 228, 229, 231, 232, 234 i 235; 5-7, números 243 a 249, 253 a 256; 7-1, números 275 a 277; 8-1, número 291; 8-4, número 298; 8-9, número 305; 8-10, número 308; 9-1, número 347; 9-2, números 356 i 368; 9-6, número 378; 10-1, números 382 a 385, 391, 394, 396 i 400; 10-2, número 402; 10-3, número 403; 10-4, número 404.

A més, hi ha vuit dracmes, possiblement ibèriques, de llegenda no visible, no incloses en el catàleg de les dracmes. Són els números 164 a 171, il·lustrades en la làmina IV d'aquell llibre.¹⁶

10. Puig Castellar, Santa Coloma de Gramenet (Barcelona).¹⁷ TMPI 37.

El nom d'aquesta troballa ve donat pel lloc on fou descoberta, en l'*oppidum* ibèric de Santa Coloma de Gramenet, a tocar de Barcelona, el nom geogràfic del qual era el turó del Pollo. Els arqueòlegs excavadors de principi del segle XIX, li'n donaren un de menys vulgar, el de Puig Castellar.

La primera notícia la donà Pericot¹⁸ dient que a l'any 1942 de manera casual es trobaren un centenar de dracmes, de les quals en pogué estudiar deu i tres que afegeix i un lot de divisors. Més tard,¹⁹ tornà sobre la troballa publicant i il·lustrant 14 dracmes i 39 divisors, de pegàs i de dos dofins. Les dracmes 11 a 14 són ibèriques, del nostre catàleg²⁰ números 36, 42, 45 i 54.

Poc després Pío Beltrán²¹ en publicar un estudi general de la plata emporitana, tracta d'aquesta troballa comentant les monedes publicades per Pericot amb una sèrie d'apreciacions subjectives.²²

16. Villaronga, 1998

17. Puig Castellar.

18. Pericot, 1943.

19. Pericot, 1944.

20. Villaronga, 1998.

21. Beltrán.

22. Per exemple a la número 7, es veu una A sota l'ala i de les 11 i 14 diu a la pàgina 312 «bajo la pata trasera derecha del pegaso hay un dibujo como un monte puntiagudo desde el cual emprendería el vuelo».

Guadán²³ en la seva important obra ens parla de Puig Castellar dient que s'hi trobaren 150 dracmes i 50 divisors, malgrat que en el catàleg en comptabilitza 267, que són una part de les que nosaltres fotografàrem en aquells temps anteriors a l'any 1950, donant-ne un seguit de notícies.²⁴

Resumint les notícies, juntament amb altres que aconseguírem, sabem que en el temps de la Guerra Civil, 1936-1939, davant de la manca de recursos, al turó del Pòllo, alguns recollien llenya per al foc de la llar, i en arrencar una soca seguí el tresor amb les monedes, en un lloc pròxim a la muralla de l'*oppidum*.

Després, totes les monedes o algunes arribaren a l'àmbit universitari, creiem en el que fou després l'Institut d'Arqueologia, i Pericot, aleshores catedràtic de la Universitat, n'adquirí algunes que publicà; 14 dracmes i 39 divisors. No fou massa encertada la tria; els divisors eren en un estat deplorable i, pel que fa a les dracmes només tenen interès les ibèriques, de les quals n'hi havia moltes a la troballa.

Les altres, d'un total comptabilitzat de 545, no foren adquirides per la Universitat i després d'unes vicissituds que desconeixem passaren a unes mans que en guardaren algunes i les altres passaren al mercat numismàtic, però d'una manera controlada. Pràcticament en el curs d'uns anys foren a parar a sis mans on les poguèrem fotografiar, essent fàcilment reconegibles. Amb els anys les col·leccions formades cap a l'any 1950 s'han desfet i les monedes han passat a llocs molt diversos.

L'última notícia d'aquesta troballa, la donàrem en publicar les dracmes ibèriques.²⁵ L'inventari que donàrem anteriorment, avui podem donar-lo de manera més concreta.

Composició sumària,

Dracmes d'emissions antigues.²⁶

7. Catàleg 2-1, números 351 a 353, 356, 358, 362 i 364.

2. Catàleg 2-2, números 381 i 382.

7. Catàleg 2-3, números 392 a 394, 400, 401, 418 i 421.

10. Catàleg 2-4, números 430, 441, 446, 450, 469, 471, 473, 483, 495 i 497.

9. Catàleg 2-5-1, números 508, 530, 533, 543, 552, 559, 561, 565 i 567.

2. Catàleg 2-5-2, números 595 i 606.

5. Catàleg 2-6-1, números 607, 612, 613, 616 i 617.

13. Catàleg, 2-6-2, números 622 a 624, 626, 630, 631, 635 a 637, 641, 642, 645 i 646.

Total 55 dracmes

Dracmes estudiades en aquest llibre:

Tipus de llaç, 31 dracmes.

23. Guadán.

24. Guadán, volum II, pàgina 145, nota 351.

25. Villaronga, 1998-1, pàgina 34.

26. Villaronga, 2000.

De tipus rude, 50 dracmes.

De pentinat acabat en dos rínxols de ganxo, 65 dracmes.

Tipus d'arracada singular, 42 dracmes.

Tipus de rínxols irregulars, 81 dracmes.

Tipus amb el pentinat acabat en tres o quatre rínxols, 108 dracmes.

Total 377 dracmes

Divisors emporitans:

39, d'entre els quals 10 inclosos en el catàleg.

Dracmes ibèriques:

52. Catàleg 2, números 2 a 12, 14, 16, 17, 19 a 24, 26 a 32, 35, 36, 38, 39, 41 a 49, 52 a 57, 59, 62, 63, 65 a 67.

1. Catàleg 3-1, número 78.

9. Catàleg 4-1, números 101 a 109.

1. Catàleg 4-9, número 140.

1. Catàleg 4-22, número 156.

1. Catàleg 4-25, número 159.

3. Catàleg 4-26, números 160 a 162.

1. Catàleg 4-27, número 163.

1. Catàleg 4-45, número 186.

1. Catàleg 9-3, número 370.

1. Catàleg 11-15, número 464.

2. Catàleg 12, números 495 i 497.

Total 74 dracmes

Total general 545 dracmes

11. Tanger (Marroc).²⁷ TMPI 21.

Hispanocartaginès

4 dracmes del sistema àtic.

7 *dishekels* de la proa.

20 *shekels* de la proa.

1 *dishekel* de l'elefant.

2 *shekels* i mig de l'elefant.

1 *dishekel* Adonis i del cavall dempeus.

13 *shekels* del cavall saltant i estrella.

3 *shekels* del cap femení i cavall cap girat.

19 *shekels* del cavall dempeus.

11 *shekels* del cavall dempeus i «zayin».

3 mitjos *shekels* del cavall dempeus.

27. Villaronga, 1989.

- 1 quart de *shekel* del cavall dempeus.
- Gadir:
2 hemidracmes.
- Ebusus:
2 hemidracmes sense símbol.
6 hemidracmes amb símbol.
- Roma:
3 quadrigatus.
- Empòrion:
1 dracma de cap de pegàs normal, catàleg 2-4, número 438.
1 dracma de tipus de dos rínxols, número 221.
- Dracmes ibèriques:
1. Catàleg 13, número 503.
- Italocartaginès:
4 mitjos *shekels*.
1 quart de *shekel*.
- Siculcartaginès:
5 *shekels* de l'elefant.
3 mitjos *shekels* de l'elefant.
- Iol:
1 *shekel*.
- Tarent:
3 mitjos *shekels*.
- Dyrrachium:
1 dracma.
- Amphipolis:
1 tetradracma.
- Antiochus II:
1 tetradracma.

12. Tivissa (Tarragona).²⁸ TMPI 39.

Donem la referència de la publicació.

Dracmes emporitanes:

núm. 1 i 2. Amb cap de pegàs modificat, pentinat acabat en 3 rínxols, números 445 i 450.

Dracmes ibèriques:

núm. 3. Catàleg 11-10, número 459.

núm. 4. Catàleg 13, número 520.

28. Tivissa.

núm. 5, 6, 8 a 10, 35-36. Catàleg 5-4, números 198, 199, 205, 206, 207, 210, 211 i 215.
 núm. 7. Catàleg 5-5, número 219.
 núm. 33. De TARAKONSALIR, catàleg 7-1, número 278.
 núm. 18. Catàleg 8-11, número 327.
 núm. 41. Catàleg 8-6, número 302.
 núm. 11-12 i 37. Catàleg 9-2, números 353, 364 i 365.
 núm. 13. Catàleg 9-4, número 372.
 núm. 30, 38-39. Catàleg 9-5, números 375 a 377.
 núm. 34. De ETOKISA, catàleg 11-5, número 441.
 núm. 14 a 16, 40 i una altra d'inèdita de KERTEKUNTE, catàleg 11-7, números 448, 449, 452 a 454.
 Una d'inèdita, amb la llegenda TIKIRSKINE, catàleg 9-1 de plom, número 350.

Altres monedes

núm. 19 i 20, dues dracmes d'Arse.
 núm. 21 i 22, dos divisors ibèrics d'imitació massaliota, del catàleg 2-2-2-7 i 2-1-2-3-3 i a més el 2-1-2-2-4, números 629, 633 i 678.

Roma:

núm. 42 i 43, dos quadrigatus.
 núm. 44 a 48, cinc victoriats.
 núm. 23 a 29, 31 i 32, nou denaris.

13. Ullastret (Baix Empordà).²⁹ TMPI 40.

En les excavacions arqueològiques realitzades a Ullastret es trobà el dia 23 de gener de 1984 un tresor de 8 dracmes i 46 divisors emporitans.

Les dracmes són:

Cap de pegàs normal, una, número 5, Villaronga³⁰ 467.
 Cap de pegàs modificat: tipus rude, dues, números 60 i 122.
 tipus dos rínxols, tres, números 189, 198 i 219.
 tipus tres rínxols, dues, números 556 i 582.

Els divisors són:

De pegàs 27, números 9 a 35, en catàleg 22.
 De dos dofins 18, números 36 a 53, en catàleg 14.
 D'un dofí un, número 54, en catàleg 843.

És laboriós interpretar la publicació per la dificultat de desxifrar alguna de les

29. Maluquer.

30. Villaronga, 2000.

il·lustracions, especialment pel que fa als divisors del pegàs. Aquests són del 9 al 35. Els il·lustrats a la làmina II van numerats, i comprèn 11 divisors, del 9 al 15 i del 19 al 22.

A la làmina III, les monedes no van numerades, n'hem desxifrat cinc, que són la 16, 23, 29, 30 i 31, i a més una del tipus de trossa que és la 27. En queden dues sense determinar.

A la làmina IV les monedes no van numerades. N'hi ha tres de repetides, les números 10, 12 i 14. N'hem determinat dues, les 17 i 32. En queden cinc per desxifrar.

En total hem il·lustrat 29 monedes, tres estan repetides i en queden 26, essent 27 les catalogades, per tant en falta una, la 18.

Arribem així:

Divisors de pegàs tipus trossa: 10, 18, 19, 20 i 27.

Divisors de pegàs identificats: 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 29, 30, 31, i 32.

Divisors repetits a la il·lustració: 10, 12 i 14.

En total són 23, i les peces il·lustrades són 29, per tant en falten per definir 6, però és que en falten 7. Les que falten per definir són les 24, 25, 26, 28, 33, 34 i 35, aquesta darrera sense fotografia.

Per aclarir-ho hem demanat les fotografies al Servei d'Arqueologia de Girona³¹ i amb el material rebut basem el nostre estudi. Donarem la referència del número de Maluquer, que algunes vegades no queda comprovat en la seva il·lustració.

Pel que fa als divisors amb dos dofins, a la làmina VI estan tots reproduïts i numerats, en canvi, a la làmina V s'hi repeteixen algunes de les monedes que van sense numerar, i per això es pot suprimir aquesta làmina.

La troballa queda establerta per:

Una dracma emporitana de pegàs amb cap normal, Villaronga 467.

Set dracmes emporitanes amb el cap de pegàs modificat: tipus rude dues, 60 i 122; tipus dos rínxols, tres, 189, 198 i 219; tipus tres rínxols, dues, 556 i 582.

Cinc divisors de pegàs del tipus de trossa, Villaronga 3-3-1.

22 divisors de pegàs: 701 a 703, 706 a 711, 713 a 717, 720, 723, 769 a 772, 777 i 778.

Divisors de dos dofins: 4 tipus trossa, Villaronga 3-3-2 i números 800 a 808, 820 a 823.

Divisors amb un dofí, números 842 i 843.

Aquesta troballa presenta nombrosos divisors, peces escasses, però veiem que els 22 divisors de pegàs han estat batuts amb 7 encunys d'anvers, i els 13 de dofí amb 4 encunys, de manera que resulten uns coeficients de 3,14 monedes per encuny i 3,25, respectivament. Coeficients molt alts que assenyalen pocs encunys i una abundància d'aquestes monedes en la troballa.

31. Agraïm a la Dra. Martin l'autorització a publicar-les i a la Dra. Llorens haver-les fotografiat.

14. Valeria (Conca).³² TMPI 27.

Hispanocartaginès:

2 *shekels* del cavall saltant i estrella.2 *shekels* del cap viril i cavall dempeus.1 mig *shekel* del cap viril i cavall dempeus.

Ebusus:

1 hemidracma sense símbol.

Roma:

1 tros de quadrigatus.

11 denaris, el més modern de Crawford 107/1.

2 quinaris.

Empòrion:

1 dracma, amb pentinat acabat en tres rínxols de ganxo, número 369.

Dracmes ibèriques:

4. De ILTIRTASALIR. Catàleg 5-6, números 230, 233, 239 i 241

2. Catàleg 8-11. números 313 i 326.

1. De SOKSALIR. Catàleg 8-3, número 297.

1. De URBATER. Catàleg 8-9 número 307.

1. De TIKIRSKINE. Catàleg 9-1, número 348.

1 dracma amb la llegenda de vuit pals, catàleg 4-24, número 158.

Arse:

2 dracmes.

Saiti:

1 didracma.

Divisor:

1 de cap femení i estrella.

Monedes «à la croix»

5 dracmes pesades.

Rodas:

1 tetradracma.

15. Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real).³³ TMPI 26. Donem la referència de la publicació.

Hispanocartaginès:

núm. 1. Quart de *shekel* de l'elefant.núm. 2. *Shekel* del cavall dempeus, amb «zayin».núm. 3. Quart de *shekel* del cavall dempeus.núm. 4. *Shekel* partit.

32. Villaronga, 1973, p. 80, hi figura tota la bibliografia, que és nombrosa.

33. García Garrido, 1990.

Sicília:

núm. 5. Litra d'Agrigent, SNG Danish Museum, núm. 109.

Roma:

núm. 6. Sesterci.

núm. 7. Denari, partit.

núm. 8 a 12. Victoriats.

núm. 13. Mig victoriat amb R.

Empòrion:

núm. 14. Dracma del grup de rínxols de distribució irregular, número 331.

núm. 20 a 24, divisors amb pegàs, números 738, 741, 755, 760 i 759.

núm. 25, divisor tosc amb E caiguda. Catàleg 3-2-6, número 806.

Ibèric:

núm. 15 i 19. Dracma amb la llegenda indeterminada. Catàleg 3-1, número 79 i 80.

núm. 16. Dracma. Catàleg 4-1, número 100.

núm. 17. Dracma. Catàleg 4-4, número 123.

núm. 18. De ETOKISA. Catàleg 11-6, número 447. Una dracma, catàleg 4-28, número 164.

núm. 26 a 37, 46 a 53 i 137, divisors amb pegàs. Catàleg 3-1-1, números 727 a 734, 736, 738, 740, 741, 746 a 750, 770 a 773.

núm. 38, 39 i 138, divisors amb dofí darrere el cap i T dessota el pegàs. Catàleg 3-2-2, números 790, 792 a 795.

núm. 44 i 45, divisors de pegàs amb T dessota, potser hi ha el dofí. Catàleg d.3-2-2, números 794 i 795.

núm. 40 i 41, divisors de pegàs amb dofí dessota. Catàleg 3-2-1, número 783 i 786.

núm. 42 i 43, creixent davant del coll, amb pegàs. Catàleg 3-2-4-1, números 799 i 800.

núm. 54, 55, 59 a 67, dofí davant de la cara i dos cercles dessota del pegàs. Catàleg 3-3-1, números 809 a 813, 815 a 817, 819, 823 i 824.

núm. 56 a 58 i 68, dofí davant de la cara, pegàs amb el cap modificat i dessota dos cercles. Catàleg 3-3-2, números 826 a 829.

núm. 69 a 99 i 139 a 146, pegàs normal dessota dos cercles. Catàleg 3-3-3, números 832, 833, 835 a 849, 851 a 852, 854 a 865, 873 a 883.

núm. 121 a 124. Divisors d'imitació massaliota, amb M, A i creixent. Catàleg 2-2-1-2, número 643 i 2-2-2-4, números 670 a 672.

núm. 100 a 114 i 147 a 151. Divisor d'Apol·lo i creixent.

núm. 115 a 120. Divisor d'Apol·lo i creixent amb un dofí.

núm. 125 a 129. Divisor de Tanit i caduceu.

núm. 152. Apol·lo i creixent amb 5 punts, de 0,12.

Arse:

núm. 132. Divisor amb cap de cavall.

núm. 133. Divisor amb cap femení i estrella.

Gadir:

núm. 134. Divisor.

Incert:

núm. 130, 131, 135, 136.

16. Xest (València).³⁴ TMPI 24.

Hispanocartaginès:

4 *shekels* amb cap femení i cavall amb el cap girat.

1 mig *shekel* amb cap femení i cavall amb el cap girat.

4 *shekels* amb el cavall dempeus.

5 *shekels* amb el cavall dempeus i lletra fenícia «zayin».

2 mitjos *shekels* amb cap viril i cavall dempeus.

3 *shekels* amb cap viril i cavall, sobre ureus.

6 *shekels* amb cavall saltant i estrella.

Roma:

1 denari dels dioscurs.

Arse:

1 dracma.

Empòrion:

3 dracmes no il·lustrades.

Dracmes ibèriques:

1. Catàleg 4-11, número 142.

1 De ILTIRTAR, catàleg 5-4, número 212.

1 Tros de ILTIRTASALIRUSTIN, catàleg 5-7, número 250.

1 De ETOKISA, catàleg 11-6, número 446.

1. Òbol d'imitació massaliota, catàleg. 2-2-1-2, número 635.

34. Villaronga, 1973, p. 74.

II. Tipologia

L'anvers és el normal de les dracmes emporitanes de pegàs. El cap d'Arethusa voltat per tres dofins a la dreta, amb una distribució dels rínxols del pentinat que especifiquem en cada grup, puix que ens servirem de la seva distribució per establir la classificació.

Essencialment hem establert sis grups seguint la tipologia del pentinat segons la distribució dels rínxols, que són:

Tipus amb llaç darrera del coll, caracteritza un dels grups en acabar el collar per darrere en un llaç. Làmina I, A.

Un altre l'anomenem d'estil rude, perquè presenta en el revers el pegàs amb el cos arquejat i la llegenda traçada amb signes grans i irregulars. Làmina I, B.

El tercer grup queda definit perquè presenta el pentinat acabat en dos rínxols de ganxo. Làmina I, C.

Una arracada singular ens defineix el grup quart. Làmina II, D.

El quint grup presenta el pentinat amb una distribució irregular dels rínxols. Làmina II, E.

I finalment el sisè, amb el pentinat acabat en tres o quatre rínxols de ganxo. Làmina II, F.

Com a cas singular hem trobat tres dracmes i un divisor amb el cap a l'esquerra. Dues dracmes són del mateix encuny d'anvers, malgrat que els de revers són prou diferents, un sense el símbol de dofí i el altre amb dofí.

Per el revers sempre trobem el cap de pegàs modificat i convertit en un petit homenet que s'agafa el peu amb la mà i va cobert amb un «pileus». En una sola dracma provinent de la troballa d'Orpesa, la número 659, hem trobat el cap de pegàs que sembla sense modificar. Per l'estil de l'anvers no ens ha estat possible incloure'l en cap dels grups de dracmes del pegàs sense modificar. Crida l'atenció el seu pes baix, de 3,22 g, inferior al que li correspondria tenint en compte el tros que li falta. La part visible de la llegenda és correcta amb els signes més aviat grans.

A la làmina 14 il·lustrem les tres dracmes, dues amb el cap a l'esquerra, 657 i 658, i l'altra amb el cap del pegàs sense modificar, 659. En descriure els seus grups donem les característiques tipològiques diferencials.

Els divisors amb pegàs sempre presenten el cap sense modificar, malgrat que a totes les dracmes està modificat. Excepte un, el 784 il·lustrat a la làmina 15.

Tenim la novetat dels divisors inferiors amb dos dofins i un de sol. És un tipus molt usat a la numismàtica antiga.

Crida l'atenció que Maluquer en estudiar els divisors de la troballa d'Ullastret³⁵ no qualifiqui com a dofins els del seu encuny de revers R.3. puix diu: «Creemos se trata de dos peces». La seva interpretació es deriva del fet que no tenen el cos corbat, sinó que és recte.

Campo³⁶ recull aquesta idea sense fer comentaris, en els divisors de la seva IV-III-III, números 215 a 217, dient «dos peces girando a la derecha». No hi ha cap raó per canviar en peixos els dofins d'un dels encunyats.

Els dos dofins van en roda girant unes vegades cap a la dreta, dextrogirs, o cap a l'esquerra, sinistrogirs. En molts d'ells és ben visible un punt central com a eix de la roda que formen.

35. Maluquer, 1965, 95.

36. Campo, 46

III. Inscripció

La inscripció a les monedes de plata d'Empòrion està traçada en caràcters grecs, és la d'**ΕΜΠΟΡΙΤΩΝ**, que correspon a la *gens*, els emporitans, que habitaven la ciutat. Les variants dels signes corresponen als de la segona meitat del segle III aC.

Sempre la trobem correcta, però hi ha signes de grandària gran i desiguals, en els grups de «llaç darrera del coll» i el de tipus «rude».

Les úniques irregularitats que hem trobat són a la moneda 81, encuny R.10, on la N final de la llegenda presenta la travessa del mig invertida, i en les dracmes 601 i 602, falta l'omega de la llegenda.

IV. Classificació

Per fer la classificació i ordenació és necessari fer abans l'estudi dels encunys. Avancem ara uns comentaris sobre alguns dels enllaços d'encunys que són determinants en el nostre treball.

Guadán donà una numeració als encunys d'anvers i als de revers. Aleshores les monedes amb el mateix número de l'encuny, ja fos d'anvers o de revers, volia dir que tenien el mateix encuny. En el nostre estudi dels encunys hem trobat coincidències amb el de Guadán, però també diferències. No creiem d'utilitat discutir-les, examinant les monedes n'hi ha prou.

El que sí que comentarem són els enllaços dels encunys d'anvers que presenten reversos sense dofí i amb un dofí com a símbol, que Guadán ja presentà.

Són els encunys d'anvers A.283, A.285 i A.289 de Guadán, del seu grup IX-II-I i II, emprats a les seves monedes números 421 a 428, 430 i 431, 438 a 440 que enllacen amb reversos amb el símbol de dofí del grup X, número de Guadán 632 a 634 i 636 a 642.

També l'anvers de Guadán A.317, del grup IX-III-I, monedes 496 a 504 enllacen amb la moneda amb el revers de símbol de dofí del grup X, número 652.

I finalment les monedes del grup IX-XII-II, amb l'encuny d'anvers A.385, números 622 a 628 i encuny A.386, números 629 i 630, que enllacen amb reversos amb el símbol de dofí del grup X, números 683 a 692.

A la làmina 3 donem alguns exemples, les dues primeres dracmes números de Guadán 438 i 641, nostres 527 i 535, presenten el nostre encuny d'anvers A.22 i els de revers R.52 i R.56, sense dofí el primer i amb dofí el segon. Les altres dues dracmes de Guadán 502 i 652, nostres 504 i 520, amb el nostre encuny d'anvers A.21 i revers R.47 i R.33, també sense dofí i amb dofí, respectivament.

Els enllaços són nombrosos. A la làmina 4, es poden veure quatre dracmes amb el mateix encuny d'anvers, l'A.6, les dues primeres amb el revers sense el dofí i les altres dues amb el símbol de dofí. Les monedes són 458, 460, 455 i 456, tenen els encunys 6-26, 6-28, 6-24 i 6-25. La igualtat és evident, només cal examinar la posició de

les dues ratlles de la diadema, la primera surt de dessobre del segon rínxol i la segona del tercer, el dofí de darrera el cap queda enganxat a la gràfila i també ho està el de davant i dessobre.

Així, tenim quatre dracmes amb el mateix encuny d'anvers i diferents els de revers, dels quals dos sense dofí i els altres dos amb dofí.

En el catàleg podem veure aquest i altres enllaços. Resulta evident que els encunys de revers sense dofins i els que en tenen foren utilitzats simultàniament en batre la moneda i que, per tant, les monedes sense símbol de dofí i les que el presenten han d'anar classificades conjuntament. En estudiar cada cas de manera puntual, ens referim als enllaços d'encunys

Per classificar i ordenar les dracmes emporitanes poguéren des de l'inici formar quatre grans grups.

1. El grup que presenta reversos amb el cap de pegàs sense modificar i el d'altres modificat.
2. El grup que presenta tots els reversos amb el cap de pegàs modificat.
3. El grup que, a més de presentar tots els reversos amb el cap de pegàs modificat, en alguns hi ha el símbol de dofí de mida petita.
4. El grup de les dracmes de pes reduït, entorn dels 4,25 g.

L'ordre que acabem d'exposar sembla que coincideix amb l'ordre cronològic.

A cada grup de dracmes emporitanes li hem donat un nom apropiat al tipus que presenten. Alguna vegada les assignacions de les dracmes al seu grup és ràpid i evident perquè el seu aspecte és concret i coincideix amb el tipus corresponent, però altres vegades pot ser quelcom dubtós i, aleshores, prenem algun altre detall que ens pot precisar el tipus. Però tot i això, hi ha casos en què els dubtes poden ser importants i podria resultar que la classificació no sigui ben encertada. Quan això succeeixi sempre procurarem que no tingui conseqüències.

Per a la classificació hem fet uns grups amb criteris estilístics, principalment per la manera de presentar el pentinat.

En el pentinat, bàsicament sobre el front del cap femení tenim un rengle de rínxols, uns acabats en ganxo i altres solament representants per línies paral·leles, d'aquesta part del pentinat en diem de «banda». L'espiga i les bràctees de les primeres emissions han esdevingut unes línies disposades a manera de diadema que aguanten el pentinat. La línia per sobre la part superior de la banda al seu fi per davant presenta una línia de punts acabats en punxa. Per la part de darrere de la banda trobem uns grans rínxols acabats en ganxo. N'hi ha dos, tres o quatre en diverses posicions. Entorn d'ells surten dues línies a la manera de diadema que sostenen els flocs dels cabells representats per línies que surten de la coroneta.

Cada tipus estilístic coincideix amb una distribució determinada del pentinat. Així, quan establim els grups pel nombre o distribució dels rínxols de ganxo, establim

uns grups estilístics. A partir d'ells, en existir una evolució en la distribució del pentinat i en l'estil característic de cadascun, hem continuat la classificació dintre de cada grup, però si arribem a apartar-nos del model original, en trobar alguns dubtes, és on es presenten els problemes de classificació. A vegades per la coincidència d'encunys de revers de les dracmes dubtoses en la seva classificació amb les que ho són segures, podem prendre una decisió prou encertada, però en altres casos el dubte hi serà. Davant d'aquestes incerteses prendrem la determinació que ens semblarà més adequada, i així en establir els grups, hi posarem al final les monedes que poden resultar dubtoses.

Al primer apartat, amb reversos amb el cap del pegàs sense modificar i modificat, hi pertanyen les emissions dites de «Serinyà» i del «Rínxol», estudiades en un altre volum anterior.³⁷

Al segon apartat, les ara estudiades, totes amb el cap de pegàs modificat, son les de «llaç», les d'estil «rude» i les de «dos rínxols».

Finalment en el tercer apartat, amb reversos de cap de pegàs modificat i alguns a més amb el símbol de dofí, que queden enllaçats pels encunys d'anvers, hi pertanyen les d'arracada singular», les de «rínxols de distribució irregular» i les corresponents als grups de «tres o quatre rínxols».

Tant les del segon com les del tercer apartat són presents en la troballa de Puig Castellar, però a les altres troballes acostumen a faltar les d'estil «rude» i les d'arracada singular» i les de «rínxols irregulars».

La classificació de les dracmes emporitanes del grup III d'Amorós intentarem fer-la segons el nombre de rínxols de darrera de la banda, que estan molt ordenats i marcats, essent dos, tres o quatre. Un altre grup, que serà petit, quedarà format per les peces en les quals alguns dels rínxols prenen una altra posició irregular.

En poden resultar els següents grups:

a) Dos grans rínxols de ganxo al darrera. És un grup molt concret amb un estil propi, i cap revers amb el símbol de dofí.

b) Segueix el de tres grans rínxols de ganxo.

c) Quatre rínxols. En intentar la classificació amb aquest criteri, que ha anat prou bé per anar destriant els encunys, no hem trobat altres motius de diferenciació. Resulta difícil algunes vegades determinar si són tres o quatre els ganxos, unes vegades per la conservació, altres per la fotografia no gaire bona i moltes vegades perquè el ganxo presenta poc relleu o és excessivament petit. Com hem dit, no hem trobat altres motius de diferenciació, és més, hem trobat enllaços per a l'encuny de revers de les dracmes de tres i quatre rínxols, per exemple els números 478 i 522, que il·lustrem a la làmina 5, part inferior, les quals tenen els A.15 i A.21 de comú l'R.33.

Per tant, creiem que les dracmes amb tres rínxols o quatre, han d'anar conjuntament, en el grup 6.

37. Villaronga, 2000.

Haviem pensat fer un grup amb les dracmes amb el símbol de dofí al revers, però ens hem trobat amb enllaços, que Guadán ja havia detectat. Dracmes amb el mateix encuny d'anvers presenten el de revers sense dofí i amb dofí. Un exemple el tenim a la part superior de la làmina 5, monedes 465 i 467, anvers A.7, es presenta amb els reversos R.29 i R.30, el de dofí.

Altres enllaços els hem comentat abans, en presentar-los a les làmines 4 i 5, i tots es poden veure en el catàleg.

Creiem força provat que les monedes amb tres i quatre rínxols, així com les de dofí i sense dofí, pertanyen al mateix grup i foren batudes alhora.

GRUP 1. DE LLAÇ DARRERE DEL COLL

Es caracteritza pel llaç que duen per darrere el collar, presenten un elegant estil hel·lenístic amb el pentinat sostingut per dues diademes, una cap endavant per sobre els rínxols de la banda de sobre el front, i l'altra perpendicular. Els quatre rínxols de darrera acabats en ganxo, molt regulars.

Prototipus A de la làmina 1, moneda número 29.

Correspon al tipus II d'Amorós i de Guadán al IX-I, números 390 a 420. El llaç de darrera el coll és visible en algunes de les dracmes, en altres queda dubtós, però en tots els encunys en una dracma o altra es veu prou bé. A més l'estil és prou explícit, amb rínxols petits al darrera i per sobre el front uns flocs. L'epigrafia presenta en general tipus grans.

Algunes de les peces de Guadán en què no es veu el llaç, les hem posades en el grup «rude», com per exemple el número G. 418, moneda 81, que per l'epigrafia li correspon el grup «rude». En una altra, la G. 401, número 124, succeeix el mateix, però en aquesta l'encuny de revers és igual a altres dracmes del grup «rude», entre elles la Guadán 548, número 121. Vegeu la làmina 6.

Com a particularitat tenim l'encuny R.9 que presenta una petita ratlla per dessorre de la gropa del pegàs, són sis monedes, 15 a 18, 22 i 23, que es combinen amb anversos diversos.

Les monedes d'aquest grup tenen l'epigrafia correcta i no presenten cap marca de punxó.

Les monedes de Puig Castellar, publicades per Pericot, 17-8 i 17-10, Guadán les inclou en aquest grup, números 398 i 414.

Nosaltres fem el mateix sense massa convicció, números 49 i 50.

De les 50 monedes d'aquest grup el 66% correspon a Puig Castellar.

Nombre de monedes, 50.

Encunys d'anvers, 21; 2,38 monedes per encuny.

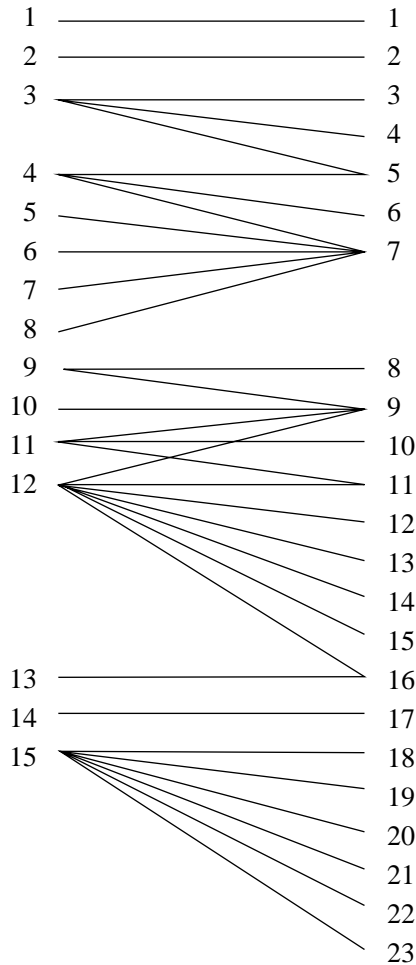
Encunys de revers, 29; 1,72 monedes per encuny.

Combinacions d'encunys, 39; 1,28 monedes per combinació.

Els enllaços d'encunys són els següents:

Hi ha dues maneres de representar els enllaços dels encunys. Una l'hem usat en els volums anteriors. En un quadre, a l'esquerra, en columnes hi van els encunys d'anvers numerats, a sobre horitzontalment hi van els números dels encunys de revers. En els encreuaments de les colmnes i línies posem el nombre de monedes que resulten de cada combinació. Resulta pràctic ja que es veu el nombre de monedes.

L'altra és el gràfic, a l'esquerra, en columna, els encunys d'anvers i a la dreta els de revers. Unes línies uneixen els encunys que es combinen. Aquesta vegada hem seguit aquest mètode.

Per als enllaços es veuen tres grups en què els encunys són nombrosos; que podrien assenyalar períodes de temps.

El nombre de monedes dels mateixos encunys, són:

A.12, amb 12 monedes	R.7, amb 5 monedes
A.15, amb 8 monedes	R.9, amb 4 monedes
A.4, amb 4 monedes	R.15, amb 4 monedes

GRUP 2. D'ESTIL RUDE.

El grup que anomenem d'estil rude podríem haver-lo anomenat de gust ibèric, potser seria millor dir-ne poc acurat, bàrbar o tosc.

Les monedes d'aquest grup no foren conegudes per Amorós, quasi totes pertanyen a la troballa de Puig Castellar. Guadán les inclogué en el seu grup IX-V-I i II, del número 519 al 550. En fa dos subgrups, el primer amb característiques concretes i el segon format per les derivacions.

Les característiques concretes les trobem principalment en el revers, on el pegàs presenta el cos arquejat amb la panxa sortida cap avall i on la llegenda està traçada amb signes grans i irregulars. Aquest estil evoluciona cap a un pegàs de cos normal, i s'hi manté, però, l'epigrafia de signes grans.

Pel que fa a l'anvers, el cap presenta un perfil sortint cap endavant, el pentinat en banda amb un traç perpendicular al centre i un altre cap endavant que el sosté. Arracades de tres penjants.

Prototipus B, de la làmina 1, moneda de la troballa d'Orpesa, número 52.

Es difícil precisar quines són les derivacions que s'han d'incloure en aquest grup, en general seguim l'apreciació de Guadán. L'encunyació de les dracmes d'aquest grup no és gaire bona. Són peces en què alguna de les parts de l'anvers queda defora del cospell, les llegendes generalment no són massa visibles. Justament les llependes són les que més podrien donar el criteri per a la seva classificació. L'evolució de l'anvers ens porta a encunys amb certa semblança amb els corresponents al grup de «rínxol per dessobre del front», el nostre grup 2-6-2, números 625 a 633, del nostre volum II de les monedes de plata emporitanes³⁸ malgrat que no es vegi el rínxol, cosa que en dificulta l'assignació.

Sembla que existeixen algunes connexions entre els encunys A.29 i A.30 d'aquestes monedes i les que publicarem del grup 2-6-2³⁹, dracma 626, però no hem trobat enllaços d'encunys entre elles. El traçat de les inscripcions és similar. Trobem en els dos grups el mateix defecte: la línia mitja de la N de la llegenda està invertida, en el 2-6-2, números 634, 640, 644 i 645 i en el rude, número 81.

38. Villaronga, 2000, on la referència de la moneda 630 al número de Guadán 287, s'ha de corregir per 547.

39. Villaronga, 2000.

L'encuny de revers R.28, característic del grup 2, rude, amb els signes epigràfics grans i mal traçats, enllaça els anversos A.29, A.30, A.31, A.32 i A.33, làmina 6, números 121, 123 a 125.

El desgast general d'aquestes dracmes fa pensar que són de les més antigues procedents de la troballa de Puig Castellar, puix que altres emissions presenten una millor conservació.

En la nostra classificació comencem per les dracmes que amb tota evidència pertanyen en aquest grup, segueixen les derivades, les quals comparem amb d'altres per decidir-ne la inclusió.

De les 90 monedes d'aquest grup el 55% correspon a Puig Castellar.

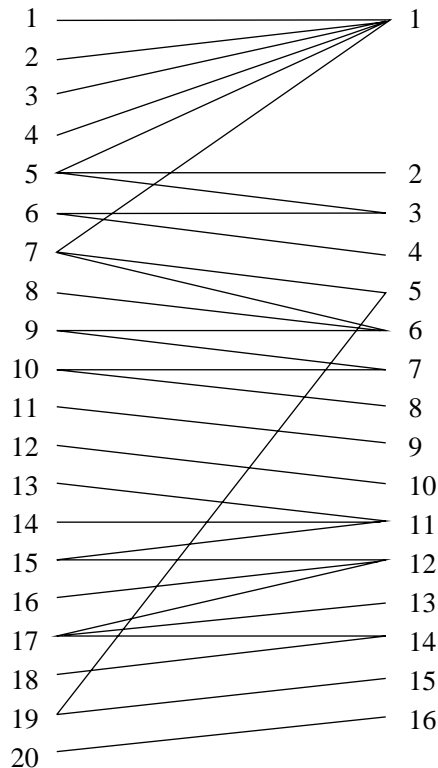
Nombre de monedes, 90.

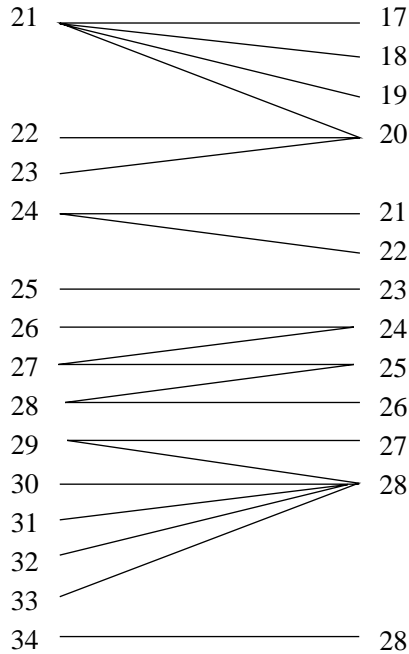
Encunys d'anvers, 48; 1,87 monedes per encuny.

Encunys de revers, 43; 2,09 monedes per encuny.

Combinacions d'encunys, 66; 1,36 monedes per combinació.

Els enllaços d'encunys són els següents:

La ruptura en l'ordre que presenta la combinació A.19 i R.5 es podria reduir posant l'A.19 darrera de l'A.7 i passant l'R.15 darrere l'R.5. Però per l'evolució de l'estil de l'anvers creiem que la posició de la seqüència és la correcta. A més veiem l'R.5 desgastat amb fissures la qual cosa fa suposar que devia fer temps que estava en ús.

Nombre de monedes del mateix encuny:

A.21, amb 8 monedes	R.1, amb 15 monedes
A.4, A.5, amb 6 monedes	R.28, amb 7 monedes
A.7 i A.17, amb 4 monedes	R.6, R.7, R.11, R. 12 i R.20, amb 4 monedes.
A.29, amb 5 monedes.	

GRUP 3. DE PENTINAT ACABAT AMB DOS RÍNOLS DE GANXO.

Amorós dintre de la seva simple sistematització de les dracmes emporitanes inclougué en el seu grup III, de les de pegas amb el cap modificat tres subgrups que anomenà Aa, Bb, i Cc, en els quals el pentinat de dessobre el front en banda acabava en dos, tres o quatre rínxols de ganxo.

Les del subgrup Aa, amb dos rínxols de ganxo, són les que formen el grup que assenyalarem amb aquest nom. Tenen la particularitat que els seus anversos no es combi-

nen amb reversos amb el símbol de dofí. És per això que hem separat les monedes de dos rínxols en el pentinat de les que en presenten tres o quatre, puix que aquestes sí que presenten el símbol de dofí.

El pentinat queda marcat per dues línies de diadema que surten de l'angle format per la banda del pentinat i el rínxol de ganxo. Entre la banda i la primera línia de la diadema es troba el que podria ser la resta de l'espiga, una línia formada per cinc punts acabats cap enfora en una punta, diguem-ne de sageta. De la coroneta surten els flocs dels cabells.

Prototipus C, de la làmina 1, moneda número 204.

Els enllaços d'encunys es presenten molt singulars, només cal veure que a 24 encunys d'anvers els en corresponen 51 de revers. Resulten més monedes per encuny d'anvers que de revers.

Així, per exemple l'encuny A.1 es combina amb 8 encunys de revers, l'A.3 amb 6, l'A.4 amb 6.

La dracma 156A, làmina 13 intercalada després de fer el catàleg, presenta l'encuny de revers R.7, igual que el dracma 156, però la distribució dels rínxols del cap és ben diferent. No hem trobat cap anvers igual o similar i l'hem classificat per l'encuny de revers. El seu pentinat acaba amb dos rínxols de ganxo, i entre ells n'hi ha un d'intercalat sense ganxo. Fora d'aquest detall el demés és semblant.

Nombre de monedes per encuny:

A.1, amb 15 monedes	R.14, amb 13 monedes
A.3, amb 7 monedes	R.15, amb 5 monedes
A.4, amb 27 monedes	R.18, amb 6 monedes
A.8, amb 6 monedes	R.25, amb 5 monedes
A.9, amb 5 monedes	R.26, amb 5 monedes
A.10, amb 8 monedes	

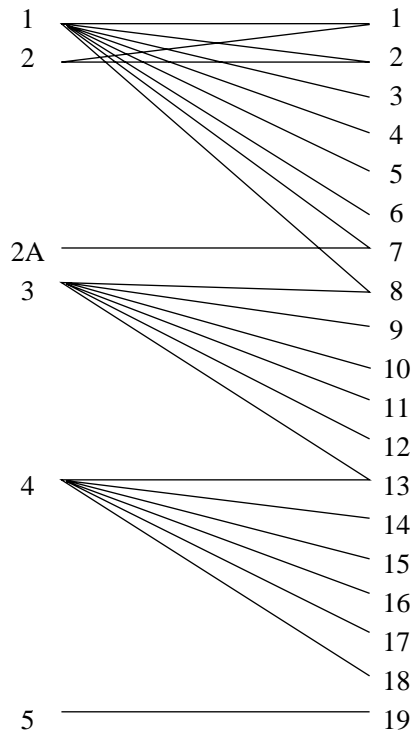
Nombre de monedes, 100.

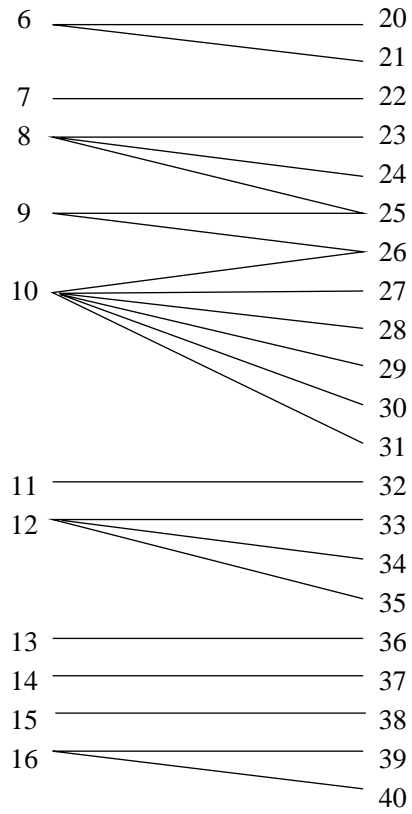
Encunys d'anvers, 23; 4,35 monedes per encuny.

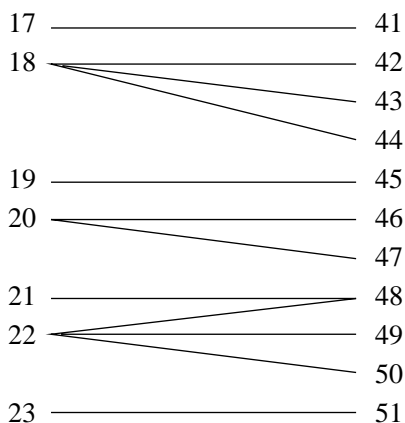
Encunys de revers, 51; 1,96 monedes per encuny.

Combinació d'encunys, 58; 1,72 monedes per combinació.

Els enllaços dels encunys són els següents:

Es curiós l'ordre de l'ús dels encunys que ho fan en una seqüència perfecta. Els tres primers d'anvers, l'A.1, l'A.3 i l'A.4 es combinen amb 8, 6 i 6 encunys de revers, i sempre n'hi ha un que enllaça amb el següent. Sembla un ús perllongat de l'encuny d'anvers fins que es gasten els de revers i finalment el darrer es combina amb un d'nou d'anvers. Això succeeix amb altres combinacions.

De les 103 monedes, el 62 % provenen de la troballa de Puig Castellar.

GRUP 4. D'ARRACADA SINGULAR.

Aquest grup, del qual donarem un avanç,⁴⁰ està format per dracmes provinents totes elles de la troballa de Puig Castellar, excepte una d'Orpesa. Presenta el cap de l'A-rethusa allargat i de fort gust ibèric, voltat per tres dofins, amb la singularitat de l'arracada, que està formada per una ratlleta horitzontal que està sostinguda per dessorbre per dues línies divergents que conflueixen cap al seu punt central adoptant la forma d'una Y. De la ratlleta horitzontal surten els penjants del punt central, un de vertical cap avall i els altres dos de divergents, en forma de Y invertida.

Prototipus D, làmina 2, moneda número 283.

Aquest grup era desconegut abans de la troballa de Puig Castellar, Guadán el tracta en el grup IX-XII-I i II, números 621 a 631 i les de símbol de dofí en la classe X, números 682 a 698. Amorós no la coneix.

Els tipus de les monedes són grans, quasi no caben en el cospell, la llegenda, en

40. Villaronga, 2001.

general, cau defora. Trobem dracmes sense símbol i altres amb el de dofí, que queden enllaçades pels encunys. Les monedes amb símbol presenten el cap de pegàs modificat amb un gran realisme, en canvi, les que no el porten està traçat de manera imprecisa. L'epigrafia és correcta

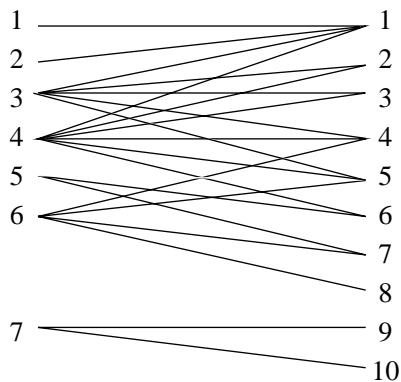
Nombre de monedes, 46.

Encunys d'anvers, 7; 6,57 monedes per encuny.

Encunys de revers, 10; 4,60 monedes per encuny.

Combinacions d'encunys, 21; 2,19 monedes per combinació.

Els enllaços dels encunys són:

Les monedes estan molt enllaçades pels seus encunys indicant unes emissions curtes en el nombre i en el temps.

GRUP 5. DE RÍNOLS DE DISTRIBUCIÓ IRREGULAR.

Així anomenem el pentinat que es presenta un xic desordenat, quan els rínxols de dessobre el coll i l'orella, després de dos seguits i ben posats en presenta un altre de gros i rodó en alguns encunys, en altres per dessobre hi van tres rínxols irregulars. Per dessobre del front no hi ha rínxols en banda, sinó un de sol, en arc o línies. La coroneta que algun cop és ben marcada, en altres queda trencada per les línies que fan de diadema. Prototipus E, de la làmina 2, moneda número 322.

És evident, en aquest grup, l'enllaç entre reversos sense símbol i amb símbol de dofí, per exemple a la làmina 7:

Dracma 365: A.9 — — R.27

Dracma 366: A.9 — — R.28 dofí

Dracma 314: A.5 — — R.12 dofi
 Dracma 319: A.5 — — R.14

Insistim en la dificultat de veure la igualtat d'alguns dels encunys, com exemple a la làmina 8 donem tres dracmes:

Dracma 321: A.5 — — R.15
 Dracma 397: A.20 — — R.40
 Dracma 385: A.19 — — R.37

Els tres reversos són quasi idèntics, però hi hem trobat les petites diferències següents.

L'R.15 i l'R.40 presenten la diferència en la llargada de l'ala posterior del pegàs.

L'R.15 i l'R.37, la diferència es troba en la llegenda, on els signes T i omega són a diferents nivells.

Des d'un principi, tinguérem la idea de fer un grup amb la distribució irregular dels rínxols del pentinat. Cosa que era evident en comparar-lo amb els altres grups que presenten una distribució regular, com són els acabats amb dos, tres o quatre rínxols de ganxo.

En establir el grup amb la distribució dels rínxols de manera irregular buscàrem si els seus encunys de revers eren utilitzats en els grups de distribució regular, i com veiem a la làmina 9, l'encuny A.1 és típic de la distribució irregular dels rínxols, i per successius enllaços s'arriba al A.3, moneda 295, que sembla pertànyer a la distribució regular.

Dracma 295: A.3 — — R.5
 Dracma 294: A.2 — — R.5
 Dracma 293: A.2 — — R.4
 Dracma 292: A.1 — — R4

Queden enllaçades pels seus encunys les monedes d'anvers A.1 i A.3, i aquesta darrera presenta una distribució del pentinat prou regular.

El conjunt de monedes amb anversos de pentinat prou regular i els reversos emprats en el grup de distribució irregular, l'hem afegit al seu final i queda format pels encunys d'anvers A.19, A.20, A.21 i A.22, en què s'utilitzen els encunys de revers R.7, R.21 i R.29, que es combinen amb encunys d'anvers propis del grup.

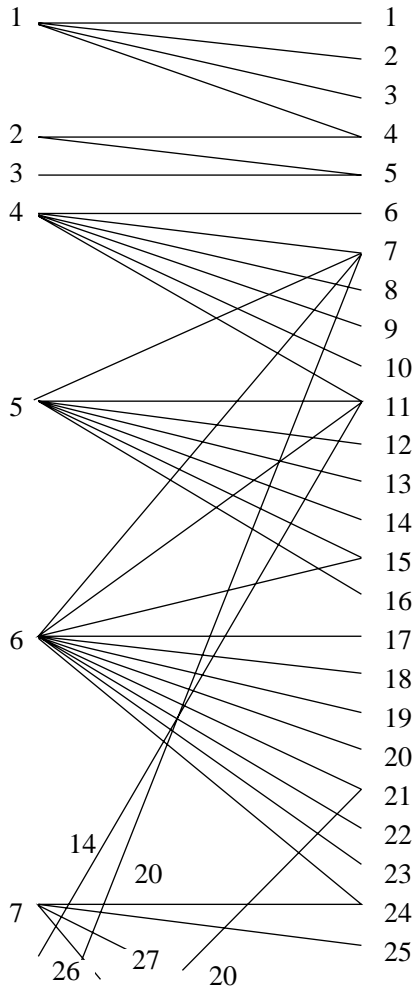
Nombre de monedes, 115.

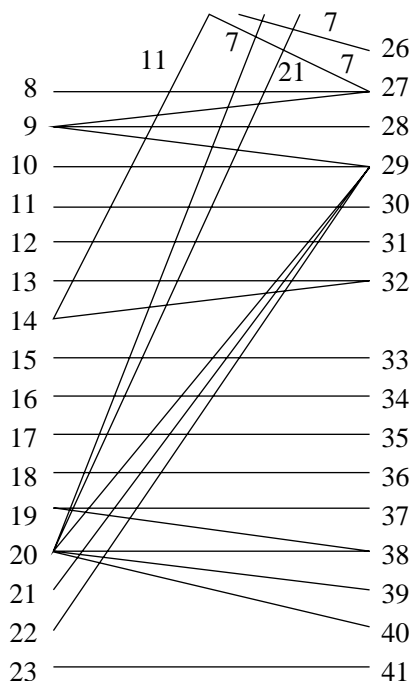
Encunys d'anvers, 23; 5,00 monedes per encuny.

Encunys de revers, 41; 2,80 monedes per encuny.

Combinacions d'encunys, 59; 1,95 monedes per combinació.

La gràfica dels enllaços d'encunys:

Són nombrosos els enllaços, uns de seqüència regular i altres irregulars.

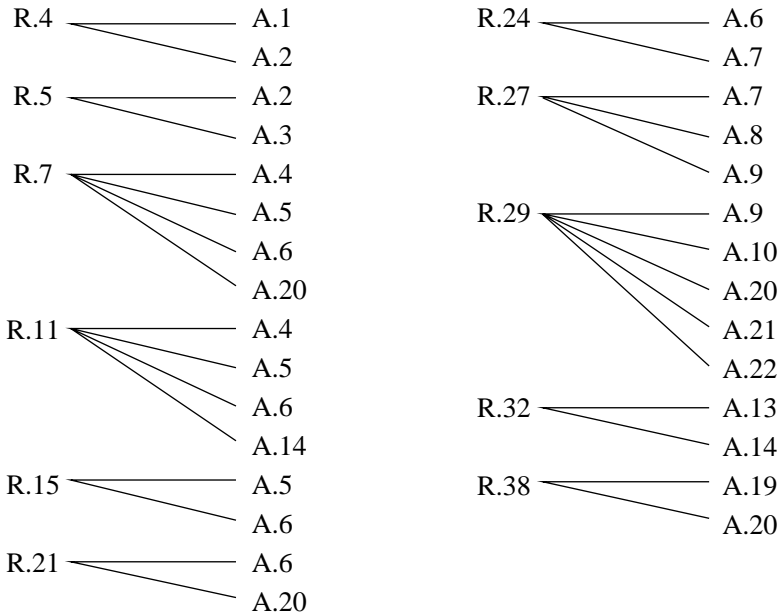
Fàcilment es posen de manifest els enllaços dels encunys d'anvers. Pels de revers en la següent taula es veuen els encunys d'anvers amb què enllacen.

De les monedes del grup «rinxols de distribució irregular» el 66 % provenen de la troballa de Puig Castellar.

Ens ha cridat molt l'atenció el cas de les set monedes, números 324 a 330, que presenten la combinació d'encunys 6-17 puix que cinc d'elles són totalment exactes, no solament per haver estat batudes amb els mateixos encunys sinó per presentar els des-centrats de l'encuny sobre el cospell exactes, i encara un altre fet que les fa més exactes, és la marca d'un punxó lleugerament octogonal aplicat a totes en el mateix lloc, sobre l'orella. D'aquest encuny d'anvers coneixem altres 36 monedes sense marca de punxó.

Les cinc dracmes que semblen exactes les donem engrandides a la làmina 10 per estudiar aquesta qüestió, són els números 324 a 328.

Podria tractar-se d'una falsificació moderna feta de fusió, però resulta que són antigues. La primera amb tota seguretat procedeix de la troballa de Puig Castellar. Les altres dues, la 2a i la 3a són de l'antiga col·lecció Barril de Saragossa, coneguda per Vives, que en publicà algunes peces. Una d'elles, que amb exactitud total afegeix quatre punts d'altre costat del pegàs, la publicà a la làmina IV, número 4, dient que pertanyia a

Botet i Sisó i que Delgado havia publicat amb el número 123 com de la col·lecció Sagra de València. Vives s'equivocà, la que publica és la de la col·lecció Barril. L'altra de Barril, sense els punts, també és antiga. Queden dues monedes, les de la col·lecció Sastre ara al MAN, número 4514, i la de la col·lecció Yriarte, d'aquesta Guadán, número 586, diu que és placada. L'exactitud de les cinc monedes fa pensar que és la reproducció d'una, però la seva existència des de temps antic, les de Barril i, encara més reculada en el temps, la de la troballa de Puig Castellar fa pensar en una reproducció en el moment en què foren batudes. Malgrat tot, les incloem en el catàleg. Donem notícia d'aquesta qüestió que se'ns ha presentat en estudiar aquestes monedes i deixem per a futures recerques la solució del problema.

GRUP 6. DE PENTINAT ACABAT AMB TRES O QUATRE RÍNOLS DE GANXO.

Aquest grup comprèn les dracmes que presenten el pentinat acabat amb tres o quatre rínols de ganxo grans. Són els tipus d'Amorós IIIBa i IIICa. Per Guadán queden incloses en la seva classe VIII.

El prototipus F, de la làmina 2, correspon a la moneda 485 amb tres rínols.

La nostra primera interpretació en estudiar aquestes monedes fou de separar-les en dos grups, un de tres rínols i l'altre de quatre, però en estudiar els encunyats trobarem que existien enllaços pels encunyats de revers, en combinar-se amb anversos de tres i

quatre rínxols, la qual cosa manifestava una coexistència i per tant havien d'anar juntes en el mateix grup. Hem parlat d'aquest fet en tractar la classificació, il·lustrant el cas en la part inferior de la làmina 5, monedes 478 i 522, que pel revers enllacen amb monedes de tres i quatre rínxols.

El mateix succeeix amb les dracmes sense símbol i les que porten un dofí, es combinen amb encunyats d'anvers iguals. Els enllaços són evidents. Per tant pertanyen al mateix grup ambdues modalitats. Els exemples els hem il·lustrat a les làmines 4 i 5.

Ara hem de comentar un dels problemes que se'ns han presentat: és l'enllaç entre el grup 5 i el 6. En estudiar els encunyats en el grup de tres rínxols, el de revers R.1, del grup 6, tenim la següent seqüència

Dracma 403: A.1 —	— R.1, làmina 11, 2
Dracma 405: A.2 —	— R.1, làmina 11, 3
Dracma 406: A.2 —	— R.1
Dracma 407: A.2 —	— R.1
Dracma 408: A.2 —	— R.2

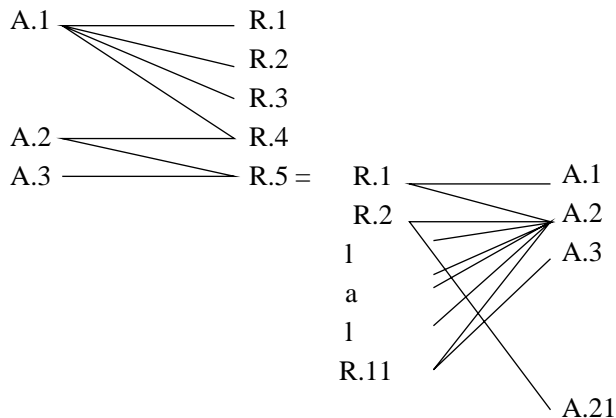
Resulta que aquest encuny de revers R.1, del grup 6, és el mateix que trobem en el grup 5, de «Rínxols de distribució irregular» i que hem qualificat de R.5, làmina 11, 1, dracma 295.

Aquest encuny de revers, l'R.1 del grup 6, de «tres i quatre rínxols» és exacte a l'R.5 del grup 5, de «Rínxols de distribució irregular», i enllaça els dos grups. L'estudiem dintre de la seqüència on l'hem col·locat, dintre del grup 5, de «rínxols de distribució irregular» i veiem que enllacen.

Dracma 288: A.1 —	— R.1
Dracma 289: A.1 —	— R.2
Dracma 290: A.1 —	— R.3
Dracma 291: A.1 —	— R.3
Dracma 292: A.1 —	— R.4, làmina 9, 4
Dracma 293: A.2 —	— R.4, làmina 9, 3
Dracma 294: A.2 —	— R.5 = R.1 grup 6, làmina 9, 2
Dracma 295: A.3 —	— R.5, làmina 9, 1

O sigui que no solament tenim un enllaç dels grups 5 i 6, sinó que, a més, tenim l'enllaç d'unes seqüències, cosa que significa que els dos grups són molt pròxims, en tots els aspectes.

L'esquema de l'enllaç de les seqüències dels grups 5 i 6 és:

El problema ha estat on situar la moneda 295 del grup 5, si la posàvem en aquest grup o bé en el 6. Ens hem decidit de posar-la en el primer. Si ho haguéssim fet en el segon l'enllaç seria igual, però a la inversa.

Hem d'observar que alguns cops hem trobat alguns encunys tot i ésser aparentement exactes semblava que hi havia entre ells una petita discrepància, però no ho era. Així, l'encuny de revers R.19 presenta en les dracmes 442 i 443, dues ales i per des-sobre d'elles una tercera, que en altres dracmes com els números 444 i 445, quasi no es veu, però hi és. Són qüestions a tenir en compte en fer l'estudi dels encunys.

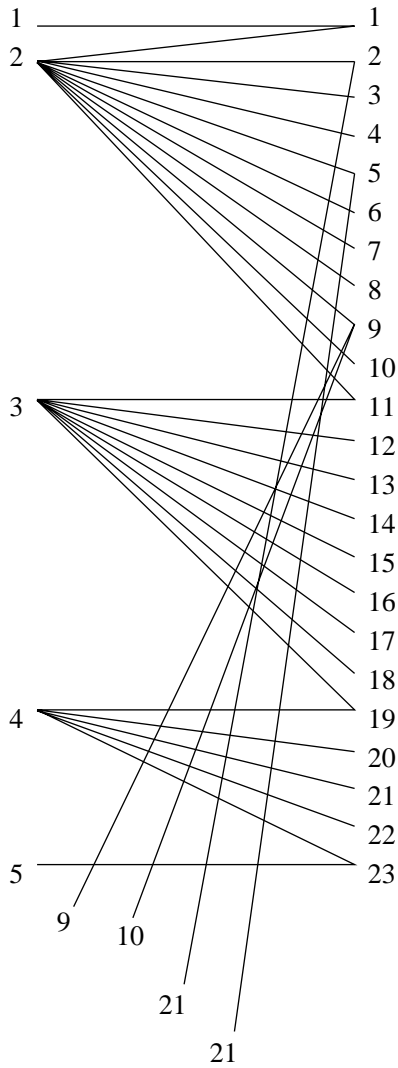
Nombre de monedes, 254.

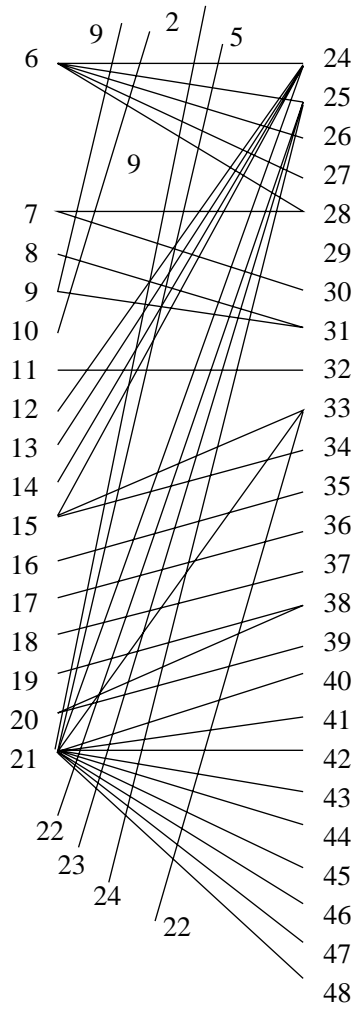
Encunys d'anvers, 89; 2,85 monedes per encuny.

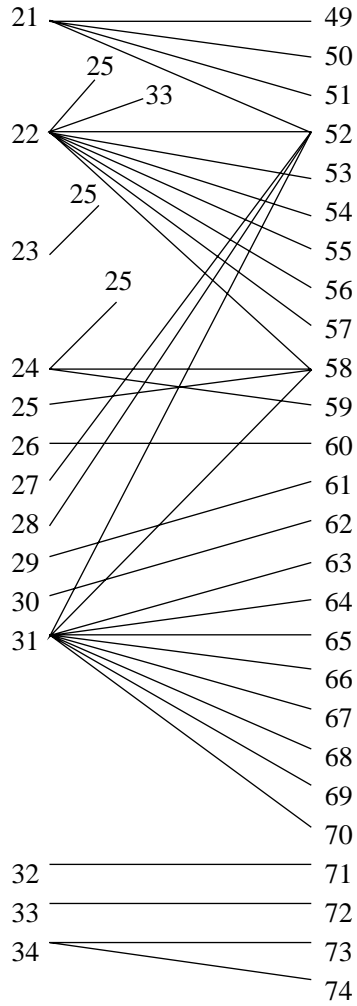
Encunys de revers, 138; 1,98 monedes per encuny.

Combinacions d'encunys, 160; 1,59 monedes per combinació.

Així els enllaços dels encunys són:

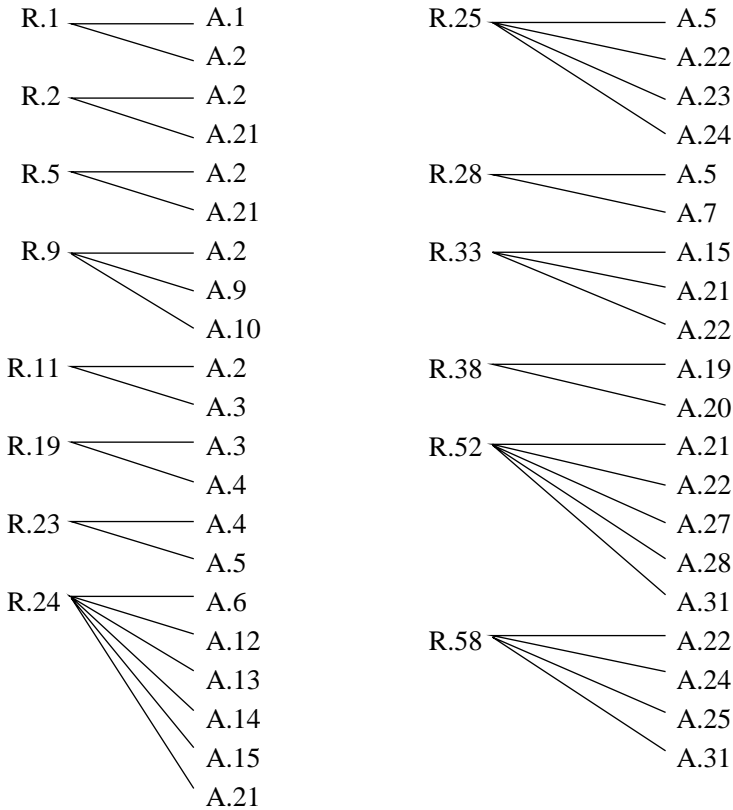

Les emissions d'aquest grup són molt nombroses i ben diversos els enllaços dels encunys, alguns ordenats, com els d'A.1 a A.6, i altres ben diversos, com el de l'A.21.

En el catàleg es veuen clarament els enllaços dels encunys, especialment els d'anvers que van en ordre correlatiu, dels quals en l'anterior gràfic hem presentat la part més significativa. Per veure els inversos, des del revers, donem els següents gràfics:

És un grup molt nombrós, amb 242 dracmes, el 43 % del qual procedeixen de Puig Castellar. Segueix Orpesa amb el 9 %.

JUSTIFICACIÓ DE L'ORDENACIÓ

Són diverses les justificacions de la nostra ordenació i les analitzarem seguidament.

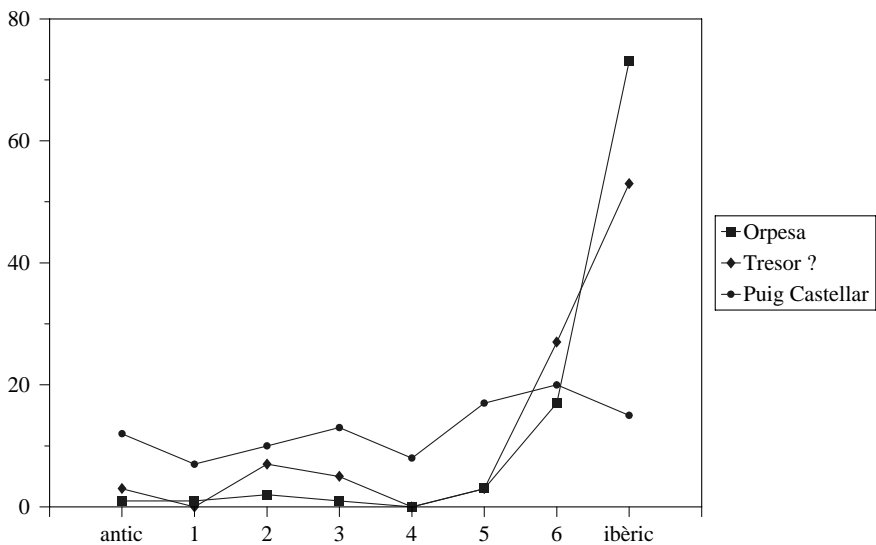
1. Tresors

El primer criteri per marcar una ordenació dels grups de les dracmes el podem buscar en la informació que ens donen els tresors que presenten abundant material. Només en tenim tres, el de Puig Castellar, el d'Orpesa i el que pensem que fou dispersat en successives subhastes.

En una taula posem el nombre de monedes repartides per grups i els percentatges sobre el total de monedes de cadascun.

<i>Classe de dracmes</i>	<i>Puig Castellar</i>		<i>Orpesa</i>		<i>Subhastes</i>	
Antigues	55	11	3	1,7	5	3,6
grup 1	31	6,2	2	1,2	0	-
grup 2	50	10	4	2,4	9	6,6
grup 3	65	13	3	1,7	6	4,4
grup 4	41	8,2	1	0,6	0	-
grup 5	80	16	5	2,9	4	2,9
grup 6	104	20,8	29	17	38	27,7
ibèriques	74	14,8	124	72,5	75	54,8
total	500		171		137	

Expressades aquestes dades gràficament tenim:

La línia traçada pel tresor català és diferent de la dels dos tresors no catalans, que són coincidents. El motiu sembla que és el fet que el tresor català és més antic; hi ha més monedes emporitanes procedents d'una circulació local, i hi ha menys dracmes ibèriques. En canvi, en els no catalans, disminueix el nombre de monedes emporitanes i augmenta el de les imitacions ibèriques. Les dracmes ibèriques tenen una projecció més gran cap a la península en ser batudes més a la perifèria de Catalunya i en temps posterior.

A l'interior de Catalunya predominen les monedes emporitanes i cap enfora les dracmes d'imitació ibèriques que han estat encunyades a Iltirta i altres llocs perifèrics.

L'experiència ens ha ensenyat que en tot lloc les monedes més abundants són sempre les més modernes. En el nostre cas la moneda més nombrosa és la del grup 6. També és la més nombrosa del catàleg.

A Puig Castellar, el grup 6 conté el 20,8 % de les dracmes el segueix el grup 5 amb el 16%, els demés són inferiors.

A Orpesa el grup 6 està representat pel 17%, de les dracmes essent els demés inferiors al 3 %.

Per a l'altre tresor, el grup 6 presenta el 27,7% de les dracmes, essent els demés inferiors al 6,6%.

Es pot acceptar davant de la coincidència que el grup 6 és el darrer en la seva emissió, i el 5 és l'anterior.

2. Posició dels encunyus.

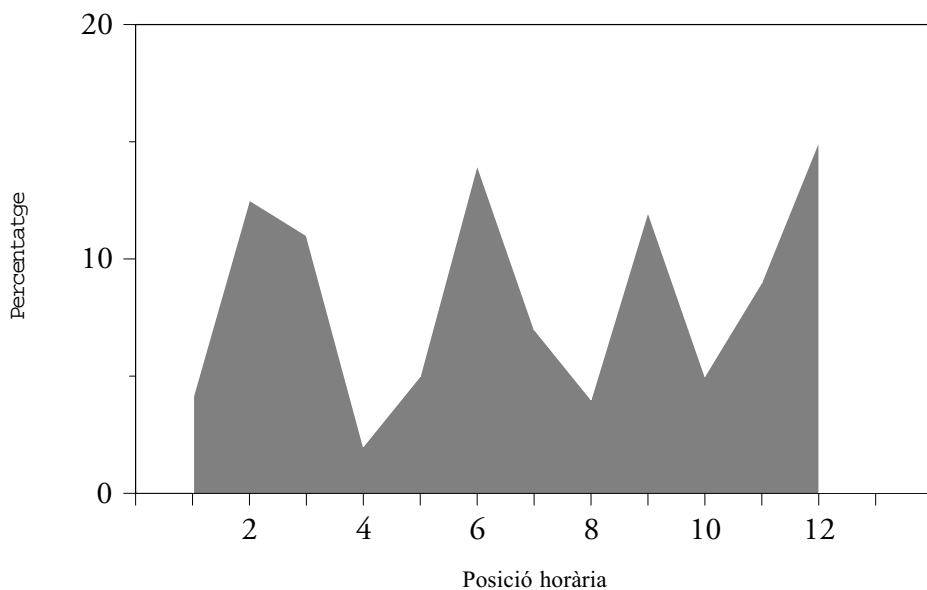
En el catàleg hem donat la posició horaria dels encunyus. Hem d'acceptar que la precisió per determinar-la no deu ser total. Es pot acceptar un error d'apreciació d'una hora més o menys.

En comparar les posicions entre les monedes dels diferents grups catalogats hem volgut comprovar si se'n podia deduir alguna conseqüència. Per fer-ho hem compost la següent taula en la qual donem per a cada grup el nombre de monedes en cadascuna de les posicions horàries.

<i>posició horària</i>	<i>grup 1</i>	<i>grup 2</i>	<i>grup 3</i>	<i>grup 4</i>	<i>grup 5</i>	<i>grup 6</i>	<i>total</i>	<i>% del total</i>
1	-	3	1	2	1	11	18	3,9
2	7	14	2	8	13	15	59	12,9
3	3	3	7	4	14	20	51	11,2
4	-	-	4	-	1	3	8	1,7
5	1	2	6	-	4	11	24	5,3
6	10	12	7	2	9	23	63	13,8
7	4	5	7	3	2	10	31	6,8
8	2	3	2	3	-	6	16	3,5
9	1	3	7	2	12	28	53	11,6

<i>posició horària</i>	<i>grup1</i>	<i>grup 2</i>	<i>grup 3</i>	<i>grup 4</i>	<i>grup 5</i>	<i>grup 6</i>	<i>total</i>	<i>% del total</i>
10	1	1	10	1	3	7	23	5
11	3	4	9	6	8	12	42	9,2
12	13	7	11	7	11	20	69	15,1
total 45	57	73	38	78	166	457		

De manera visual podem veure aquestes dades en el gràfic següent:

Decidim fer dues sumes parcials, una amb els tres primers grups i l'altra amb els 4, 5 i 6, per veure si el repartiment és coincident o es manifesten canvis i si se'n podria treure alguna conclusió.

<i>Posició horària</i>	<i>grups 1+2+3</i>		<i>grups 4+5+6</i>	
1	4	2,3	14	5
2	23	13,1	36	12,8
3	13	7,4	38	13,5
4	4	2,3	4	1,4
5	9	5,1	15	5,3
6	29	14,6	34	12
7	16	9,1	15	5,3
8	7	4	9	3,2
9	11	6,4	42	14,9

<i>Posició horària</i>	<i>grups 1+2+3</i>		<i>grups 4+5+6</i>	
10	12	6,9	11	3,9
11	16	9,1	26	9,2
12	31	17,7	38	13,5
total	175		282	

Per fer la comparança entre els grups 1+2+3, el 4+5+6 i el total prenem les posicions horàries que contenen més de l'11% dels elements:

Són per als grups 1+2+3 les posicions horàries 2, 6 i 12. Per als grups 4+5+6 les 2, 3, 6, 9 i 12 i per el total les 2, 3, 6, 9 i 13.

Resulta una coincidència entre tots els grups i els seus totals, essent majoritàries les de 12 h i 6 h, seguides pel de 2 h i en les emissions més modernes pel de 3h i 9h.

Veiem que no hi ha una posició fixa dels encunys, però predomina la de 6h i 12h, essent la de 2h molt pròxima a la de 12h, i encara hi ha la del 9 h.

3. Ordenació d'Amorós i de Guadán

Amorós pels tipus de dracmes que conegué establí l'ordre dels grups II i III. Corresponen, el primer al nostre grup 1, el nostre tercer és el III Aa, i el nostre 6 són el IIIBb i IIICc. La nostra ordenació es correspon amb la d'Amorós.

Amb la de Guadán no hi ha correlació:

El nostre grup 1 és el de Guadán IX-I.

El nostre grup 2 és el de Guadán IX-V.

El nostre grup 3 comprèn les dracmes de Guadán IX-II.

El nostre grup 4 és el de Guadán IX-XII.

El nostre grup 5 comprèn les dracmes de Guadán IX-VIII.

El nostre grup 6 comprèn les dracmes de Guadán IX-II a IV.

Totes les dracmes amb el símbol de dofi, Guadán les inclou en la seva classe X.

Guadán no justifica la seva ordenació per tant no podem discutir-la, només ens resta poder justificar la nostra.

4. Ordenació per la metrologia

En l'apartat de metrologia hem comparat els paràmetres dels sis grups i hem vist que totes les mitjanes de pes són molt pròximes, i no se'n pot deduir cap ordenació.

5. Enllaç entre grups

Dos dels nostres grups queden enllaçats pels seus encunys. El grup 5, de rínxols de distribució irregular té l'encuny R.5 igual que l'R.1 del grup 6, de rínxols acabat en tres o quatre rínxols. Per tant aquests dos grups deuen anar seguits, com ho hem fet en la nostra ordenació, el cinc i el sis.

6. *Us de símbol*

Dels sis grups en què hem dividit les dracmes, tres no porten en els encunys de revers el símbol de dofí, i els altres tres sí que el porten. En aquests darrers, hi ha enllaços d'encunys entre els dos tipus de revers.

Hem cregut que les monedes que no porten el símbol de dofí segueixen les emissions tractades anteriorment,⁴¹ que no el porten i són seguides pels tres grups que porten en alguns encunys de revers el símbol de dofí.

Pel que fa als altres símbols, que trobem poques monedes, el de fíbula i el de cossi pertanyen al grup 6, pels seus enllaços d'encunys.

7. *Inscripció*

Els dos primers grups presenten unes inscripcions de signes grans i irregulars. En canvi, en les dels altres grups, del 3 al 6, els signes es presenten regulars i de grandària més aviat reduïda.

Només hem trobat una N invertida, a la llegenda de la moneda 81, del grup 1 de llaç i la falta de l'omega a les monedes 601 i 602. Tota la resta el demás és ben correcte.

8. *Combinació d'encunys*

En les nostres recerques arribem a la conclusió⁴² que les monedes més modernes presenten un coeficient més elevat de monedes per combinació d'encunys. Ho hem aplicat en diverses ocasions, ara ho provarem en aquest cas.

<i>Grup</i>	<i>Nombre de monedes</i>	<i>Combinació d'encunys</i>	<i>Coefficient</i>
1	48	39	1,23
2	90	56	1,60
3	100	67	1,49
4	46	21	2,19
5	115	59	1,95
6	254	160	1,59

L'ordenació no és absoluta, però marca una bona relació pet als quatre primers grups, el quint és prou alt i el sisè baixa una mica, però es manté a un nivell superior als tres primers.

Conjunt de criteris que permeten una ordenació

En la taula següent presentem la possibilitat d'ordenació, no hi incloem els criteris que no són decisius: el de metrologia i el de la posició dels encunys.

41. Villaronga, 2000.

42. Villaronga, 1987-3, 39-40.

<i>grups</i>	<i>símbol de dofi</i>	<i>Epigra- fia</i>	<i>tresors</i>	<i>enllaç entre grups</i>	<i>desgast</i>	<i>marca de punxó</i>	<i>Ordenació d'Amorós</i>
1	no	grans i	més antic			no	Amorós II
2	no	desiguals			molt usades	no	
3	no					6,93 %	Amorós IIIAa
4	sí	petits i				no	
5	sí	regulars		enllacen		8,7 %	
6	sí		més modern	5 i 6		2,68 %	Amorós III B i C

Podem deduir, que per l'ús del símbol de dofi, que primer van els que no l'usen, coincidint amb l'ordenació d'Amorós, essent el primer més antic pel criteri de tresors i per una tipologia més propera a les emissions anteriors. El grup 2 va unit al primer per la similitud en les inscripcions i amb monedes més usades en els tresors. Segueix el tercer amb canvi en l'epigrafia, continua la falta del símbol i segueix l'ordenació d'Amorós.

Els tres darrers units per l'ús del símbol de dofi, el 5 i 6 enllacen per l'ús comú d'un encuny de revers. El grup 6 és el més modern pel criteri dels tresors i és el III B i C d'Amorós.

La marca de punxó assenyala el seu ús del grup 3 al 6.

V. Símbols

Símbol de dofi. Són nombroses les monedes ara estudiades que en el revers des-sota del pegàs presenten un dofi de mida petita. Les emissions anteriors quasi no presenten símbols en el revers, excepte en la que trobem una estrella i que a més en l'anvers un dofi ha estat substituït per un creixent,⁴³ essent un cas excepcional. En canvi, en les últimes emissions de dracmes⁴⁴ són nombrosos els símbols que hi figuren, fins i tot el dofi que és de major grandària. En elles trobem diversos enllaços per encunys d'anvers comuns i reversos sense símbol o amb símbol. Les emissions ara estudiades solament presenten el símbol de dofi petit, i té enllaços diversos. La fíbula i el cossi són excepcionals.

L'ús del símbol de dofi no presenta cap singularitat puix que és un tipus que està present en totes les emissions mediterrànies.

Guadán inclogué les dracmes amb el símbol de dofi petit, en la seva classe X. Ja veié que es repetia l'estil i l'encuny de les monedes classificades en la seva classe IX que no portaven el dofi.

Els tres primers grups en què hem classificat les dracmes no presenten reversos amb dofi. Són els grups del «llaç darrera el coll», les d'estil «rude» i les del «pentinat acabat amb dos rínxols».

Els tres grups que segueixen presenten les dues classes de revers, sense dofi i amb dofi, són els d'«arracada singular», els de «rínxols irregulars», els de pentinat acabat en «tres o quatre rínxols».

En tractar aquests grups ja ens hem referit als enllaços pels encunys d'anvers de reversos sense dofi i amb dofi.

Crida l'atenció i creiem que és interessant assenyalar que a les dracmes en què no hi ha el símbol de dofi la modificació del cap del pegàs és poc remarcada, sembla que es

43. Villaronga, 2000, 2-2.

44. Villaronga, 2002-1.

vulgui dissimular. En canvi, les que porten el símbol de dofí presenten una modificació molt realista, el cap del pegàs queda transformat en el petit home que s'agafa el peu amb la mà i va cobert amb un *petasus*. A la part inferior de la làmina 13, presentem els reversos de les monedes 249 i 307, en què es veu molt bé el que assenyalem.

SÍMBOL DE FÍBULA

En unes rares dracmes, en coneixem tres, trobem dessota del pegàs, en el lloc que generalment ocupa el dofí, una fíbula, que es veu molt clarament.

Era un utensili molt emprat i corrent, que tenien sempre a la vista, encara que no el coneixem en altres emissions.

Tenim dos encunyats amb fíbula i tres monedes. Enllaça perfectament dintre del grup de tres rínxols. La seva seqüència és la següent:

Dracma 484: A.20	R.38, làmina 12, 4
Dracma 485: A.20	R.39 fíbula 1, làmina 12, 3
Dracma 486: A.21	R.40 fíbula.2
Dracma 487: A.21	R.40 fíbula 2, làmina 12, 1
Dracma 488: A.21	R.41
Dracma 492: A.21	R.42, làmina 12, 2

O sigui que les monedes amb el símbol de fíbula enllacen per l'anvers amb monedes sense símbol.

SÍMBOL DE COSSI (?)

La moneda descrita amb aquest símbol prové de la venda Herrero, de febrer de 1994, número 25, i presenta dessota del pegàs una portuberància qualificada de cossi, que és un atuell de terrissa. El que es veu a la fotografia no es pot precisar gaire, però dir-li cossi té un cert sentit. El que es veu podria haver estat produït per un petit buit a l'encuny que hagués donat aquest efecte de protuberància.

Repasant els encunyats de revers n'hem trobat un, que dintre els límits d'observació, ens atrevim a qualificar de molt pròxim, el qual no presenta res dessota del pegàs. Deixem el lector que examini la moneda engrandida a la làmina 13.

Dracma 438: A.3	R.15, pròxim al R.31, làmina 13,1
Dracma 468: A.8	R.31, cossi ?, làmina 13,2

VI. Tècniques

La tècnica d'encunyació és la normal en els primers grups, un encuny d'anvers és usat successivament amb diversos encunys de revers fins que, fet malbé, és substituït per un altre, que és usat amb diversos encunys de revers. Així va succeint una encunyació regular.

En el grup 2, trobem una ruptura en la seqüència regular.

La tècnica sembla canviar en encunyar-se les monedes del grup 4. És una emissió curta, amb l'ús de reversos sense símbol i altres amb el dofí.

En els dos últims grups, el 5 i el 6, existeix una certa regularitat que és trencada contínuament amb enllaços irregulars.

En conjunt es veu una evolució d'una regularitat total a una altra amb moltes combinacions que trenquen la seqüència regular.

Ja hem vist que no hi ha una regularitat en la posició dels encunys, encara que hi hagi una tendència a les 6 hores i 12 hores, però també hi ha la posició de 9 hores.

Cal remarcar és que les emissions de les dracmes d'Empòrion anteriors a les ara tractades van des d'una regularitat en l'ús dels encunys a ser batudes amb enllaços irregulars en les que ara estudiem.

Les posteriors, de principi del segle II aC, presenten certes anomalies, com és l'existència de nombroses monedes d'un mateix encuny i defectes com són les nombroses fissures, buits en monedes o l'encuny tallat per darrera del cap.

O sigui que la tècnica del taller emporità es va degradant, cada cop hi ha menys regularitat i els defectes i fissures van en augment.

Tenim cinc dracmes, totes dels mateixos encunys d'anvers i de revers, l'A.6 i l'R.17, números 324 a 328. A la làmina 10 donem aquest cas particular amb les dracmes, 324 a 328. Com es pot veure fins hi tot els cospells tenen la mateixa forma ovalada. En un altre lloc les comentem, puix que poden ser reproduccions d'una peça.

Hi trobem la marca de punxó aplicada exactament al mateix lloc, sobre l'orella i entre l'ull i el rínxol de ganxo interior. I una altra coincidència, la posició dels encunys és a tots la mateixa, 10 hores.

A més, en tenim en una, la 325, que al mateix encuny que el de les altres s'hi ha han afegit quatre punts dessota el pegàs i sobre la llegenda. És un altre cas similar al que assenyalarem⁴⁵ en el grup 2-5-1, del tipus de Serinyà, en el qual la moneda número 498 no porta punts, i en les del mateix encuny de revers 499 i 500 presenten un punt sobre el cap del pegàs, la número 501, dos punts i a la 502 quatre punts dessota del pegàs en la mateixa posició de la moneda que ara comentem. Totes aquestes monedes tenen el mateix encuny de revers, al qual s'ha afegit el que hem comentat.

O sigui en un mateix encuny s'hi han afegit un i dos punts i després en un altre encuny igual els quatre punts, en una altra posició. Sembla que es dedueix que foren usats divesos encunys exactes, que només pogueren ser produïts per un punxó en positiu de l'encuny de revers. El cas que ara comentem i el que acabem d'exposar, són els dos únics que coneixem fins ara amb aquesta circumstància.

MARCA DE PUNXÓ

Algunes de les dracmes presenten una marca de punxó. No l'hem trobada en els grups de «llaç» i «rude», en canvi sí en el grup de «Dos rínxols» on trobem la marca aplicada a set dracmes de diferents encunys, les números 143, 144, 153, 181, 186 i 189. És de forma quadrada amb els vèrtexs sortits en punxa i està aplicada exactament en el mateix lloc, sobre l'orella, entre l'ull i el rínxol de ganxo interior, coincidint amb el centre de la moneda. A més, a la moneda 205 hi ha una altra marca al revers, sobre el cos del pegàs, al centre de la moneda.

En el grup d'«arracada singular» no n'hem trobat.

Un altre grup en el que trobem marques és el de «Rínxols de distribució irregular», on el punxó ha deixat una empremta quadrada, que pren l'aparença d'una estrella de sis puntes, o sigui és hexagonal amb els vèrtexs sortits.

D'aquest grup amb la marca de punxó tenim dues dracmes amb marca a l'anvers i al revers, els números 306 i 391, amb marca solament a l'anvers la número 395, i solament al revers les 319 i 331.

En el grup del pentinat acabat en tres rínxols de ganxo tenim sis dracmes amb les marques del punxó sempre situada al mateix centre de la moneda. Són: amb punxó triangular a l'anvers del número 570. Amb punxó normal a l'anvers i revers a la 565, al revers als números 403, 539, 562, 584, 632 i a l'anvers al 468.

La interpretació d'aquestes marques és, per ara, un cas sense solució, però en totes hi ha la coincidència que està situada en el centre mateix de la moneda. A l'anvers,

45. Villaronga, 2000, p. 82 «Punts afegits a l'encuny».

entre l'ull i el rínxol de ganxo interior i al revers sobre el cos del pegàs, on li naixen les ales.

Fora de la situació de la marca, el demás és aleatori fins i tot la posició a l'anvers o al revers.

Presenten la marca de punxó els grups de «Dos rínxols», el «rínxols de distribució irregular» i el de «tres o quatre rínxols», que són els que van al final de la nostra ordenació, excepte el d'«arracada singular» en què queda intercalada.

El percentatge de les monedes marcades dintre de cada grup és molt petit. Falten en els grups 1, 2 i 4, i en els altres va del 3 al 8 %, poc significatiu per treure'n conseqüències, però sí que es pot assenyalar que la seva aplicació es devia fer cap al final d'aquestes emissions.

VII. Divisors

En tractar dels divisors de les dracmes emporitanes del segle III aC,⁴⁶ expressàrem la dificultat del seu estudi. Són monedes molt petites, de menys de 10 m/m de diàmetre, inferiors en pes al gram i conegudes a través de fotografies no gaire bones.

Només cal veure els divisors de la col·lecció de Víctor Català publicats per Maluquer⁴⁷ els quals no són aprofitables ni per fer un breu estudi. Aquest autor ens diu: «Es característica general de estas monedas, las dracmas, su malísima conservación como corresponde a piezas halladas en un medio salino como Ampurias». Si les dracmes resulten inaprofitables, què podem dir dels divisors vistos en fotografies?

Un altre cas, en el qual no podem aprofitar el material pel mal estat de conservació és el de les necròpolis d'Empúries⁴⁸. En la de les Corts es trobaren quatre divisors il·lustrats per Almagro a la làmina XV del volum I, números 5 a 8.

De la col·lecció de Víctor Català⁴⁹ prenem les dues peces ben conservades. La número 20 de la làmina III, que en el catàleg porta el número 16 (56) i la número 1 de la làmina III amb el cap a l'esquerra (malgrat que en el catàleg és descrita amb el cap a la dreta) i entre les lletres E i (M), que no es veuen. Per aquest motiu no la incloguérem en els nostres grups 3-1 o 3-2, però la comentarem.⁵⁰ Per Campo⁵¹ aquesta moneda és el seu número 219 i no ha estat posada de relleu com es mereix. Una altra cosa que no encaixa de la col·lecció de Víctor Català és que hi ha il·lustrats 52 divisors de pegàs i catalogats són només 51.

Es poden estudiar els divisors provinents d'Ullastret⁵² però aquí els problemes resulten uns altres, que hem comentat en parlar del tresor.

46. Villaronga, 2000, 95-96.

47. Maluquer, 1966.

48. Almagro.

49. Maluquer, 1966.

50. Villaronga, 2000, 129.

51. Campo.

52. Maluquer, 1966.

Pericot⁵³ publicà 14 dracmes i 39 divisors procedents de la troballa de Puig Castellar, que també foren relacionats per Maluquer⁵⁴ sense il·lustrar-los. alguns foren recollits en l'obra de Guadán.⁵⁵ Aquests divisors són els únics que coneixem procedents de la dita troballa, de la qual poguérem recollir moltes dracmes. Es curiós aquest lot amb tots els divisors, 39, i amb tant poques dracmes.

Guadán⁵⁶ recull els divisors emporitans en la seva classe XIII. Amb el tipus I, els divisors amb pegàs, dintre dels grups I a V els que porten E i M, en el VI i VII els de pentinat acabat en trossa i del VIII al XVI els que ara estudiem. En el tipus II els d'imitació i en el III els de revers de dos dofins.

Campo⁵⁷ arriba a catalogar 221 divisors, inclosos els nostres dels grups⁵⁸ 3-1, 3-2 i 3-3, afegint 27 a l'annex. N'il·lustra solament 28, cosa que representa el 12 %. La mala conservació del conjunt explica aquest fet. Hi figuren tots els de la col·lecció de Víctor Català impossibles de reconèixer.

L'estudi dels encunys del divisors és difícil en monedes tan petites i de mala conservació. Maluquer el féu amb els divisors d'Ullastret⁵⁹ i resulta ben acceptable. Dels divisors amb revers de pegàs troba deu monedes amb el mateix encuny d'anvers, el seu A.4, quatre de l'A.3 i tres de l'A.10. Contràriament entre les monedes que tenim recollides, poc més de cent, no n'hi ha dues del mateix encuny. Aquest fet és explicable. Les monedes d'un tresor recollides de la circulació en un moment donat no han tingut temps de separar-se i circular, mentre que les altres de procedències diverses, s'han anat separant, diversificant-se'n la procedència. Per això, els conjunts que es formen porten els encunys diferents.

Tota la nostra atenció ha estat per als encunys d'anvers, puix amb els de revers encara resulta més difícil l'estudi.

En el catàleg donem el repertori sense grans resultats pel que fa a l'estudi dels encunys. No hem pogut determinar els grups de dracmes que corresponien als divisors i els hem inclòs tots en el grup 9.

Són tres els divisors de la dracma emporitana en els tresors del període que ara estudiem. Tots presenten l'efígie femenina a la dreta sense dofins. L'única excepció, amb el cap a l'esquerra, és la número 785, coneguda des de fa temps, però que no ha estat mai prou assenyalada.

Al revers tenim tres tipus que expressen el valor de la moneda. Els il·lustrem a la làmina 15.

53. Pericot, 1943 i 1944.

54. Maluquer, 1965.

55. Guadán.

56. Guadán.

57. Campo.

58. Villaronga, 2000.

59. Maluquer, 1965.

Amb el pegàs, a la dreta i amb el cap sense modificar, donem a grandària augmentada els números 704, 729 i 742. Corresponen a un *tritartemorion*, 1/8 de dracma. La sola excepció coneguda amb el pegàs amb el cap modificat com a les dracmes és el número 784.

Alguns autors, com comentem a l'apartat de metrologia, han afirmat que el valor d'aquest divisor és d'1/10 de dracma, en veure que la mitjana del seu pes és de 0,46 i podria ser una dècima de la dracma de 4,60, però com diem més endavant els divisors amb la mateixa tipologia de la dracma amb el cap del pegàs normal tenen una mitjana de pes de 0,51 i és impossible siguin 1/10 de la dracma de 4,70.

Els dos dofins en posició circular, girant a l'esquerra o la dreta, són els números 815 i 829. El seu valor és d'un *tartemorion*, 1/24 de dracma.

Amb un dofí sol, tenim la moneda 843, peça molt rara i que per la seva petitesa és difícil de precisar. Pot determinar-se pel d'entorn els 0,10 g. Es un *hemitartemorion*, 1/48 de dracma.

VIII. Metrologia

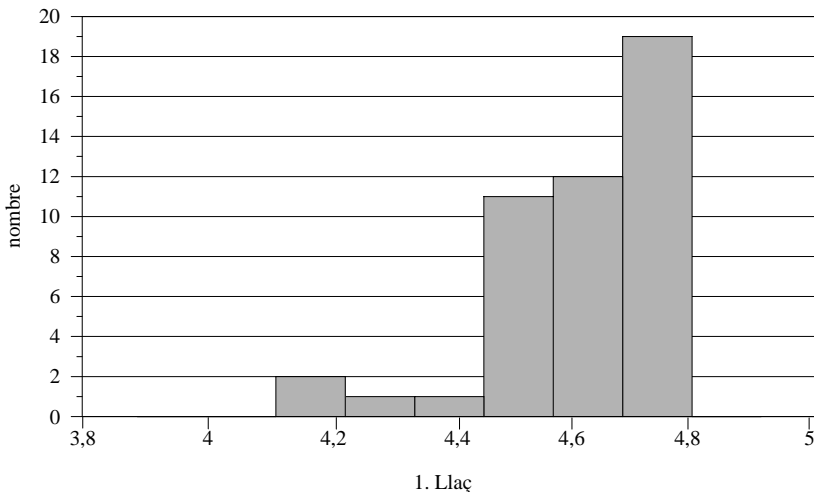
L'estudi metrològic, el fem seguint el mètode que establírem.⁶⁰ Donarem els paràmetres estadístics en l'ordre següent: nombre d'exemplars de la mostra(n), mitjana de pes(x), desviació típica(s), coeficient de variació en percentatge(v), interval de confiança de la mitjana(ic), curtosi(k) i *skewness* (coeficient d'asimetria)(sk).

Els histogrames amb la mateixa escala de valors estan traçats amb nou intervals de 0,12 g, cosa que fa possible una comparació entre ells ràpida i concreta.

Grup 1, amb llaç darrera del coll

N = 46; \bar{x} = 4,621; s = 0,142; v = 2 %; IC = 4,579 / 4,663; k = 1,781; sk = -1,274

Histograma de 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86

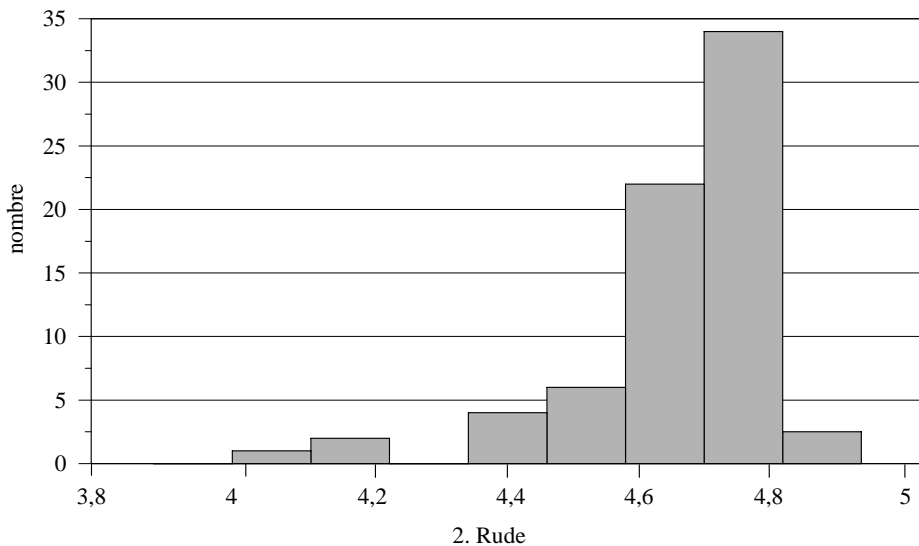

60. Villaronga, 1985.

Grup 2, d'estil rude

N = 73; \bar{x} = 4,645; s = 0,156; v = 3 %; IC = 4,609 / 4,682; k = 4,53 sk = -1,522.

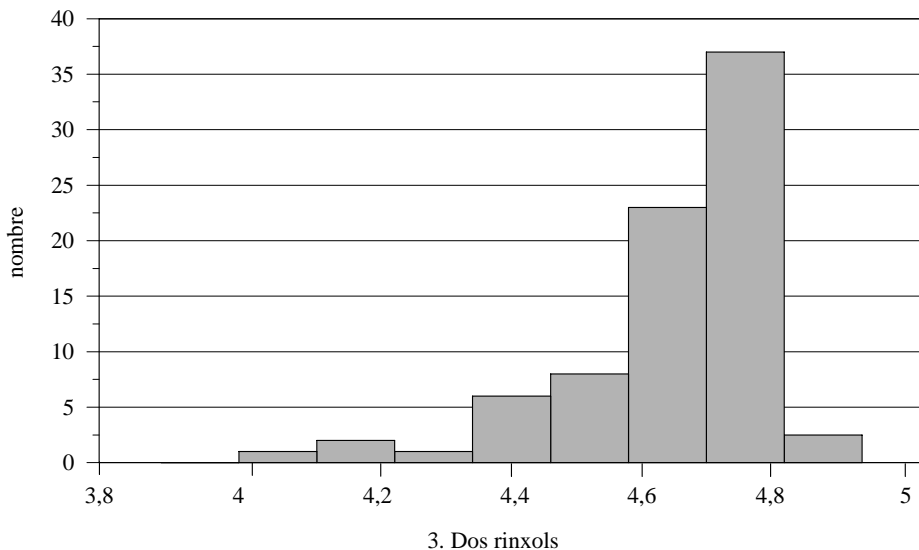
Histograma traçat amb 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86

Grup 3, de pentinat acabat amb dos rinxols

N = 84; \bar{x} = 4,639; s = 0,148; v = 3 %; IC = 4,607 / 4,671; k = 3,127; sk = -1,717

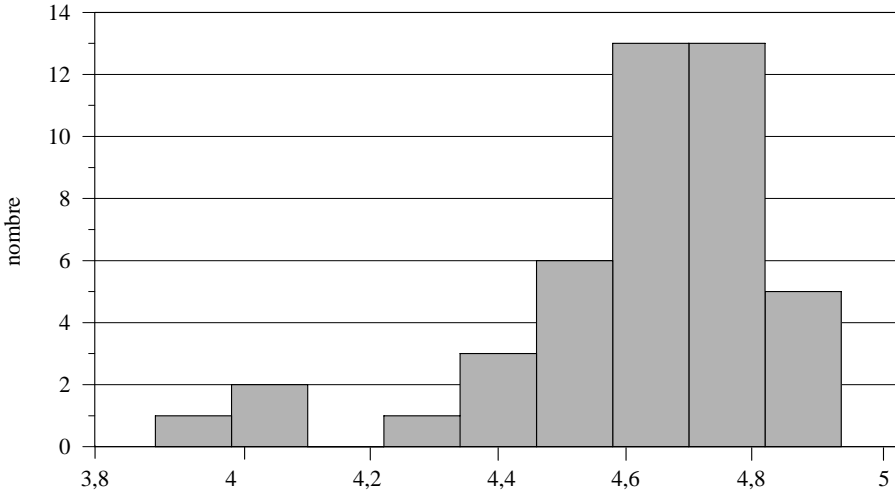
Histograma traçat amb 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86

Grup 4, d'arracada singular

$N = 44$; $\bar{x} = 4,615$; $s = 0,214$; $v = 4,6 \%$; $IC = 4,55 / 4,68$; $k = 2,287$; $sk = -1,5493$

Histograma de 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86.

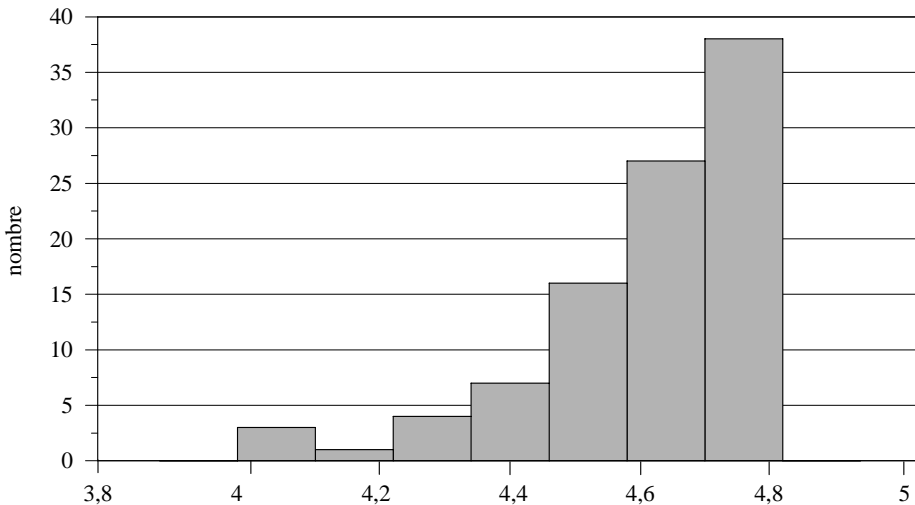

4. Arracada

Grup 5, de rínxols de distribució irregular

$N = 96$; $\bar{x} = 4,596$; $s = 0,171$; $v = 3,7 \%$; $IC = 4,561 / 4,631$; $k = 3,13$; $sk = -1,74$.

Histograma de 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86

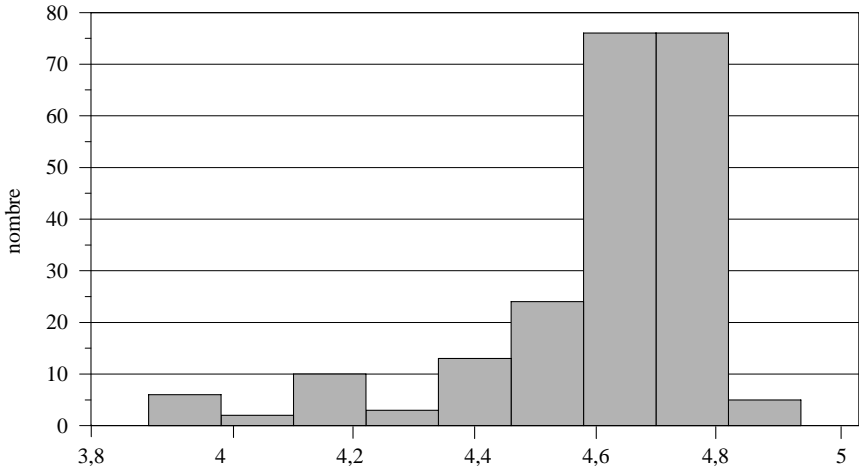

5. Distribució irregular

Grup 6, de pentinat acabat en tres o quatre rinxols

N = 215; x = 4,598; s = 0,198; v = 4,3 %; IC = 4,571 / 4,624; k = 3,335; sk = — 1,849.

Histograma de 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86. La moneda de 3,80 no queda inclosa.

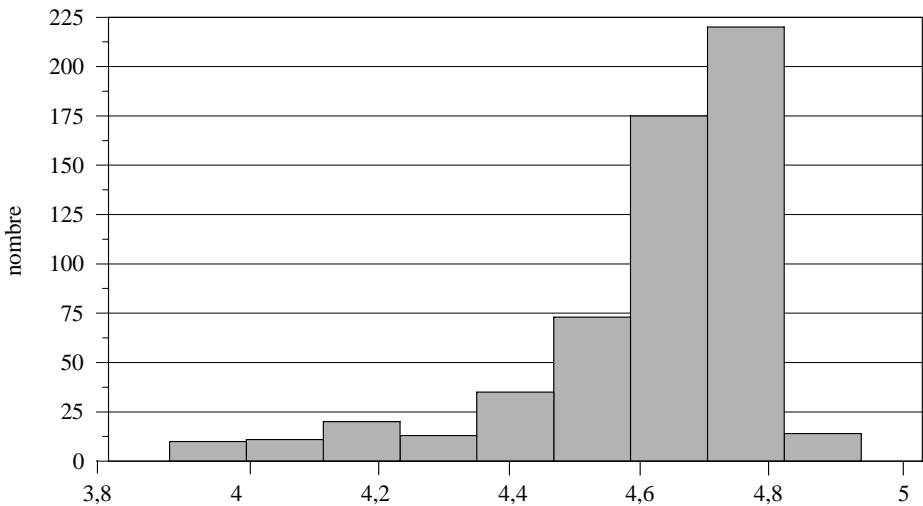

6. Tres/quatre rinxols

Totes les emissions en conjunt

N = 558; x = 4,614; s = 0,179; v = 3,8 %; IC = 4,599/ 4,629; k = 3,785; sk = — 1,845.

Histograma traçat amb 9 intervals de 0,12, a partir de 3,86.

Total

Observem un traçat normal amb una majoria de valors alts, com ho fa palès el *skewness* que en totes les emissions té un valor negatiu. Malgrat que la mitjana de pes és de 4,614, la moda està situada entre 4,70 i 4,82.

Comparança metrològica entre les emissions.

Per fer la comparança farem una gràfica amb els intervals de confiança de la mitjana de les emissions i, a més, el del total de les emissions.

Emissió de llaç, variable X1.

Emissió rude, X2.

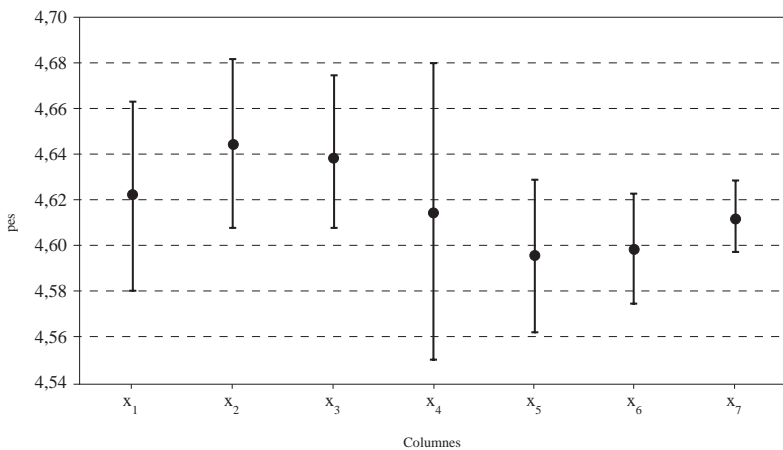
Emissió de dos rinxols, X3.

Emissió d'arracada singular, X4.

Emissió de distribució irregular dels rinxols, X5.

Emissió de tres o quatre rinxols, X6.

Conjunt de totes les emissions, X7.

Veiem que les mitjanes són totes molt pròximes. Hi ha una part comuna a totes les emissions dintre dels intervals de confiança. Les diferències són de l'ordre de la centèsima.

DIVISORS

Per Guadán⁶¹ els divisors de pegàs són 1/8 de dracma i els de dos dofins són 1/24, o sigui que aquests últims són 1/3 del divisor de pegàs.

61. Guadán.

Maluquer,⁶² de resultes del seu estudi sobre la troballa d'Ullastret i en considerar el valor de la dracma coetània d'un pes real de 4,462 creu que el pes del divisor de pegàs és 1/10 de la dracma i el de dos dofins d'1/20, diu, d'un sistema decimal d'origen indoeuropeu.

Campo⁶³ segueix la hipòtesi de Maluquer sense nous arguments.

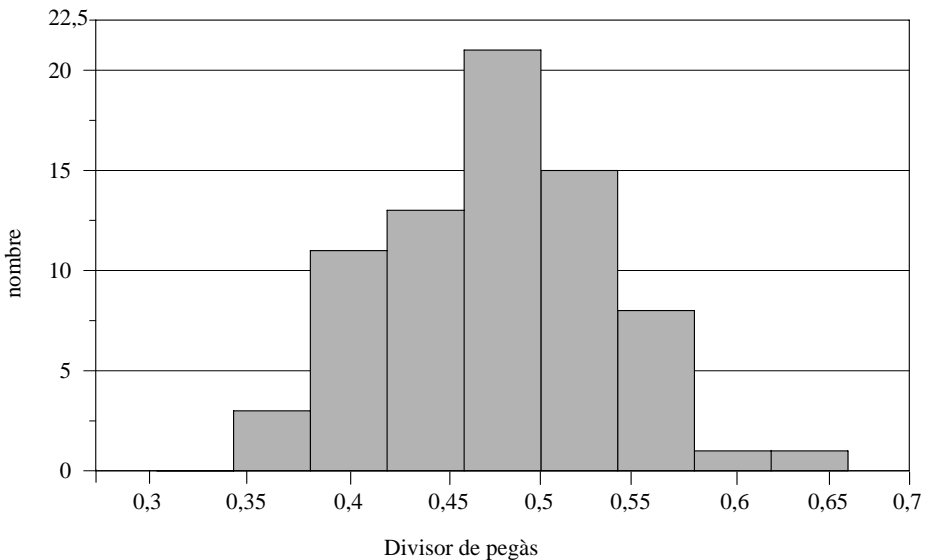
Per nosaltres, que hem vist⁶⁴ que el divisor del pegàs de les dracmes amb el cap de pegàs sense modificar té un pes de 0,51, resulta impossible que sigui 1/10 de la dracma que hauria de pesar més de 5 g, per tant acceptarem que és 1/8 de dracma. En conseqüència, els divisors posteriors de les dracmes amb el cap de pegàs modificat haurien de ser també 1/8, malgrat que el seu pes hagi disminuït quelcom més que el de les dracmes. No veiem possible un canvi de sistema i que passés d'1/8 a 1/10.

Per tant, el divisor del pegàs serà 1/8, o sigui un *tritartemorion*, i el de dos dofins el seu terç o 1/24 un *tartemorion*. El d'un dofí serà la meitat d'aquest últim, 1/48 o sigui un *hemitartemorion*.

Paràmetres estadístics del divisor amb pegàs, el *tritartemorion*.

$N = 73$; $x = 0,472$; $s = 0,061$; $v = 12 \%$; $IC = 0,458 / 0,486$; $k = -0,04$; $sk = 0,14$

Histograma traçat amb 8 intervals de 0,04, a partir de 0,34

62. Maluquer, 1965.

63. Campo.

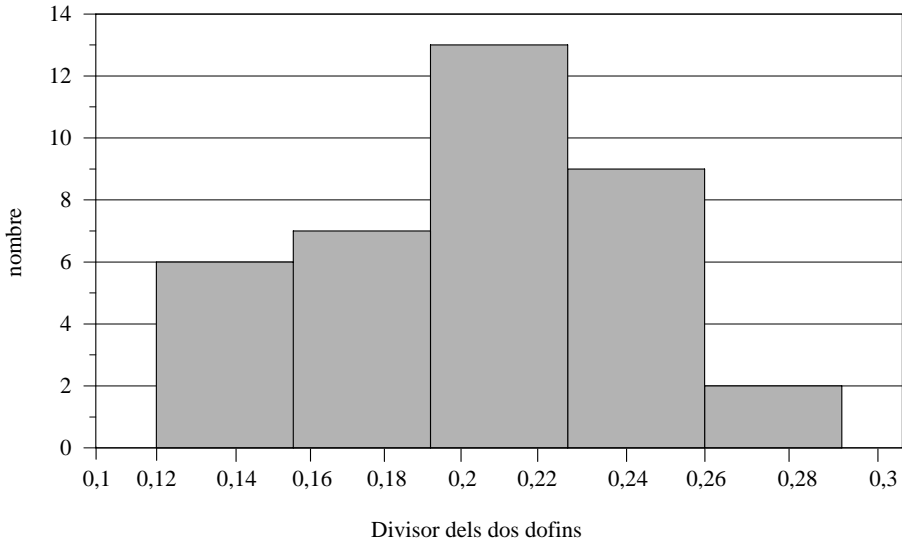
64. Villaronga, 2000, 115.

La moda entre 0,46 i 0,50.

Paràmetres del divisor amb dos dofins, el *tartemorion*.

$N = 38$; $\bar{x} = 0,197$; $s = 0,039$; $v = 20 \%$; $IC = 0,184 / 0,210$; $k = -0,557$; $sk = -0,307$

Histograma traçat amb 5 intervals de 0,035, a partir de 0,12

La moda és entre 0,19 i 0,225.

Pel divisor d'un dofí, l'*hemitartemorion* coneixem solament dos exemplars amb una mitjana de 0,113.

IX. Volum de les emissions

Farem l'estimació del nombre original d'encunys per tenir una idea aproximada del volum de l'emissió. Insistim que creiem que cal fer-la malgrat que només sigui una estimació. Aplicarem el mètode de Good.⁶⁵

Donem el coeficient de monedes per encuny, que és determinant per saber la fiabilitat de l'estimació.

Grup 1. Llaç darrere del coll

A		R		
1	14	1	22	A. coeficient 2,28 monedes per encuny
2	2	2	1	R. coeficient 1,65 monedes per encuny
3	2	3	3	
4	1	4	1	Estimació A = 29,65 encunys
8	1	5	1	màxim 37,98
12	1	6	1	Estimació R = 53,54 encunys
48	21	48	29	màxim 75,08

Grup 2. Estil rude

A		R		
1	31	1	26	A. coeficient 1,87 monedes per encuny
2	9	2	8	R. coeficient 2,09 monedes per encuny
3	1	3	2	
4	2	4	5	
5	2	7	1	Estimació A = 73,22 encunys
6	2	15	1	màxim 92,67
8	1			Estimació R = 60,47 encunys
90	48	90	43	màxim 74,06

65. Villaronga, 1987-2.

Grup 3. Pentinat en dos rínxols

A		R		
1	7	1	33	
2	8	2	10	A. coeficient 4,20 monedes per encunys
3	2	3	2	R. coeficient 1,94 monedes per encuny
4	1	4	2	
5	1	5	3	Estimació A = 25,79 encunys
6	1	6	1	màxim 28,68
7	1	13	1	Estimació R = 77,24 encunys
8	1			màxim 95,48
15	1			
27	1			
<hr/>				
101	24	101	52	

Grup 4. Tipus d'arracada singular

A		R		
1	2	1	1	
5	1	2	1	A. coeficient 6,57 monedes per encuny
8	1	3	1	R coeficient 4,60 monedes per encuny
9	2	4	1	
13	1	5	2	Estimació A = 7,32 encunys
		6	3	màxim 8,04
		8	1	Estimació R = 10,22 encunys
<hr/>				
46	7	46	10	màxim 11,07

5. Grup de rínxols distribuïts irregularment

A		R		
1	12	1	20	
2	2	2	7	
3	2	3	5	A. coeficient 5,00 monedes per encuny
5	1	4	2	R coeficient 2,80 monedes per encuny
6	1	5	3	
9	1	6	1	Estimació A=25,68 encunys
11	1	7	1	màxim 27,75
13	1	12	1	Estimació R=49,63 encunys
14	1	13	1	màxim 56,16
35	1			
<hr/>				
115	23	115	41	

6. *Pentinat acabat amb tres o quatre rínxols de ganxo.*

A		R		
1	63	1	92	
2	11	2	15	
3	2	3	4	A. coeficient 2,85 monedes per encuny
4	4	4	4	R. coeficient 1,98 monedes per encuny
5	1	5	5	
6	1	7	2	Estimació A = 118,36 encunyys
8	1	8	2	màxim 129,66
9	1	9	1	Estimació R = 200,69 encunyys
10	1	12	1	màxim 227,04
18	1	13	1	
25	1	15	1	
29	1			
37	1			
<hr/>		<hr/>		
254	89	254	128	

Total d'encunyys estimats de les dracmes

Recollim les dades anteriors per estudiar-les en conjunt

	<i>Anvers</i>		<i>Revers</i>	
	<i>estimat</i>	<i>màx</i>	<i>estimat</i>	<i>màx</i>
1.-	29,65	37,98	53,54	75,08
2.-	73,22	92,67	60,47	74,06
3.-	25,79	25,68	77,24	95,48
4.-	7,32	8,04	10,22	11,07
5.-	25,68	27,75	49,63	56,16
6.-	118,36	129,66	200,69	227,06
Total	280,02	321,78	451,79	538,91

Resulta més gran el nombre d'encunyys de revers estimats, puix que en tenim un 60 % més que d'anvers. Per fer els nostres càlculs podríem fer el promig, i resulten aleshores 365 encunyys per aquestes emissions.

Fa temps⁶⁶ establírem una comparança entre el volum de les emissions de plata cartagineses a la península Ibèrica i el de les dracmes emporitanes del mateix període, del 237 al 195 aC, i veiérem que eren comparables, raonant que si la moneda hispano-cartaginesa era per finançar l'exèrcit cartaginès a la península, l'equivalent emporità ho devia ser per les necessitats financeres dels romans a la Segona Guerra Púnica.

66. Villaronga, 1987-1.

Després tornarem sobre aquesta qüestió⁶⁷ i estimarem per a les dracmes emporitanes amb cap de pegàs normal la producció de 75 encunys, i la de 288 encunys per a les dracmes amb el cap de pegàs modificat.

Ara, hem estimat per a les dracmes amb el cap de pegàs modificat la producció de 280 encunys d'anvers i 451 de revers, amb una mitjana de 365, a les quals s'haurien d'afegir les del tipus de «Serinyà» i de «Rínxol sobre el front»⁶⁸ que tenen el revers de cap de pegàs normal i no estan comptades ara.

Quantitats prou coincidents. Cal tenir en compte que els 280 encunys d'anvers ara estimats tenen un interval de confiança amb un màxim de 322,78 encunys. El baix coeficient de monedes per encuny fa que l'estimació sigui poc precisa.

Sembla que es poden sostenir aquells arguments, només hauríem de rectificar el volum de dracmes de cap de pegàs sense modificar que ha passat de 70 encunys a 236 encunys, a causa de la nova informació del conjunt de la costa meridional del Lenguadoc Rosselló, que ens ha fet conèixer una gran circulació monetària de les dracmes emporitanes amb el cap de pegàs sense modificar al Lenguadoc.

67. Callatay, 53.

68. Villaronga, 2000, 143.

X. Catàleg

A menys que s'assenyali, les dracmes descrites sempre presenten a l'anvers el cap d'Arethusa a la dreta, voltat per tres dofins, i al revers el pegàs a la dreta amb el cap modificat, en un petit homenet que s'agafa el peu amb la mà i va cobert amb un *petasus*, i per sota la llegenda grega EMPORITON. Assenyallem el símbol quan hi és, abreujant el de dofí per d, el de cossi per c i el de fíbula per fib. Per als divisors el cap femení a la dreta i al revers un pegàs de cap normal, o un o dos dofins.

Al catàleg donem un primer número, el de la combinació dels encunys, seguit del número de l'encuny d'anvers i del de revers.

Per a cada moneda, donem primer un número que serà el de la il·lustració, amb un asterisc assenyallem quan no va il·lustrat, seguit d'un guió. A continuació donem el tresor d'on prové i el lloc on es guarda, amb les degudes referències. El número en negreta correspon a les dracmes del tresor d'Orpesa. Segueix el pes, que si no va comprès a l'estadística va marcat amb un asterisc, Finalment la posició dels encunys a l'escala horària. Les dracmes de la subhasta de Vico a més de la data i número porten una numeració, del 77 al 129 dintre d'un parèntesi, a continuació del donat a les dracmes ibèriques de la dita troballa. Les referències al nostre Corpus van assenyalades per Cor i les d'Amorós per A i G. per Guadán.

En els divisors només donem l'encuny d'anvers i la referència a Maluquer⁶⁹ per M i a Campo⁷⁰ per C. Els de la troballa d'Ullastret porten el número d'inventari del Servei Arqueològic de Girona. La numeració dels divisors comença amb el número 701.

Les monedes procedents de tresors van assenyalades amb el seu nom. Pel de Moixent donem la numeració de García-Bellido.⁷¹

La il·lustració va a la mida natural per a les dracmes i al doble per als divisors. Tot

69. Maluquer, 1966.

70. Campo.

71. García-Bellido.

sense grans precisions, a causa de la diversitat de la procedència dels materials, en els divisors les diferències poden ser més significatives. Per a les dracmes el diàmetre oscil·la entre 18 mm i 19 mm, i per als divisors, entre 8 mm i 10 mm.

Les abreviacions usades són, per als Museums: ANS per American Numismàtic Society, de Nova York; BM per British Museum, de Londres; BN per Cabinet des Medailles de la Bibliothèque National de París; FNMT per Fàbrica nacional de Moneda y Timbre, de Madrid; GNC per Gabinet Numismàtic de Catalunya, de Barcelona; IVDJ per Instituto de Valencia de Don Juan, de Madrid; MAN per Museo Arqueológico Nacional, de Madrid; M. Puig pel Museo Puig, de Perpinyà, i MAT per Museum Arqueològic, de Tarragona.

De les subhastes donem després del nom i de la indicació Sub. la data i el número d'ordre, abreviant ANE per Asociación Numismàtica Española, Aureo, Cercle Filatèlic i Numismàtic, Hervera, Numex, Arriols, Sabadell i Ibergold, de Barcelona; i Vico, Herrero, Numinter, Asin i Tarkis, de Madrid. De l'estranger Spink & Son, de Londres; Munzen un Medaillen, de Basilea.

Les monedes de la col·lecció de Víctor Català són recollides de la publicació de Maluquer⁷².

SUMARI DEL CATÀLEG

1. Llaç darrere del coll.
2. Tipus rude.
3. Dos rínxols de ganxo.
4. Tipus d'arracada singular.
5. Rínxols de distribució irregular.
6. Tres o quatre rínxols de ganxo.
7. Cap femení a l'esquerra.
8. Cap de pegàs sense modificar.
9. Divisors:
 - 9-1. Revers de pegàs.
 - 9-1-1. Cap a la dreta i pegàs normal.
 - 9-1-2. Cap a la dreta i pegàs de cap modificat.
 - 9-1-3. Cap a l'esquerra.
 - 9-2. Revers de dos dofins.
 - 9-2-1. Els dofins girant a l'esquerra.
 - 9-2-2. Els dofins girant a la dreta.
 - 9-3. Revers d'un dofí.

72. Maluquer, 1966.

1.Llaç darrere del coll.

El cap femení és d'un elegant estil hel·lenístic i presenta per darrere del collar un llaç.

1	1 -	- 1	1 - Puig Castellar; G. 523; 4,66; 6 h.
2	2 -	- 2	2 - Puig Castellar; 4,75; 3 h.
3	3	- 3	3 - Puig Castellar; G. 412; 4,50; 2 h.
4	4	- 4	4 - Puig Castellar; G. 413; 4,58; 3 h.
5		- 5	5 - Puig Castellar; G. 404; 4,72; 12 h.
6	4	}	6 - Estocolm, Lorichs; G. 405; 4,71; 12 h
7			7 - G. 411; 4,74; 6 h.
8			8 - Puig Castellar; G. 408; 4,33; 12 h.
9	5 -	- 6	9 - G. 403; 4,565; 6 h.
10	6 -	- 7	10 - Puig Castellar; G. 415; 4,46; 6 h.
11	7 -		11 - Orpesa 5 ; 4,60.
12	8 -		12 - Puig Castellar; G. 406; 4,78; 12 h.
13	9 -	- 8	13 - GNC 9081; G. 391; A. IIAb; 4,575; 6 h.
14	10	- 9	14 - Puig Castellar; G. 399; 4,68; 7 h.
15		- 10	15 - Puig Castellar; 4,76; 6 h.
16	11	}	16 - GNC 30014; A. IIAa; G. 390; 4,752; 12 h
17			17 - Puig Castellar; 4,45; 12 h.
18			18 - Puig Castellar.
19	12	- 10	19 - Puig Castellar; 4,61; 7 h.
20	12	- 11	20 - Puig Castellar; G. 407; 4,55; 8 h.
21		- 12	21 - Puig Castellar; G. 420; 4,79; 11 h.
22	12	- 9	22 - Puig Castellar; 4,70; 8 h.
23		- 13	23 - Puig Castellar; G. 397; 4,55; 6 h.
24		- 14	24 - Glasgow Hunterian; G. 396; 4,18; 11 h.
25	12	- 15	25 - Puig Castellar; 4,72; 8 h.
26		- 16	26 - Puig Castellar; 4,565; 2 h.
27		- 17	27 - Estocolm, Lorichs; G. 393; 4,73; 12 h.
28		- 18	28 - Puig Castellar; G. 394; 4,58; 2 h.
29		- 19	29 - Puig Castellar; G. 395; Cor. 36; 1 h.
30		- 20	30 - Ecija; 4,70; 2 h.
31		- 21	31 - Puig Castellar; G. 402; 4,685; 6 h.
32	13 -	- 16	32 - Orpesa 6 ; 4,52; 2 h.
33	14 -	- 17	33 - Arxiu; 9 h.
34	15	- 18	34 - BN, París, 2209; 4,49; 12 h.
35	15	- 19	35 - Puig Castellar; 4,50; 6 h.
36		- 20	36 - Puig Castellar; 4,74.
37			37 - Puig Castellar; 4,67.

31		- 21	38 - MAN 22; G. 416; 4,60; 2 h.
32		- 22	39 - BN, París; G. 409; 4,77; 12 h.
33		- 23	40 - Puig Castellar; G. 400; 4,80; 12 h.
			41 - M. Puig 18; G. 416a; 4,60; 11 h.
			42 - Puig Castellar; 4,70; 1 h.
34	16 -	- 24	43 - Ebre-Segre 2; 4,60; 7 h.
35	17 -	- 25	44 - MAN 25; 4,195; 7 h.
36	18 -	- 26	45 - Puig Castellar; G. 419; 4,75; 6 h.
37	19 -	- 27	46 - GNC 20622; A. IIAC.; G. 392.
38	20 -	- 28	47 - Puig Castellar; G. 410; 4,79; 9 h.
39	21 -	- 29	48 - M. Deroc 61; 4,55.
			49 - Puig Castellar; Pericot 17-8; G. 398; 4,62; 11 h.
			50 - Puig Castellar; Pericot 17-10; G. 414; 4,70; 10 h.

2. *Tipus rude.*

El qualifiquem de rude perquè s'hi empen tècniques poc acurades. El cap té el perfil sortint, el cos del pegàs és arquejat i les inscripcions de signes són grans i irregulars.

1	1 -	- 1	51 - Vico III-94, 1085; (81); 4,75.
2	2 -		52 - Orpesa 8 .
3	3 -		53 - Puig Castellar; G. 520; 4,55; 3 h.
4	4		54 - Vaticà Museum; G. 543; 4,55.
			55 - Puig Castellar; G. 528; 4,75; 6 h.
			56 - Puig Castellar.
			57 - Puig Castellar; 4,17.
			58 - Hervera III-99, 43; 4,70.
			59 - Arxiu; 4,65; 11 h.
5	5		60 - Ullastret I-1 Girona 88623; 4,59; 12 h.
			61 - Puig Castellar; G. 542; 4,79; 11 h.
			62 - Puig Castellar; 4,65; 7 h.
			63 - Vico VI-93, 1-4, (79); Cor. 58; 4,71.
6		- 2	64 - Puig Castellar; G. 541; 4,75; 6 h.
7		- 3	65 - Orpesa 7 ; 3,92*; 6 h.
8	6		66 - Puig Castellar; 4,70; 7 h.
9		- 4	67 - Puig Castellar; 4,80; 11 h.
10	7		68 - Puig Castellar; G. 522; 4,48; 9 h.
			69 - Puig Castellar.
11		- 5	70 - Puig Castellar; 4,75; 6 h.

12	L	6	71 - Puig Castellar; G. 524; 4,695; 6 h.
13	8 -	}	72 - Vico XI-94, 29, (77); 4,70.
14	9		73 - Puig Castellar; G. 535; 4,72; 6 h.
15	}	}	74 - Vico III-93, 3-2, (90); 4,75; 7 h.
			75 - Puig Castellar.
			76 - Sabadell VII-94, 30; 4,60.
16	10	77 - Sub. Cercle X-81, 2; 4,70.	
17		78 - Puig Castellar; 4,50.	
18	11 -	- 8	79 - Orpesa 9; 4,17; 3 h.
19	12 -	- 9	80 - MAN 4520; 4,63.
20	13 -	- 10	81 - Puig Castellar; G. 418; N invertida; 4,73; 3 h.
21	14 -	}	82 - Puig Castellar; 4,75.
22	15		83 - Puig Castellar; G. 532; 4,72; 5 h.
23	}	}	84 - Puig Castellar; G. 545; 4,65; 1 h.
			85 - Sub. ANE XII-81, 236; 4,655.
			86 - Puig Castellar; G. 526; 4,72; 1 h.
24	16 -	}	87 - Puig Castellar; G. 538; 4,67; 2 h.
25	17		88 - Puig Castellar; G. 534; 4,67; 2 h.
26	}	}	89 - M. Puig 15; G. 533; 4,70; 5 h.
			90 - Puig Castellar; 4,625; 2 h.
27		- 13	91 - Puig Castellar; 4,74; 2 h.
28	18 -	}	92 - Arxiu; 4,60; 8 h.
29	19		93 - Vico XI-92, 49, (82); 4,80.
30		- 5	94 - Puig Castellar; 4,74.
31	20	- 15	95 - Vico VI-95, 30 (83); 4,80.
32	}	}	96 - Puig Castellar; G. 536; 4,35; 6 h.
			97 - Puig Castellar; 4,70; 12 h.
			98 - IVDJ 34; 4,57; 11 h.
33	}	}	99 - Puig Castellar; 4,66; 12 h.
			100 - Puig Castellar.
34	}	}	101 - Puig Castellar.
			102 - Puig Castellar; 4,70; 9 h.
35	}	}	103 - Puig Castellar; G. 539; 4,68; 6 h.
			104 - Puig Castellar; G. 530; 4,62; 1 h.
			105 - Puig Castellar; G. 544; 4,755; 2 h.
36	22 -	}	106 - Puig Castellar; G. 537; 4,74; 2 h.
37	23		107 - Víctor Català 24; 3,96*; 12 h.
38	24	- 21	108 - Vico XI-94, 28 (84); 4,90.
39		- 22	109 - Vico XI-94, 30 (121); 4,70.
40	25 -	- 23	110 - Arxiu.

41	26-	24	111 - Puig Castellar; G. 540; 4,65; 2 h.
42	27	}	112 - Puig Castellar; G. 546; 4,66; 2 h.
43			113 - Puig Castellar; G. 550; 4,55; 6 h.
44	28	}	114 - Puig Castellar; 4,73.
45			115 - Puig Castellar; G. 527; 4,67; 12 h.
46	29	27	116 - Puig Castellar; 4,80; 12 h.
		}	117 - Puig Castellar; 4,67.
			118 - Puig Castellar; 4,00.
47		28	119 - Puig Castellar; 4,76; 12 h.
		}	120 - MAT; 4,73; 1 h.
48	30-		121 - Puig Castellar; G. 548; 4,47; 2 h.
49	31	}	122 - Ullastret, I-5; Girona 82627; 4,346; 2 h.
			123 - Puig Castellar; 3,83*.
50	32-	}	124 - Puig Castellar; G. 401; 4,345; 2 h.
51	33-		125 - Puig Castellar; 4,80; 1 h.
52	34-	-29	126 - Orpesa 37 ; 3,62*; 8 h.
53	35-	-30	127 - Puig Castellar; G. 531; 4,70; 2 h.
54	36-	-31	128 - Arxiu; 3 h.
55	37-	-32	129 - Vico III-93, 4-1, (131); 4,45; 6 h.
56	38-	-33	130 - Arxiu; 1 h.
57	39-	-34	131 - Estocolm, Lorichs; G. 529; 4,83; 7 h.
58	40-	-35	132 - Vico VI-93, 1-2, (78); 4,71.
59	41-	-36	133 - MAN 4525; 4,68.
60	42-	-37	134 - MAN 4518; 4,63.
61	43-	-38	135 - MAN 4531; 4,61.
62	44-	-39	136 - Arxiu.
63	45-	-40	137 - Sub. Cercle III-66, 37; 4,02*; 6 h.
64	46-	-41	138 - Arxiu; 8 h.
65	47-	-42	139 - IVDJ, 31; 4,57; 10 h.
66	48-	-43	140 - Arxiu; 8 h.

3. *Pentinat acabat amb dos rínxols de ganxo.*

En els encunys A.1 i A.4 un asterisc assenyala que és visible la protuberància de davant del coll.

1	1	1	141 - Arxiu; Cor. 37; 4,75; 5 h.
		}	142 - Puig Castellar; 4,73.
2	2		143- Puig Castellar; G. 489; 4,69; 7 h. Marca de punxó.
3		-2	144 - Puig Castellar; G. 489; 4,61. Marca de punxó.

4	1*		145 - Puig Castellar; G. 425; 4,71; 6 h.
			146 - IVDJ, 27; 4,77; 4 h.
			147 - Arxiu; 4,70; 4 h.
5		- 3	148 - Puig Castellar; G. 424; 4,60.
6		4	149 - Puig Castellar; G. 423; 4,54; 2 h.
	1		150 - Imhoof Blumer; G. 437; 4,63; 5 h.
7		5	151 - Orpesa 11 ; 4,10* tros.
			152 - Orpesa 12 .
8	1*	6	153 - Puig Castellar; G. 426; 4,68; 6 h. Marca de punxó.
			154 - Puig Castellar; G. 469; 4,575; 3 h.
			155 - Puig Castellar; 4,71; 9 h.
9		7	156 - GNC 20563; A. III Aa; G. 421; 4,76.
9A	2A -		156A - Arxiu; 4,05; 3 h.
10	1 -	8	157 - Puig Castellar; G. 422; 4,765; 12 h.
11	3		158 - Puig Castellar; 4,76.
12		9	159 - Puig Castellar; G. 476; 4,44; 7 h.
			160 - Nàpols; G. 447; 4,70; 9 h.
13		- 10	161 - Puig Castellar.
14		- 11	162 - Puig Castellar; 4,55; 6 h.
15		- 12	163 - Puig Castellar.
16		13	164 - Puig Castellar; 4,65.
17	4		165 - Sub. ANE XII-81, 233; 4,69.
18		14	166 - Puig Castellar; G. 460; 4,56; 10 h.
			167 - Puig Castellar; G.470; 4,47; 10 h.
			168 - Puig Castellar; 4,66; 11 h.
			169 - Puig Castellar; 4,745; 11 h.
			170 - Puig Castellar.
			171 - MAT; 4,62; 10 h.
	4*		172 - Puig Castellar.
			173 - Puig Castellar; G. 433; 4,75.
			174 - Puig Castellar; G. 468; 4,71; 11 h.
			175 - Sub. Aureo V-99, 121; 4,74.
			176 - Vico V-96, 27, (99); 4,80.
			177 - Arxiu; 4,73; 11 h.
			178 - Arxiu.
19		15	179 - Puig Castellar; G. 459; 4,73; 9 h.
			180 - Puig Castellar; G. 478; 4,315; 12 h.
	4		181 - Sub. Arriols IV-81, 1; 4,71; 11 h. Marca de punxó.
			182 - Arxiu; 11 h.

		┌	└	183 - Puig Castellar; 4,78; 12 h.
20		├	└	- 16 184 - Puig Castellar; G. 436; 4,70; 5 h.
21		├	└	- 17 185 - Puig Castellar; G. 458; 4,80; 12 h.
22		├	└	- 18 186 - Puig Castellar; G. 434; 4,70; 10 h. Marca de punxó.
				187 - Puig Castellar.
				188 - Puig Castellar; G. 457; 4,78; 10 h.
				189 - Ullastret, I-6, Girona 82628; 4,34; 10 h. Marca de Punxó.
				190 - Puig Castellar; G. 474; 4,355; 12 h.
				191 - G. 435; 4,70; 11 h.
23	5 -	├	└	- 19 192 - M. Puig 13; 4,62; 8 h.
24	6	├	└	- 20 193 - IVDJ, 26; V. III-11; G. 506; 4,65; 6 h.
25		├	└	- 21 194 - Arxiu; 4,70; 6 h.
26	7	├	└	- 22 195 - M AT 4,54; 3 h.
				196 - Puig Castellar; G. 517; 4,40; 10 h.
27	8	├	└	- 23 197 - Puig Castellar.
28		├	└	- 24 198 - Ullastret I-3, Girona 82625; 4,45; 7 h.
29		├	└	- 25 199 - IVDJ, 37; 4,69; 11 h.
				200 - Puig Castellar; 4,76; 4 h.
				201 - MAN 4513; 4,18.
				202 - Vico III-99, 28 (89); 4,80.
30	9	├	└	- 26 203 - Puig Castellar; G. 432; 4,635; 12 h.
31		├	└	- 26 204 - Puig Castellar; 4,67.
				205 - Puig Castellar; G. 441; 4,71; 3 h. Marca de punxó particular al revers.
				206 - Puig Castellar; G. 472; 4,65; 11 h.
				207 - Puig Castellar; G. 498; 4,21.
32	10	├	└	- 27 208 - Puig Castellar; G. 449; 4,775; 6 h.
33		├	└	- 27 209 - Puig Castellar; 4,65; 12 h.
				210 - Puig Castellar; G. 456; 4,82; 9 h.
34		├	└	- 28 211 - Puig Castellar; G. 424; 4,60; 6 h.
				212 - Arxiu.
35		├	└	- 29 213 - Puig Castellar; 4,71; 3 h.
36		├	└	- 30 214 - Puig Castellar; G. 452; 4,70; 2 h.
37		├	└	- 31 215 - Puig Castellar; G. 428; 4,58; 12 h.
38	11 -	├	└	- 32 216 - Puig Castellar; 4,47; 6 h.
39	12	├	└	- 33 217 - Puig Castellar; 4,70.
40		├	└	- 34 218 - Vico VI-94, 1-1 (85); 4,82.
41		├	└	- 35 219 - Ullastret I-2, Girona 82624; 4,57; 10 h.
42	13 -	├	└	- 36 220 - Puig Castellar; G. 565; 4,45; 7 h.

43	14 -	- 37	221 - Tanger, 96, 14; 4,48; 8 h.
44	15 -	- 38	222 - Orpesa 23 ; FNMT; 1 h.
45	16 [- 39	223 - Vico XI-94, 27 (90); 4,80.
46	[- 40	224 - Arxiu; 4,60; 4 h.
47	17 [] 41	225 - Puig Castellar; G. 573; 4,69; 5 h.
			226 - Puig Castellar; G. 495; 4,62; 2 h.
48	18 [- 42	227 - Puig Castellar.
49	[- 43	228 - Puig Castellar.
50	[- 44	229 - Puig Castellar.
51	19 [] 45	230 - Puig Castellar.
			231 - Puig Castellar; G. 454; 4,70; 11 h.
52	20 [- 46	232 - Puig Castellar; G. 431; 4,69; 9 h.
53	[- 47	233 - Puig Castellar; G. 467; 4,73; 12 h.
54	21 [] 48	234 - Vico III-93, 3-3 (87); 4,70; 9 h.
			235 - Puig Castellar; G. 465; 4,61.
55	22 [236 - 4,63; 8 h.
			237 - Puig Castellar; G. 450; 4,64; 7 h.
56	[- 49	238 - Puig Castellar; G. 451; 4,70; 2 h.
57	[- 50	239 - Puig Castellar; G. 477; 4,70; 6 h.
58	23 -	- 51	240 - Puig Castellar; G. 427; 4,74; 10 h.
			241 - Anul·lat

4. Arracada singular.

1	1 -] 1	242 - Puig Castellar; G. 621; 4,93; 9 h.
2	2 -] 1	243 - Puig Castellar; 4,84; 7 h.
3	3 [] 1	244 - Puig Castellar; G. 626; 4,75; 2 h.
			245 - Puig Castellar; G. 622; 4,67; 7 h.
4	[] 2	246 - Puig Castellar; G. 631; 4,49; 3 h.
			247 - Puig Castellar; G. 627; 4,85; 3 h.
			248 - Puig Castellar; G. 624; 4,62; 7 h.
			249 - Puig Castellar; G. 623; 4,79; 10 h.
5	[- 3	250 - Puig Castellar; G. 625; 4,68; 2 h.
6	[- 4d	251 - Puig Castellar; 4,70; 9 h.
7	[- 5d	252 - Puig Castellar; 4,39; 12 h.
8	4 [- 1	253 - Puig Castellar; Cor. 59; 4,80.
9	[- 2	254 - Puig Castellar; G. 629; 4,70; 2 h.
10	[- 3	255 - Puig Castellar; G. 630; 4,50; 6 h.
11	[- 4d	256 - Puig Castellar; G. 682; 3,97; 2 h.

12	}	5d	257 - Puig Castellar; G. 692; 4,71; 2 h. 258 - Puig Castellar; G. 698; 4,73; 11 h. 259 - Puig Castellar; 3,98. 260 - Orpesa 40 .			
13		}	6d	261 - M. Peralada; 4,70; 11 h.		
14				5	262 - Puig Castellar; G. 628; 4,07; 7 h. No es veu el dofi. 263 - Puig Castellar; 4,80; 11 h. 264 - Puig Castellar; 4,68; 11 h. 265 - Puig Castellar; G. 690; 4,60; 7 h. 266 - Puig Castellar; G. 691; 4,69; 11 h.	
15		}	7d	267 - Puig Castellar; 4,70; 11 h. 268 - Puig Castellar; G. 687; 4,62; 2 h. 269 - Puig Castellar; G. 685; 4,60; 2 h.		
16	}			- 4d	270 - Puig Castellar; G. 686; 4,68; 12 h.	
17		- 5d	271 - Puig Castellar; G. 689; 4,65; 12 h.			
18		}	7d	272 - Puig Castellar; G. 688; 4,65; 12 h. 273 - Sub. Aureo X-97, 16; 4,56. 274 - Puig Castellar; G. 687; 4,48; 12 h. 275 - Puig Castellar; 4,62. 276 - Puig Castellar; G. 696; 4,56; 11 h.		
19				}	8d	277 - Puig Castellar; G. 697; 4,69; 2 h. 278 - Puig Castellar; 4,33. 279 - Puig Castellar. 280 - Puig Castellar; Cor. 60; 4,70. 281 - Puig Castellar; G. 694; 4,74; 2 h. 282 - Puig Castellar; G. 693; 4,55; 12 h.
20	}	7	9d			283 - Vico III-97, 17; 4,90. 284 - Puig Castellar; G. 683; 4,38; 3 h. 285 - Puig Castellar; 4,85; 6 h. 286 - Puig Castellar; 4,75; 1 h.
21						- 10d

5. Distribució de rínxols irregular.

1	}	1	- 1	288 - Puig Castellar; G. 488a; Cor. 42; 4,72; 2 h.	
2			- 2	289 - Puig Castellar; 4,75; 5 h.	
3			}	3	290 - SNG Munic 98; G. 487; 4,525; 5 h. 291 - Berlín; G. 488; 4,77; 3 h.
4					4

5	2	┌	└	293 - Puig Castellar.
6		└	┌5	294 - Puig Castellar; G. 473; 4,725; 6 h.
7	3	-	└	295 - Puig Castellar; G. 453; 4,575; 6 h.
8	4		-6	296 - Vico VI-90, 62; 4,72.
9			7d	297 - Puig Castellar; G. 677; 4,61; 12 h.
				298 - Puig Castellar; G. 678; 3,99; 11 h.
				299 - Puig Castellar; 4,48; 12 h.
				300 - Puig Castellar; 4,37; 11 h.
				301 - Puig Castellar; 4,70.
				302 - Puig Castellar.
10			-8	303 - Orpesa 33 .
11			-9	304 - BN, París; G. 509; 4,70; 12 h.
12			-10	305 - Orpesa 45 ; 4,64; 6 h.
13			11d	306 - Puig Castellar; G; 681; 4,46; 9 h. Marca de punxó a l'anvers i revers.
				307 - Vico XI-95, 27, (116); 4,70.
				308 - Moixent 37 (35); IVDJ, 30; 4,76; 9 h.
14	5			309 - Vico XI-96, 17;
				310 - Puig Castellar; 9 h.
				311 - Puig Castellar; G. 671; 4,735; 9 h.
15			7d	312 - Puig Castellar; G. 669; 4,30; 8 h.
				313 - Puig Castellar; G. 680; 4,255; 12 h.
16			12d	314 - Puig Castellar; 4,66; 11 h.
				315 - Orpesa 47 ; 3,32*; 3 h.
17			13d	316 - Puig Castellar.
				317 - BN, París; G. 657; 4,65; 10 h.
18			14	318 - Estocolm, Lorichs; G. 580; 4,60; 6 h.
				319 - Puig Castellar; G. 584; 4,72; 9 h. Marca de punxó al revers.
				320 - Orpesa 38 ; 4,315; 3 h.
19			-15	321 - Vico VI-94, 1056, (120); 4,73.
20			-16d	322 - BM 30; G. 656; 4,55; 2 h.
21	6		-11d	323 - Puig Castellar; G. 668; 4,725; 9 h.
22			17	324 - Puig Castellar; 4,325; 2 h. Marca de punxó a l'anvers. Vegeu comentari per a aquesta moneda i les 4 següents.
				325 - Col. Barril; V. IV-4; 2 h. Cor. 55.
				Quatre glòbuls dessota del pegàs. Marca de punxó a l'anvers.
				326 - Col. Barril; 2 h. Marca de punxó a l'anvers.
				327 - MAN 4514; 4,00. Marca de punxó a l'anvers.

		328 - G. 328; 3,42* placada; 2 h. Marca de punxó a l'anvers.
		329 - Puig Castellar; 4,57; 9 h.
		330 - G. 585; 4,67; 6 h
23	- 18	331 - Villarrubia, 14; 4,60; 9 h. Marca de punxó al revers.
24	19	332 - Puig Castellar; G. 577; Cor. 53; 4,68; 9 h.
		333 - Puig Castellar; G. 578; 4,60; 9 h.
		334 - FNMT 5982; G. 583; 4,59; 6 h.
		335 - Puig Castellar; 4,63.
		336 - Monnaies et Médailles SA Bâle, venda 66, X-84, 2; 4,70.
25	15	337 - Vico III-95, 22 (105); 4,70.
		338 - Puig Castellar; G. 590; 3,80*; 6 h.
26	7d	339 - Puig Castellar; 4,74; 12 h.
		340 - Puig Castellar; 4,49; 11 h.
		341 - Puig Castellar; 4,50.
		342 - Aureo III-01, 247; 4,46.
		343 - Puig Castellar; G. 661; 4,42; 10 h.
		344 - Puig Castellar; G. 660; 4,73; 12 h.
		345 - Puig Castellar.
		346 - BN, París; G. 674; 4,57; 9 h.
27	- 20d	347 - Puig Castellar; 4,61; 3 h.
28	21d	348 - Puig Castellar; 4,60; 3 h
		349 - Puig Castellar; 4,55; 2 h.
		350 - Puig Castellar; 4,735; 3 h.
29	22d	351 - Puig Castellar; G. 659; Cor. 54; 4,685; 3 h.
		352 - Puig Castellar; G. 663; 4,745; 3 h.
		353 - Puig Castellar.
30	-23d	354 - Puig Castellar; G. 664; 4,53; 12 h.
31	-24d	355 - Puig Castellar; G. 662; 4,495; 9 h.
		356 - Puig Castellar; 4,72; 7 h.
		357 - Puig Castellar; G. 591; 4,10; 1 h.
32	7	358 - Arxiu; 4,39; 12 h.
		359 - Puig Castellar.
33	25	360 - Puig Castellar; G. 588; 4,44; 2 h.
		361 - Puig Castellar; 4,75; 10 h.
34	- 26	362 - Puig Castellar; G. 579; 4,72; 11 h.
	27	363 - Puig Castellar; G. 587; 4,67; 12 h.
35	8 -	364 - Puig Castellar; G. 582; 4,60; 5 h.
36	9 r	365 - Puig Castellar; G. 589; 4,70; 5 h.

37		- 28d	366 - Puig Castellar; G. 658; 4,72; 6 h.
38		29d	367 - Puig Castellar; 4,65; 10 h.
39	10 -		368 - Puig Castellar; 4,68; 3 h.
40	11 -	- 30	369 - Valeria; 4,81.
41	12 -	- 31d	370 - Sub. ANE XII-81, 243; 4,71.
42	13 -	32d	371 - Puig Castellar; el dofí queda reduït a un petit creixent.
43	14		372 - Puig Castellar; G. 672; 4,75; 11 h.
			373 - Puig Castellar; 4,66; 6 h.
			374 - Puig Castellar; 4,67; el dofí queda reduït a un petit creixent.
			375 - Puig Castellar; 4,72.
44		11d	376 - Puig Castellar; 4,72; 4 h.
			377 - Sub. Herrero XII-00, 37; 4,64.
			378 - Puig Castellar; 4,61; 2 h.
			379 - Puig Castellar; 4,76; 2 h.
			380 - Puig Castellar.
45	15 -	- 33	381 - Puig Castellar; 4,70; 1 h.
46	16 -	- 34d	382 - Vico XI-92, 50 (114); 4,70.
47	17 -	- 35	383 - Puig Castellar; 4,45.
48	18 -	- 36	384 - Berlín; 4,42; 7 h.
49	19		37
			385 - Puig Castellar; 4,60; 2 h.
			386 - Puig Castellar; 4,60; 11 h.
50		38d	387 - Puig Castellar; G. 666; 4,75; 4 h.
51	20		388 - Puig Castellar; G. 649; 4,54; 1 h.
			389 - Puig Castellar; 4,72
			390 - Puig Castellar.
52		-21d	391 - Orpesa 41 . Marca de punxó a l'anvers i al revers.
53		39d	392 - Puig Castellar; G. 644; 4,525; 3 h.
			393 - Puig Castellar; Pericot 17-2; G. 650; 4,63; 11 h.
			394 - Puig Castellar; G. 679; 4,025; 3 h.
54		7d	395 - Puig Castellar; G. 636; 4,59; 3 h. Marca de punxó a l'anvers.
			396 - Puig Castellar; 4,66; 3 h.
55		- 40	397 - Puig Castellar; 4,70; 12 h.
56		29d	398 - Puig Castellar; 4,51; 3 h.
57	21		399 - Puig Castellar; G. 646; 4,725; 12 h.
			400 - Puig Castellar; 4,45; 9 h.
58	22 -		401 - Puig Castellar; 4,70; 3 h.
59	23 -	- 41	402 - Troballa Bretti; 4,35; 12 h.

6. Pentinat acabat amb tres o quatre rínxols de ganxo.

1	1	1	403 - Puig Castellar; G. 482; 4,62; 2 h. Marca de punxó al revers.
			404 - Puig Castellar; 4,57; 12 h.
2	2		405 - Puig Castellar; G. 616; 4,66; 1 h.
			406 - Puig Castellar; 4,75; 2 h.
			407 - Arxiu; 3 h.
3		2	408 - Orpesa 20 ; 4,78; 2 h.
			409 - Puig Castellar; G. 612; 4,70; 2 h.
			410 - Puig Castellar; G. 614; 4,62; 8 h.
			411 - Puig Castellar; 3,90; 6 h.
			412 - Puig Castellar; G. 637; 4,62; 6 h.
			413 - Puig Castellar.
			414 - Orpesa 19 ; 4,62; 2 h.
4		3	415 - Puig Castellar; 4,62.
			416 - Orpesa 26 ; 4,18; 9 h.
5		-4	417 - Puig Castellar; G. 608; 4,71; 3 h.
6		5	418 - Puig Castellar; G. 609; 4,685; 3 h.
			419 - Puig Castellar; G. 610; 4,625; 6 h.
7		6	420 - Puig Castellar; G. 619; 4,70; 5 h.
			421 - Puig Castellar; 4,59; 3 h.
			422 - Orpesa 18 .
8		-7	423 - Moixent 36 (34); IVDJ, 28; 4,74; 11 h.
9		-8	424 - Sub. ANE XII-81, 241; 4,73.
10		-9	425 - Vico VI-93, 2-6 (91); 4,36.
11		-10	426 - Sub. ANE XII-81, 240; 4,665.
12		11	427 - Les Encies; GNC 20564; A. III Ba; G. 607; 4,68; 6 h.
			428 - Puig Castellar; G. 611; 4,48; 6 h.
			429 - Puig Castellar; Pericot 17-7; G. 613; 4,65; 9 h.
			430 - Puig Castellar; 4,47.
			431 - Puig Castellar; 4,70; 2 h.
			432 - MAN 4504; 4,76.
			433 - M. Puig 21; 4,59; 5 h.
13	3		434 - Puig Castellar; G. 566; Cor. 43; 4,72; 12 h.
14		-12	435 - Puig Castellar; 4,64; 9 h.
15		-13	436 - Orpesa 17 ; 4,675; 6 h.
16		-14	437 - Orpesa 15 ; 4,575; 7 h.
17		-15	438 - Orpesa 16 ; 4,70.
18		-16	439 - Vico XI-95, 26 (108); 4,80.

19		- 17	440 - Orpesa 14 ; 4,71; 9 h.
20		- 18	441 - Orpesa 13 .
21		19	442 - Orpesa 31 .
22	4		443 - Orpesa 22 .
			444 - Orpesa 30 ; 4,745; 3 h.
			445 - Tivissa; G. 510 = 576; 4,83; 2 h.
			446 - Puig Castellar; 4,83; 2 h.
23		- 20	447 - Sub. ANE XII-81, 238; 4,73.
24		- 21	448 - Puig Castellar; G. 491; 3,875; 6 h
25		- 22	449 - FNMT 5983; G. 575; 4,74; 5 h.
26		23	450 - Tivissa 2; 4,62; 12 h.
			451 - Estocolm, Lorichs; G. 600; 4,61; 11 h.
			452 - Sub. Aureo V-01, 2160; 4,44.
27	5 -		453 - GNC 33562; A. IV; G. 601; 4,16; 8 h.
28	6	24d	454 - Puig Castellar; G. 655; Cor. 45; 4,505; 12 h.
			455 - Copenhaguen 643; G. 653; 4,54; 2 h.
29		25d	456 - GNC 5056; G. 654; 4,63; 3 h.
			457 - Puig Castellar; 4,62.
30		- 26	458 - Orpesa 25 ; 4,75; 6 h.
31		- 27	459 - Vico VI-93, 2-3 (98); 4,79.
32		28	460 - Orpesa 24 .
			461 - M. Puig 12; 4,60; 6 h.
33	7		462 - G. 581; 4,60; 6 h.
			463 - Orpesa 34 ; 4,64.
			464 - Vico II-91, 41; 4,60.
34		- 29	465 - Puig Castellar; 4,77; 11 h.
35		30d	466 - Puig Castellar; G. 675; 4,785; 12 h.
			467 - Puig Castellar; 4,70; 12 h.
36	8 -	- 31c	468 - Herrero II-94; 3,88. Marca de punxó a l'anvers.
37	9 -	9	469 - MAT 2765; 4,66; 10 h.
38	10 -		470 - Orpesa 10 .
39	11 -	- 32	471 - Puig Castellar; G. 448; 4,615; 6 h.
40	12 -	24d	472 - Puig Castellar; G. 594; 3,95; 3 h.
41	13		473 - G. 595; 4,62; 5 h.
			474 - Puig Castellar; G. 596; 4,72; 3 h.
42	14 -		475 - MAN 4495; 4,71.
43	15		476 - Vico III-93, 4-2 (115); 4,70; 10 h.
			477 - Puig Castellar; 4,11; 9 h.
44		- 33d	478 - Puig Castellar; 4,77.
45		- 34d	479 - Puig Castellar; 4,74.
46	16 -	- 35d	480 - Puig Castellar; 4,70.

47	17 -	- 36d	481 - Orpesa 43 ; FNMT; 3,60*; 12 h.	
48	18 -	- 37	482 - G. 463; 4,70; 12 h.	
49	19 -	} 38	483 - Puig Castellar; G. 480; 4,65; 9 h.	
50	20 -		484 - Vico VI-93, 1-3 (95); 4,72.	
51	}	- 39fib	485 - Vico VI-93, 2-5 (118); Cor. 52A; 4,75.	
52		21 -	} 40fib	
				486 - Montemolin; 4,65; 11 h.
			487 - Vico V-96, 28 (119); 4,80.	
53		- 41	488 - GNC 4507; A. III Ca; G. 496; 4,53; 11 h.	
54		} 42	489 - G. 497; 4,70; 11 h.	
			490 - Puig Castellar; G. 500; 4,525; 3 h.	
			491 - Puig Castellar; G. 502; 4,53.	
			492 - BM 29; G. 508; 4,53; 6 h.	
			493 - Puig Castellar; 4,70; 5 h.	
			494 - Puig Castellar; 4,69; 5 h.	
			495 - Vico VI-93, 2-4 (96); 4,72.	
55			} 5	496 - G. 567; 4,51; 12 h.
				497 - Puig Castellar; 4,66; 6 h.
				498 - Puig Castellar; 4,21; 5 h.
56		- 43	499 - Puig Castellar; 4,75.	
57		} 44	500 - Puig Castellar; G. 501; 4,68; 3 h.	
			501 - Vico VI-93, 100 (97); 4,79.	
58		- 45	502 - Puig Castellar; G. 504; 3,89; 6 h.	
59		- 46	503 - Puig Castellar; 4,62; 3 h.	
60		- 47	504 - Puig Castellar; G. 502; 4,68; 9 h.	
61		} 2	505 - Puig Castellar; G. 503; Cor. 50; 4,645; 9 h.	
			506 - Vico XI-92, 47 (107); 4,80.	
			507 - Arxiu.	
			508 - Arxiu; 4,60; 6 h.	
			509 - Arxiu.	
62		- 48	510 - Copenhaguen 642; G. 507; 4,48; 5 h.	
63		} 49	511 - Víctor Català 20; 4,17; 3 h.	
			512 - Orpesa 21 ; 4,70; 12 h.	
			513 - Vico III-95, 23 (94); 4,70.	
			514 - Sub. ANE VI-92, 135; 4,70.	
64		- 50	515 - Orpesa 28 ; 4,70; 10 h.	
65		- 51	516 - Puig Castellar.	
66		- 52	517 - Puig Castellar; 4,81; 7 h.	
67		- 24d	518 - Puig Castellar; Pericot 17-4; G. 648; 4,72; 10 h.	
68		} 33d	519 - Arxiu; 3,80; 10 h.	
			520 - Berlín; G. 652; 4,60; 12 h.	

		521 - Arxiu; 4,60; 9 h.
		522 - MAN 24; G. 651; 4,68; 2 h.
69	22	523 - Puig Castellar; G.637; 4,71; 5 h.
		524 - Puig Castellar.
		525 - Arxiu; 9 h.
70		52
		526 - Puig Castellar; 4,78.
		527 - Puig Castellar; G. 438; 4,56; 8 h.
		528 - Puig Castellar; 4,70; 8 h.
		529 - Puig Castellar.
		530 - Ebre-Segre; 4,70; 7 h.
71		- 53d 531 - Puig Castellar; Pericot 17-3; G. 642; 4,54; 9 h.
72		- 54 532 - Puig Castellar; G. 658; 4,66; 9 h.
73		- 55 533 - Puig Castellar; G. 440; 4,20; 7 h.
74		56d 534 - Puig Castellar; G. 639; 4,70; 4 h.
		535 - Puig Castellar; G. 641; 3,89.; 3 h.
75		- 57 536 - Sub. ANE XII-81, 242; 4,21.
76		58 537 - Puig Castellar; G. 495; 4,72; 6 h.
		538 - Puig Castellar; G. 481; 4,45; 6 h.
		539 - Puig Castellar; 4,57. Marca de punxó al revers.
77		25d 540 - Puig Castellar; G. 638; 4,385; 9 h.
78	23 -	541 - Puig Castellar; G. 677; 4,65; 12 h.
79	24	542 - Puig Castellar; 4,38.
		543 - Puig Castellar; 4,60; 3 h.
		544 - Arxiu; 4,63; 4 h.
80		- 59 545 - Puig Castellar; 4,73.
81		58 546 - Puig Castellar; Cor. 51; 4,72.
82	25	547 - MAN 23; G. 494; 4,51; 11 h.
		548 - Arxiu; 4,65; 5 h.
		549 - Puig Castellar; G. 617; 4,77; 6 h.
		550 - Vico VI-95, 29 (112); 4,70.
83	26 -	- 60d 551 - IVDJ, 39; 4,69; 9 h.
84	27 -	52 552 - Herrero III-99, 42; 4,60.
85	28	553 - Arxiu; G. 485; 4,75; 9 h.
		554 - Puig Castellar; G. 430; 4,70; 7 h.
		555 - Puig Castellar; 4,62; 7 h.
86	29	61 556 - Ullastret I-7; Girona 82629; 4,29; 3 h.
		557 - Puig Castellar; 4,34.
87	30 -	- 62 558 - Puig Castellar; 4,57.
88	31	- 63 559 - Puig Castellar; G. 484; 4,80; 12 h.
89		58 560 - Fitzwilliam; G. 307; 4,66; 2 h.
		561 - Puig Castellar; Pericot 17-6; G. 429; 4,62; 12 h.

			562 - Puig Castellar; G. 445; 4,75; 3 h. Marca de punxó al revers.
			563 - G. 505; 4,36; 6 h.
			564 - Vico XI-94, 2-2 (106); 4,77.
			565 - Sub. Aureo X-97, 14; 4,32; Marca de punxó a l'anvers i el revers.
			566 - Arxiu; 12 h.
90	64		567 - Puig Castellar; G. 446; 4,69; 2 h.
			568 - Arxiu; 4,68; 1 h.
91	52		569 - Puig Castellar; G. 486; 4,67; 6 h.
			570 - Ebre-Segre; 4,61; 7 h. Marca de punxó triangular a l'anvers.
			571 - Orpesa 36 ; FNMT 4; 4,60; 4 h.
92	- 65		572 - Arxiu; 4,58; 12 h.
93	66		573 - Ebre-Segre; 4,65; 9 h.
			574 - Vico III-93, 4-3 (102); 4,65; 9 h.
94	- 67		575 - Orpesa 35 ; FNMT 3; 1 h.
95	68		576 - Puig Castellar; G. 444; 4,78; 3 h.
			577 - Arxiu; 4,79; 2 h.
			578 - Puig Castellar; 4,73.
96	- 69		579 - Puig Castellar.
97	70d		580 - Puig Castellar; G. 643; 4,55; 7 h.
			581 - Puig Castellar; 4,72.
			582 - Ullastret I-4, Girona 82626; 4,385; 2 h.
			583 - Vico III-94, 3-1 (117).
98 32	71d		584 - Coll de Moro; 4,62; 9 h. Marca de punxó al revers.
			585 - Hervera III-99, 44; 4,20.
99 33 -	- 72		586 - Puig Castellar; 4,67; 5 h.
100 34	- 73d		587 - Puig Castellar; 4,595; 9 h.
101	74d		588 - Puig Castellar; 4,70; 9 h.
			589 - Puig Castellar; Cor. 52; 4,74.
102 35	- 75		590 - Puig Castellar; 4,45.
103	- 76d		591 - Vico VI-95, 704 (110).
104 36 -	- 77		592 - M. Puig 17; 4,66.
105 37 -	- 78d		593 - Sub. Aureo IV-91, 150; 4,69.
106 38 -	- 79		594 - Puig Castellar; G. 620; 4,75; 9 h.
107 39 -	80d		595 - Orpesa 46 ; 4,655; 11 h.
108 40 -			596 - Puig Castellar; G. 568; 4,60; 5 h.
109 41 -	- 81		597 - Sub. ANE XII-81, 239; 4,48.
110 42 r	- 82d		598 - Sub. Sabadell VII-94, 32; 4,80.

111	┌	- 83d	599 - MAN 4500; 4,86. Cercle darrere del coll.
112	43 -	- 84	600 - Puig Castellar; G. 483; 4,375; 12 h.
113	44 ┌	- 85	601 - Les Encies 2; GNC 20559; 4,58; 8 h.
			A la llegenda falta l'omega.
			602 - Arxiu; 4,00; 3 h.
114	45 -	- 86	603 - Arxiu; 4,60; 9 h.
115	46 -		604 - Vico XI-94, 2-1 (92); 4,68.
116	47 ┌	- 87	605 - Puig Castellar; G. 593; 4,66; 10 h.
			606 - Arxiu; G. 598; 4,65; 3 h.
			607 - Puig Castellar; 4,14; 6 h.
117	┌	- 88	608 - Arxiu; G. 599; 4,62; 3 h.
118	48 -	- 89	609 - Vico XI-92, 52 (93); 4,70.
119	49 -	- 90	610 - Vico VI-94, 33 (101); 4,63.
120	50 -	- 91	611 - Orpesa 29 ; 4,84; 1 h.
121	51 -	- 92	612 - Orpesa 32 ; 4,675; 9 h.
122	52 -	- 93	613 - Vico XI-92, 51 (103); 4,70.
123	53 -	- 94	614 - Vico VI-93, 1-5 (109); 4,85.
124	54 -		615 - Sub. ANE XII-81; 4,565.
125	55 -	- 95d	616 - Orpesa 44 ; 4,40; 7 h.
126	56 -	- 96	617 - Vico VI-95, 28 (113); 4,80.
127	57 -	- 97	618 - GNC 20630; V. V-6; G. 597; 4,69; 1 h.
128	58 ┌	- 98d	619 - Arxiu; 2 h.
			620 - Orpesa.
129	59 -		621 - Arxiu; 4,51.
130	60 ┌		622 - Puig Castellar; 4,54; 1 h.
			623 - Puig Castellar; 4,72; 2 h.
131	61 -	- 99	624 - MAN 27; 4,74; 10 h.
132	62 -	- 100d	625 - Arxiu; 4,70; 12 h.
133	63 -	- 101d	626 - Orpesa 42 ; FNMT 5; 4,80; 10 h.
134	64 ┌	- 102	627 - Puig Castellar.
135	┌	- 103	628 - Spink & Son XI-73, 8781; 3,95.
136	65 -	- 104	629 - Puig Castellar; G. 512; 4,68; 3 h.
137	66 -	- 105	630 - BN, París; G. 792; 4,56; 9 h.
138	67 -	- 106	631 - Sub. ANE XII-81, 234; 3,66*.
139	68 -	- 107	632 - Arxiu; 4,30; Marca de punxó al revers.
140	69 -	- 108d	633 - Arxiu; 12 h.
141	70 -	- 109	634 - Arxiu; 6 h.
142	71 -	- 110	635 - Puig Castellar.
143	72 -	- 111	636 - MAN 21; G. 615; 4,372; 2 h.
144	73 -	- 112	637 - Vico III-95, 21 (111); 4,70.
145	74 -	- 113	638 - Vico VI-93, 1-6 (86); 4,44*.

146	75 -	- 114d	639 - Sub. Aureo I-92, 768; 4,26*.
147	76 -	- 115	640 - M. Peralada.
148	77 -	- 116	641 - BN, París; G. 315; 4,52; 11 h.
149	78 -	- 117	642 - Arxiu; 4,00; 3 h.
150	79 -	- 118	643 - Puig Castellar; 4,60; 8 h.
151	80 -	- 119	644 - Arxiu; 4,70; 1 h.
152	81	[120
]	645 - Puig Castellar; G. 603; 4,60; 6 h.
]	646 - Puig Castellar; G. 604; 4,65; 9 h.
]	647 - Puig Castellar; G. 605; Cor. 56; 4,77; 9 h.
]	648 - Puig Castellar; 4,15; 2 h.
153	82 -	- 121d	649 - Puig Castellar; 4,65; 2 h.
154	83 -	- 122	650 - Puig Castellar.
155	84 -	- 123	651 - Arxiu; 11 h.
156	85 -	- 124	652 - Sub. Aureo VI-91, 155; 4,73.
157	86 -	- 125	653 - Berlín; G. 279; 4,43; 7 h.
158	87 -	- 126	654 - Arxiu; G. 261; Hill I-18.
159	88 -	- 127	655 - Col. Barril.
160	89 -	- 128	656 - Arxiu; 3,20*.

7. Cap femení a l'esquerra.

1	1	[- 1	657 - Arxiu; 4,55.
2]	- 2d	658 - MAN, Sastre 4523; 4,34.
3	2	-	- 3	658A - GNC 33547; V. III-16; G. 709; 4,30; 7 h.

8. Cap de pegàs sense modificar.

1	1 -	- 1	659 - Orpesa 39; 3,22*; 2 h.
---	-----	-----	------------------------------

INDETERMINADES

- 660 - Ebre-Segre, 3; 4,68; 6 h.
- 661 - Orpesa **27**.
- 662 - Cova de les Encantades, Banyoles; 4,15.
- 663 - Eivissa, A. Planas.
- 664 - Vico VI-93, 2-2 (130); 4,74.
- 665 - Burriac., M. Mataró; 2 h.
- 666 - Empúries, Víctor Català 30; 3,71; 12 h.

- 667 - Empúries, Víctor Català 34; 3,31; 4 h.
 668 - Empúries, Víctor Català 35; 3,28 placada; 3,28*;
 669 - Empúries, Víctor Català 37; 2,79*; 12 h.
 670 - Vico VI-93, 1-1 (104); 4,70.
 671 - Vico III-95, 2-2 (129); 4,29.
 672 - Puig Castellar.
 673 - Puig Castellar; 4,66; 9 h.
 674 - Montemolin; 3,90; 12 h.
 675 - G. 354; 4,90.
 676 - G. 519; 4,66; 12 h.
 677 - Sub. Arriols-Ensenat XI-77, 19; 4,56; 11 h.
 678 - Sub. Numinter 79, 8; 4,59; 10 h.
 679 - Sub. Cercle III-81, 1; 4,10.
 680 - Sub. Numex V-81, 2; 4,30.
 681 - Sub. Numex V-81, 3; 4,40.
 682 - Sub. ASIN III-83, 62; 4,73.
 683 - Sub. Herrero III-92, 38; 4,80.
 684 - Arxiu.
 685 - Arxiu, símbol indefinit.
 686 - Arxiu.
 687 - Arxiu; 3,85*; 12 h.
 688 - Arxiu; placada.

TROSSOS DE DRACMA.

- 689 - Vico III-94, 5-3 (88); 3,18; 7 h.
 690 - Vico VI-94, 2-2 (125); 2,26.
 691 - Vico VI-94, 2-4 (123); 1,93.
 692 - Vico VI-94, 2-5 (126); 3,15
 693 - Vico XI-94, 1-5 (124); 1,97.
 694 - Vico XI-94, 1-6 (127); 3,31.
 695 - Vico III-95, 2-4 (128); 3,37.
 696 - Vico III-95, 2-6 (122); 1,81.
 697 - Arxiu.

9. Divisors.**9-1. Revers de pegàs.**

Anv.: Cap femení a la dreta.

Rev.: Pegàs a la dreta amb el cap sense modificar.

Tritartemorion.

9-1-1. Cap a la dreta i pegàs normal.

1	[	701 - Ullastret, Girona 82634; Maluquer 12; 0,529; 2 h.
		702 - Ullastret, Girona 82639; Maluquer 17; 0,508; 6 h.
		703 - Ullastret, Girona 82654; Maluquer 32; 0,395; 6 h.
		704 - G. 940; C. 82; 0,55; 6 h.
		705 - Arxiu; 0,55; 3 h.
2	[	706 - Ullastret, Girona 82638; Maluquer 16; 0,511; 6 h.
		707 - Ullastret, Girona 82647; Maluquer 25; 0,464; 6 h.
		708 - Ullastret, Girona 82648; Maluquer 26; 0,461; 5 h.
		709 - Ullastret, Girona 82650; Maluquer 28; 0,441; 6 h.
		710 - Ullastret, Girona 82651; Maluquer 29; 0,439; 12h.
		711 - Ullastret, Girona 82644; Maluquer 22; 0,482; 6 h.
		712 - Arxiu; 3 h.
3	[	713 - Ullastret, Girona 82633; Maluquer 11; 0,537; 6 h.
		714 - Ullastret, Girona 82635; Maluquer 13; 0,518; 7 h.
		715 - Ullastret, Girona 82655; Maluquer 33; 0,391; 3 h.
		716 - Ullastret, Girona 82656; Maluquer 34; 0,382; 2 h.
4	[	717 - Ullastret, Girona 82631; Maluquer 21; 0,490; 2 h.
		718 - Campo 81; Cor. 38; 0,55; 1 h.
		719 - MAN 39; Campo 123; 0,46; 11 h.
5	[	720 - Ullastret, Girona 82636; Maluquer 14; 0,515; 12 h
		721 - Puig Castellar; G. 936; C. 119; 0,462; 6 h.
		722 - GNC 30040; G. 937; C. 83; 0,541; 11 h.
6 -		723 - Ullastret, Girona 82631; Maluquer 9; 0,57; 3 h.
7 -		724 - La Haia 10897; G. 938; 0,50.
8 -		725 - G. 939; C. 116; 0,47; 11 h.
9	[	726 - Villarrubia 23; 0,49; 12 h.
		727 - Sub. Aureo, V-01, 2157; 0,46.
10 -		728 - G. 947; C. 138; 0,43; 11 h.
11	[	729 - Moixent 39 (37); IVDJ 58; G. 933; C. 101; 0,49.
		730 - Sub. Aureo X-97, 11; 0,25*.
12 -		731 - IVDJ, 57; 0,38; 11 h.
13 -		732 - Moixent 40 (38); BM; 0,57.
14 -		733 - Sub. Aureo X-97, 8; 0,53.
15 -		734 - Moixent 38 (36); IVDJ, 56; G. 934; V. 3-4; C. 79; 0,60; 12 h.

- 16 - 735 - Sub. Aureo V-01, 2156; 0,48.
 17 - 736 - Arxiu; 0,42; 3 h.
 18 - 737 - FNMT 5985; G. 941; 0,45.
 19 - 738 - Villarrubia, 22; 0,45; 8 h.
 └─ 739 - Arxiu; 0,43; 12 h.
 20 - 740 - Sub. ANE 1972, 123; 0,48.
 21 - 741 - Villarrubia, 24; 0,50; 1 h.
 22 - 742 - Arxiu; 0,48.
 23 - 743 - G. 946; C. 139; 0,43; 3 h.
 24 - 744 - IVDJ, 59; 0,35; 6 h. Ruiz Trapero diu és de Moixent,
 però García-Bellido no l'inclou en el tresor.
 └─ 745 - Ibergold V-90, 107.
 25 - 746 - Sub. Aureo V-01, 4360; 0,45.
 26 - 747 - Arxiu.
 27 - 748 - Sub. Aureo X-97, 13; 0,46.
 28 - 749 - Sub. Aureo X-97, 9; 0,34.
 └─ 750 - IVDJ, 60; 0,38; 10 h.
 29 - 751 - Sub. Cercle XII-83, 2; 0,45.
 30 - 752 - Sub. Tarkis IV-93, 106; 0,38.
 31 - 753 - Arxiu; 3 h.
 32 - 754 - Arxiu; Cor. 47.
 33 - 755 - Villarrubia.
 34 - 756 - C. 148; 0,40; 11 h.
 35 - 757 - G. 942; C. 100; 0,51; 8 h.
 36 - 758 - C. 99; 0,50; 2 h.
 37 - 759 - C. 145; 0,41; 12 h.
 38 - 760 - Villarrubia 21; 0,50; 10 h.
 39 - 761 - Arxiu.
 40 - 762 - Arxiu; 0,64; 11 h.
 41 - 763 - Roses ?; MAN 38; C. 85; 0,54; 5 h.
 42 - 764 - C.105; 0,49; 10 h.
 43 - 765 - Víctor Català 19 (56); C. 90; 0,52.
 44 - 766 - Arxiu; 12 h.
 45 - 767 - G. 945; C. 27; 0,44; 7 h. Alguna cosa es veu darrere del cap.
 46 - 768 - Villarrubia 20; 0,34.
 47 - 769 - Ullastret, Girona 82645; Maluquer 23; 0,476; 2 h.
 └─ 770 - Ullastret, Girona 82646; Maluquer 24; 0,475; 9 h.
 └─ 771 - Ullastret, Girona 82657; Maluquer 30; 3 h.
 48 - 772 - Ullastret, Girona 82642; Maluquer 20; 0,491.
 49 - 773 - GNC 30042; G. 921; C. 42; 0,486; 4 h.
 50 - 774 - GNC 30038; G. 950; B. 144; 0,475; 9 h.

- 51 - 775 - GNC 30039; G. 951; C. 163; 0,475; 11 h.
- 52 - 776 - GNC 30044; G. 952; C. 40; 0,535; 1 h.
- 53 - 777 - Ullastret, Girona 82653; Maluquer 31; 0,428; 12 h
- 54 - 778 - Ullastret, Girona 82637; Maluquer 15; 0,515; 9 h.
- 55 - 779 - Ashmolean; G. 920; 0,50; 12 h.
- 56 - 780 - Puig Castellar, Pericot, II-26; G. 943; 0,40.
- 57 - 781 - Puig Castellar, Pericot, II-5; G. 944; 0,54.
- 58 - 782 - Puig Castellar, Pericot, II-3; G. 948; 0,44.
- 59 - 783 - Puig Castellar, Pericot, II-17; G. 956; 0,41.

9-1-2. Cap a la dreta i pegàs de cap modificat.

784 - GNC 33557; V. III-13; G. 954; C. 220; 0,521.

9-1-3. Cap a l'esquerra.

785 - Víctor Català 1 (38); C. 219; 0,55.

INDETERMINABLES.

- 786 - C. 41; 0,51.
- 787 - C. 46; 0,41.
- 788 - C. 91; 0,52.
- 789 - MA Barcelona; C. 118; 0,464.
- 790 - C. 135; 0,435.
- 791 - C. 159; 0,346.
- 792 - C. 164; 0,25.
- 793 - Arxiu.
- 794 - Arxiu.
- 795 - Arxiu.
- 796 - Arxiu.
- 797 - Sub. ANE 1972, 122; 0,45.
- 798 - Sub. Cercle XI-85; 0,55.
- 799 - Anul·lat.

9-2. Revers de dos dofins.

Anv.: Cap femení a la dreta.

Rev.: Dos dofins en posició circular.

Tartemorion.

9-2-1. Els dofins girant a l'esquerra.

- 1 - 800 - Ullastret, Girona 82658; Maluquer 36; 0,242.
- 801 - Ullastret, Girona 82659; Maluquer 37; 0,228.
- 802 - Ullastret, Girona 82660; Maluquer 38; 0,226.
- 803 - Ullastret, Girona 82663; Maluquer 42; 0,194.
- 804 - Ullastret, Girona 82665; Maluquer 43; 0,181.
- 805 - Ullastret, Girona 82670; Maluquer 48; 0,168.
- 806 - Ullastret, Girona 82674; Maluquer 52; 0,136.
- 2 - 807 - Ullastret, Girona 82667; Maluquer 45; 0,177.
- 3 - 808 - Ullastret, Girona 82673; Maluquer 51; 0,15.
- 4 - 809 - Puig Castellar, Pericot II-27; 0,49*.
- 5 - 810 - Puig Castellar; G. 968; C. 183; 0,21; 1 h.
- 6 - 811 - Puig Castellar; G. 969; C. 190; 0,16; 7 h.
- 7 - 812 - G. 972; C. 157; 0,23; 12 h.
- 8 - 813 - C. 181; 0,22; 12 h.
- 9 - 814 - Arxiu; 0,23.
- 10 - 815 - Arxiu; Cor. 48; 0,22.
- 11 - 816 - Arxiu; Cor. 40; 0,25.
- 12 - 817 - Arxiu; 0,20; 7 h.
- 13 - 818 - Arxiu; 0,22.
- 14 - 819 - Sub. Cercle XI-85; 0,15.
- 14A - 819A - Arxiu; 0,19.

9-2-2. Els dofins girant a la dreta.

- 15 - 820 - Ullastret, Girona 82660; Maluquer 40; 0,212.
- 821 - Ullastret, Girona 82662; Maluquer 41; 0,1952.
- 822 - Ullastret, Girona 82672; Maluquer 50; 0,154.
- 16 - 823 - Ullastret, Girona 82671; Maluquer 49; 0,156.
- 17 - 824 - Puig Castellar; G. 964; C. 172; 0,17; 11 h.
- 18 - 825 - Eivissa, Planas; 0,24.
- 19 - 826 - GNC 30006; G. 973 cap a l'esquerra; C. 208 cap a la dreta; 0,207; 12 h.
- 20 - 827 - GNC 30005; G. 965; C. 211; 0,265; retocada.
- 21 - 828 - GNC 20598; C. 214; 0,226.
- 22 - 829 - Moixent 42 (40); IVDJ, 10; G. 962; 0,25.
- 23 - 830 - Arxiu; Cor. 49; 0,14.
- 24 - 831 - Arxiu; 0,20.
- 25 - 832 - C. 212; 0,16.
- 26 - 833 - Arxiu; 0,26; 4 h.
- 27 - 834 - Arxiu.
- 28 - 835 - Arxiu.
- 29 - 836 - Sub. Aureo X-91, 140; 0,21.

- 29A - 836A - Empúries; MAB; 0,15.
- 30 - 837 - Sub. Herrero II-92, 68; 0,20.
- 30A - 837A - Arxiu; 0,10.

Indeterminats.

- 838 - Puig Castellar; G. 971; 0,19.
- 839 - Empúries, Les Corts; GNC 19833; 0,205. No il·lustrat.
- 840 - Arxiu; Cor. 41, descrit com d'un dofí; pel pes correspon a dos dofins; 0,20.

9-3. Revers d'un dofí.

Anv.: Cap femení a la dreta

Rev.: Un dofí.

Hemitartemorion.

841 - GNC 33545; G. 966; C. 47; 0,132.

842 - Ullastret, Girona 82675; Maluquer 53; 0,12.

Pel pes és d'un dofí.

843 - Ullastret, Girona 82676; Maluquer 54; 0,094.

844 - Empúries; MAB; 0,09.

XI. Monedes a les col·leccions públiques

GNC, Gabinet Numismàtic de Catalunya, Barcelona: 13, 16, 46, 156, 453, 456, 601, 618, 658A, 722, 773 a 776, 785, 826 a 828, 839 i 841.

Servei d'investigacions Arqueològiques de Girona: 60, 122, 189, 198, 219, 556, 582, 701 a 703, 706 a 711, 713, 715 a 717, 720, 723, 734, 769 a 772, 777, 778, 800 a 808, 820 a 823, 842 i 843.

Museu Arqueològic de Barcelona: 836A i 844.

Peralada, Museu: 640.

Sabadell, Museu: 73 i 598.

Museu Puig, Perpinyà: 41, 89, 192, 433, 461 i 592.

MAN, Museo Arqueológico Nacional Madrid: 38, 44, 80, 133 a 135, 201, 327, 432, 475, 522, 547, 599, 624, 636, 658 i 763.

FNMT, Museo de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre, Madrid: 222, 334, 449, 481, 515, 571, 575, 626 i 737.

IVDJ, Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid: 98, 139, 146, 193, 199, 308, 428, 551, 729, 731, 732, 734, 744, 750, 780 i 829.

Ashmolean Museum: 779.

Berlín, Museu: 291, 384, 520 i 653.

BM, British Museum, Londres: 322 i 732.

Danish Museum, Copenhaguen: 455 i 510.

Estocolm, Museu: 6, 27, 131, 318 i 451.

Fitzwilliam Museum, Cambridge: 560.

Hunterian Museum, Glasgow: 24.

La Haia, Museu: 724.

Mataró, Museu: 665.

Munic, Museu: 290.

Nàpols, Museu: 160.

BN, París, Cabinet des Médailles de la Bibliothèque National, Paris: 34, 39, 284, 304, 317, 346, 630 i 641.

Vaticà, Museu: 54.

XII. Comentaris al catàleg

1. El collar quasi sempre es veu lineal, excepte en alguns encunyats, com l'A.3 i l'A.17, en què és puntejat, i el llaç hi és poc visible. A l'encuny A.12, l'aleta dels do-fins davanters travessa la gràfica. L'arracada té el penjant central gran i estrets els laterals. L'encuny R.9 presenta una ratlleta sobre la gropa.

2. Hi ha dracmes que segueixen exactament les característiques del grup amb el pegàs arquejat, les llegendes grans i irregulars, i el perfil de l'efígie sortida. Però n'hi ha d'altres que es desvien d'aquestes característiques, i que hem inclòs en aquest grup pels seus enllaços d'encunyats amb les monedes típiques.

La moneda número 81, 12-10, és l'única que presenta una irregularitat en la inscripció; la N porta el travesser invertit.

3. Les monedes de l'encuny A.1 són nombroses, algunes presenten en la part davantera del coll una protuberància. Aquest encuny es combina amb vuit encunyats de revers. En algunes dracmes la protuberància és ben visible en canvi en altres no. No ens ha estat possible una ordenació dels encunyats separant les monedes amb o sense protuberància, que es presenten intercalades.

També trobem una protuberància més reduïda col·locada en el mateix lloc en algunes de les monedes de l'encuny A.4.. De les 27 dracmes amb aquest encuny, són 9 les que la presenten. En ambdós casos, l'A.1 i l'A.4, i en el catàleg quan es veu la protuberància va assenyalat amb un asterisc.

4. És el primer grup en què trobem l'ús del símbol de dofí. Són tres els encunyats de revers que no porten símbol i els altres set sí.

Crida l'atenció el fet que tots els encunyats d'anvers siguin quasi iguals, excepte dos. L'existència de deu encunyats de revers fa preveure que d'anvers n'hi hagi més de dos, i per tant que hi deu haver petites diferències entre ells que n'augmenten el nombre. Les hem trobades en els detalls que dibuixen el pentinat entre les línies de les diademes i el darrere del cap.

L'encuny de revers R.6 porta el símbol de dofí, però en una moneda, la número

262 no es veu el dofí i podria ser que no el portés, la qual cosa no es pot assegurar per l'estat de conservació de la moneda

5. Insistim en el cas de les cinc monedes, números 324 a 328, encunys 6-17, exactes no solament per l'ús dels mateixos encunys, sinó també per presentar els descen-trats de l'encuny sobre el cospell exactes i a més amb una marca de punxó aplicat a totes al mateix lloc. Les presentem engrandides a la làmina 10. Malgrat l'antigor d'algunes d'elles, col·lecció Barril de Saragossa, publicada per Vives i una procedent de la troballa de Puig Castellar, sembla que són la reproducció d'una moneda. Dels mateixos encunys tenim dues monedes més, les números 329 i 330, però amb descen-trats diferents, una és de la troballa de Puig Castellar.

L'encuny de revers R.32 es presenta a les monedes 371 i 374 amb el símbol de dofí com un petit creixent. En les altres monedes del mateix encuny es veu clarament que és un petit dofí. Sembla que en aquelles monedes solament se n'hi hagi gravat una part.

Ja qualificarem de creixent petit el d'unes dracmes ibèriques⁷³ del grup 8-15, nú-meros 338 a 340, en les quals la llegenda no era visible. Les d'ara són d'encunys dife-rents.

6. El fet més important que cal remarcar és l'enllaç per un revers comú del grup 5, «Rínxols de distribució irregular» i el 6, «Acabat amb tres o quatre rínxols de ganxo». Es tracta de l'encuny R.5 del grup 5 i l'R.1 del grup 6, que és el mateix.

A l'encuny R.85 de les monedes 601 i 602 a la llegenda falta l'omega.

Les monedes de Copenhagen 642 i 653, els nostres números 510 i 455, que co-rresponen a Guadán 507 i 653, a la descripció de Jenkins en el SNG Danish van amb les referències invertides.

La moneda 468 és la que porta el suposat símbol de «cossi» i les 485 i 486 el de «ffbula», aquest perfectament visible. En l'apartat de símbols ja ens hi hem referit.

7. Les tres monedes del catàleg amb el cap a l'esquerra i llegenda visible, per la posició del cap a l'esquerra i el pegàs a la dreta podrien catalogar-se en el grup 8-2⁷⁴ de les imitacions del segle III aC., a les quals la llegenda queda indeterminada, però el seu estil sembla més de la seca oficial d'Empòrion.

8. En el grup de dracmes indeterminades, la 685 presenta el que podria ser un sím-bol que s'enganxa a les potes de darrere del pegàs. Podria ser una drama ibèrica, però la llegenda és invisible.

9-1-1. Malgrat que hem recollit un centenar d'aquests divisors, poc hem avançat en el seu estudi dels encunys, després d'acceptar els proposats per Maluquer. Els es-tils són molt diversos i quasi cap és comparable amb l'estil de les dracmes. Per tant no hem pogut agrupar els divisors amb cap grup de dracmes i els donem tots en conjunt. Són molt diversos els estils, que són poc acurats, per fet que segurament es tracta de

73. Villaronga, 1998.

74. Villaronga, 2000.

monedes tan petites. Per separar els divisors ibèrics dels oficials d'Empòrion el pes ha estat decisiu. Els divisors ibèrics corresponen a un pes teòric de 0,40 g i en canvi els oficials a un de 0,60 g

9-1-2. De divisors de pegàs amb el cap modificat només coneixem els que publicarem com a ibèrics⁷⁵ dintre del grup 3-3-2, números 826 a 829, de pes entre 0,36 / 0,16 g, que considerem com a hemiòbols. Aquests presenten dos anells dessota del pegàs. Els que ara publiquem per l'estil i el seu pes sembla que són d'emissió oficial. En ells no són visibles els anells que veiem en els ibèrics.

9-1-3. El divisor de la col·lecció de Víctor Català 1 fou descrit per Maluquer⁷⁶ amb el cap mirant a la dreta, quan a la il·lustració mirava a l'esquerra, i no assenyalava aquesta particularitat. En canvi, Campo⁷⁷ la recull, i assenjala el cap a l'esquerra al seu número 219, però no valora aquesta singularitat. Nosaltres ja la comentarem⁷⁸ sense incloure-la en el catàleg davant de la inseguretats de la descripció de Maluquer, que afegia que el cap està entre E i (M), lletres de les quals no veiem ni rastre. En cas de ser-hi aquestes lletres li correspondria anar en el grup⁷⁹ 3-1-2. La classificarem com a divisor ibèric amb el número 777⁸⁰ juntament amb altres tres que presenten el cap a l'esquerra, però l'estil del pentinat amb tres rínxols de ganxo ben definits i el seu pes alt ens ha fet incloure-la ara en aquest repertori

9-2. Els divisors amb el revers de dos dofins, situats donant la volta entorn d'un punt central, poden estar donant la volta a la dreta, en el sentit de les agulles del rellotge, o a la inversa cap a l'esquerra. Ho hem assenyalat el catàleg. Pel que fa a l'estudi dels encunys en un principi acceptem els que proposà Maluquer, però no hem pogut afegir-ne quasi cap més.

75. Villaronga, 1998.

76. Maluquer, 1966.

77. Campo.

78. Villaronga, 2000, 129.

79. Villaronga, 2000.

80. Villaronga, 1998.

XIII. Interpretació històrica

Les monedes aquí estudiades, cobreixen un període de temps curt, però de gran intensitat. Es tracta de la Segona Guerra Púnica, des de l'arribada dels romans l'any 218 aC. amb el desembarcament a Empúries i els aixecaments dels pobles ibèrics, fins a la pretesa pacificació de Cató l'any 195 aC.

En aquest període a causa de les necessitats financeres⁸¹ dels exèrcits en lluita es desenvoluparen les emissions monetàries a la península Ibèrica. Els cartaginesos per la conquesta de la península,⁸² els romans usant la seca emporitana⁸³ i lluitant contra els cartaginesos. Els altres pobles es situaren en un dels dos bàndols en lluita; els ibèrics,⁸⁴ els saguntins,⁸⁵ els gaditans⁸⁶ i els ebusitans.⁸⁷ De totes aquestes monedes tenim els testimonis en els tresors amagats en ocasió de les lluites de la Segona Guerra Púnica.⁸⁸ D'ells provenen la majoria de les 697 dracmes emporitanes catalogades. El 68 % del material recollit és de la troballa de Puig Castellar amb 377 peces, 44 són d'Orpesa, 51 d'una altra i 8 d'Ullastret. Els demés tresors contenen poques monedes.

Les dracmes tractades en aquest volum foren emeses després de les estudiades anteriorment,⁸⁹ caracteritzades per l'ús de pegàs amb el cap sense modificar, en una circulació evident cap al nord, vers la Gàl·lia. Les d'ara, amb el cap de pegàs modificat, amb una circulació dirigida cap al sud dels Pirineus, on es desenvolupen les activitats

81. Villaronga, 1981.

82. Villaronga, 1973.

83. Villaronga, 1987-1.

84. Villaronga, 1998-1.

85. Villaronga, 1967.

86. Alfaro.

87. Campo, 1976.

88. Villaronga, 1993.

89. Villaronga, 2000.

militars de la Segona Guerra Púnica. A aquestes s'afegeixen les encunyades pels pobles ibèrics en lluita, imitant les dracmes emporitanes.⁹⁰

La gran quantitat de moneda encunyada a Empòrion, la que presenta el cap de pegàs modificat, producte de 280 encunys d'anvers i 451 de revers, i una mitjana de 365, ens cridà l'atenció.⁹¹ Dintre dels termes d'una estimació la veiérem equivalent a la batuda pels cartaginesos a la península en el període de 218 a 206 aC. Això ens féu afirmar que la moneda emporitana batuda en aquest període ho fou pels romans i amb ella finançaren l'esforç militar de la Segona Guerra Púnica a la península i després la lluita amb els pobles ibèrics.

Les monedes que circularen i que en els seus triomfs foren recollides pels romans són citades a les fonts antigues amb els noms següents:

Els denaris romans són anomenats com a «signati denarium», «bigatorum», «bigati» i «bigati argentis».

Les dracmes ibèriques ho són com a «oscensis argenti» «orcenses» i «signati oscensinorum».

Queden els anomenats per Livi 26, 47 «argenti farcit signatique» i a 28, 38, 6 «signati argenti», que podrien ser les dracmes emporitanes o la moneda hispanocartaginesa, o ambdues.

A més, sense assenyalar que fossin monedes, els romans recolliren gran quantitat de plata, que bé podria haver estat encunyada.

L'activitat dels romans des del desembarcament a Empòrion fins a la sortida del cartaginesos de la península l'any 206 aC. fou intensa, però a partir d'aquest moment degueren lluitar contra els ibers revoltats.

En síntesi, els fets portats a cap pels romans, que ens conten les fons escrites antigues són:

218 aC.. Livi 21, 60. Cneu Corneli Escipió desembarca a Empúries, sotmet tota la costa fins a l'Ebre i ocupa Cissa.

Livi 21, 61. Àsdrubal ataca i venç els romans, quan es retira Escipió, deixa una guarnició a Tàrraco i ataca els ilergets i assetja Atanagro, la capital. Marxa contra els ausetans i venç als lacetans que anaven a auxiliar-los.

217 aC.. Livi 22, 19. Els romans hivernen a Tàrraco. Escipió surt del port amb les naus i es dirigeix a la desembocadura de l'Ebre on venç les naus cartagineses.

Livi 22, 20. Escipió amb les naus es dirigeix cap al sud. Amb les seves victòries més de 120 pobles se sometent als romans.

Livi 22, 21. Mandoni i Indíbil s'aixequen en armes i ataquen els aliats dels romans.

Livi 22, 22. Escipió arriba a Tàrraco.

216 aC..Livi 23, 26. La lluita continua favorable als romans.

90. Villaronga, 1998-1.

91. Villaronga, pàgina 87 d'aquesta obra.

215 aC..Livi 23, 28 i 29. Àsdrubal es prepara per anar a Itàlia a ajudar Anníbal, però és vençut pels romans. Molts pobles ibèrics es passen al costat romà.

214 a 212 aC.. Livi 24, 41. Les lluites tenen resultats diversos. Els romans cupen Càstulo. Després de diverses lluites els romans prenen Sagunt.

211 aC..Livi 25, 32 a 36. Segueixen les lluites i es produeix la traïció dels ibers que es passen a l'exèrcit cartaginès, que són vençuts els romans i hi moren els dos Escipions.

210 aC..Livi 26, 5. Un nou exèrcit romà desembarca a Tàrraco sota el comandament de Caius Neró. A final de l'any arriba Publi Corneli Escipió, fill i nebot dels Escipions que havien mort, i comença el seu camí triomfal.

209 aC..Livi 27, 7, 5. Conquesta de Cartago nova

Polibi 10, 7 a 12. Vicissituds de les lluites.

208 aC..Livi 27, 18. Polibi 10, 38. Després de la conquesta de Cartago nova els romans dominen tota la costa mediterrània, i es poden dirigir cap a la conca del Betis, on obtenen avantatges.

207 aC..Livi 28, 1. Els romans dominen tot l'est de la península. Escipió envia els seus generals cap a la Celtibèria on vencen els indígenes.

206 aC.Livi 28, 16, 14 i 23, 6 i 37. Escipió expulsa els cartaginesos de la península.

Livi 28, 31 i següents. Indíbil i Mandoni, que s'han aixecat en armes, són vençuts i perdonats.

205 aC.. Livi 29, 1 i 2. Nou aixecament d'Indíbil en territori dels sedetans i ausetans. Són vençuts i es restableix la pau.

200 aC. Livi 31, 49, 7. El procònsul C. Corneli Cethego venç els ibers en el país dels sedetans.

197 aC. Livi 33, 25, 8. C. Semproni és vençut a la Hispània Citerior.

195 aC.Livi 34, 8, 4. Arriba M. Porci Cató a Empúries. Els ilergets són al costat dels romans.

Livi 34, 11. Els ilergets demanen ajuda als romans.

Livi 34, 16, 3. Pacificació fins a l'Ebre.

194 aC.Livi 35, 1. A la partida de Cató es revolten moltes de les ciutats ibèriques.

Els moments en què els romans tingueren una major activitat militar i necessitaren més moneda foren deguts als aixecaments dels ilergets. Els aixecaments foren tres.

Primer aixecament el 218 aC Àsdrubal revolta els ilergets contra els romans, i són vençuts. El 217 nova revolta d'Indíbil i Mandoni i novament són vençuts.

Segon aixecament el 211 aC a la mort dels germans Scipió, Indíbil i els suesetans lluiten contra els romans sense resultat.

Tercer aixecament el 206/205 aC. Indíbil i Mandoni es revolten en territori sedetà ajudats pels ausetans i essent vençuts definitivament l'any 205 aC.

Les dracmes emporitanes encunyades en aquest període les hem classificat en diversos grups. Alguns d'ells, els primers, són prou diferents per haver estat batuts sense continuïtat. Els vint anys que durà la seva emissió ho justifica.

Acceptant la hipòtesi possible que l'any 218 aC amb l'arribada dels romans a Empúries es modifiqués el cap del pegàs de les dracmes, quan s'encunyaven les emissions de «Serinyà» i les de «rínxol», serien dues les encluses que estaven en treball a la seca amb artistes diferents, una batent les dracmes de «Serinyà» i l'altra les de «rínxol», puix que en les dues es modifica el cap del pegàs alhora. A les emissions posteriors i a les ara estudiades el cap del pegàs sempre es presenta modificat.

Els quatre primers grups de les dracmes ara estudiades són prou diferents, amb interrupcions en el treball del taller. En canvi el cinquè i el sisè que són els grups més nombrosos, es podrien haver batut successivament. Tenen un nombre més gran d'encunys i si busquem un fet rellevant per a la seva emissió, trobem la lluita dels romans amb els ibers i l'arribada de Cató el 195 aC

El conjunt és important. Circula molta moneda per primer cop a la península Ibèrica, la qual acabat aquest període canvia totalment, i es passa a una circulació de caràcter totalment romà, encara que es conservin les llegendes en escriptura ibèrica.

Es donen uns fets importants que podrien ser coincidents o molt pròxims.

La reducció del pes del denari romà, que per Crawford va tenir lloc en l'emissió del denari número 110, del 211/208 aC. Uns anys devien passar fins que no arribés a Empúries.

L'emissió de les dracmes emporitanes de pes reduït, les quals per l'estil i el pes, queden ben separades de les anteriors. Pel seu pes podrien ser més o menys coetànies del denari romà pesat, d'un pes real de 4,18/4,29 g.

El canvi del panorama numismàtic ve donat pel pas del denari romà pesat al sistema lleuger. La dracma emporitana es redueix de pes⁹² durant un curt temps i es deixa d'encunyar tot seguit. La moneda de plata que s'encunya és fa seguint el model del denari romà, però amb llegendes ibèriques. Solament queden les dracmes d'Arse, que reduït el seu pes, s'adapten al del Victoria romà. La moneda de bronze també s'adapta al sistema romà, i se encunyen algunes monedes amb el sistema romà i d'altres seguint un sistema de valors meitats del sistema romà.⁹³

Les troballes importants per a aquest estudi són poques, però creiem que les que coneixem són prou rellevants i suficients per tenir una idea eficient de la circulació monetària d'aquest període. Veiem la projecció de la circulació monetària amb la moneda emporitana a les troballes, des de Catalunya per la costa cap a Orpesa i a l'interior seguint un camí que passant per la costa es dirigeix cap a la Hispànica Ulterior.

En el segle III aC la gran quantitat de plata emesa a Empòrion és en molt superior a la batuda a la península, només li és comparable la de les emissions hispanocartagineses. Així per Arse-Saguntuma tenim les dades acabades de publicar.⁹⁴

Dracmes de cap amb casc, emissions 9-29, és de 9,5 encunys.

92. Villaronga, 2002-1.

93. Villaronga, 1987-3, i 1998-2.

94. Ripollès-Llorens..

Hemiòbols de cap de cavall, emissions 32-58, 20,62 encunyats, que en dracmes són 1,71.

Dracmes pesades, emissions 59-67, són 3 encunyats.

En total, la plata emesa per Arse a finals del segle III aC. és el resultat de l'ús de 14,2 encunyats d'anvers, quantitat molt petita en comparar-la amb la batuda a Empòrion en aquest període, que valorem en 280 encunyats d'anvers.

Si fem la comparança amb temps posteriors, en el segle II aC, Arse encunya dracmes lleugeres amb l'ús de 20,79 encunyats d'anvers, que al costat dels 135 encunyats coneguts i 236 estimats per les dracmes emporitanes d'aquest període, resulta molt petita. També Empòrion sobrepassa el volum dels denaris de Kese, que usen 31 encunyats d'anvers, i aquest volum és superior a les dracmes lleugeres emeses per Arse.

Es veu clarament que l'ús de la moneda de plata d'Empòrion no anava dirigida a una circulació local, sinó que sempre obeï unes necessitats més importants, com és la de finançar les empreses militars dels romans.

RELACIONS DEL DENARI ROMÀ AMB LA DRACMA EMPORITANA

Roma l'any 218 aC usa la seca emporitana per batre moneda per a les seves necessitats a la península i no és fins a l'any 211 aC en què es crea el denari romà.

Crawford⁹⁵ afirma que hi ha una associació entre la moneda de Roma i la d'Empòrion durant la Segona Guerra Púnica. L'associació a què es refereix no creiem que pugui ser altre que la de la metrologia. D'una dracma emporitana de 4,64 els romans creen el denari de 4,50, que representa una lleugera sobrevaloració per aquesta moneda nova.

En el moment de crear-se el denari romà ja existia, doncs, una moneda usada pels romans amb un pes determinat. Crawford⁹⁶ va escriure: «... under the pressure of the second Punic War the weight standard of the silver of Emporiae had been reduced towards that of the Roman denari; and in creating the Iberian denarius coinage on more or less the standard of the Roman denarius, the Roman were adopting a standard close to an already existing native one».

Aquí relaciona les dracmes emporitanes amb el denari romà, creat el 211 aC i fa referència al denari ibèric de manera precisa del qual diu que fou creat el 155/154 aC.⁹⁷

No acabem d'entendre aquest passatge, atès que de la fi de la Segona Guerra Púnica a la creació del denari ibèric, que proposa per al 155/154 aC van molts anys i de la forma com ho exposa, o com ho entenem, sembla una continuació, un fet immediat.

95. Crawford, 1985, 97.

96. Crawford, 1985, 97.

97. Crawford, 1985, 95. Villaronga, 2002-2, en publicar la troballa del Francolí, justifica de manera definitiva la creació del denari ibèric de Kese en el primer terç del segle II aC.

El fet evident és la creació del denari romà cap al 211 aC quan feia un temps que s'estaven encunyant dracmes emporitanes, d'un pes un xic superior al d'aquell. És possible l'existència d'una relació, malgrat no tenir altres arguments que el de les evidències assenyalades.

L'evolució metrological del pes de la dracma emporitana i el del denari és la següent:

241 aC. Empòrion, dracmes del pegàs, de pes de 4,641 g.

218 aC. Empòrion, dracmes del pegàs amb el cap modificat, de 4,605 g.

211 aC. Roma, creació del denari, de pes teòric de 4,50 g i real de 4,187/4,298 g. La dracma emporitana pesa un 10% més que el denari romà, i aquest en resulta sobrevalorat.

Per al període de principi del segle II aC.:

La dracma emporitana de pes reduït, pesa 4,146 g.

El denari romà de pes reduït, pesa entre 3,77/3,87 g.

El pes de la dracma emporitana és un 10% més alt que el del denari romà coetani.

Tenim que el pes de la dracma emporitana és en els dos períodes un 10 % més alt que el del denari romà, i resulta que aquest amb menys pes queda sobrevalorat envers la dracma emporitana.

Làmines

A

B

C

1. **Prototipus.** A, B i C; monedes números 29, 52 i 204.

D

E

F

2. **Prototipus.** D, E i F; monedes números 283, 322 i 405.

527

535

504

520

3. Enllaços d'encunys. Grup 6, per l'anvers A.22 i A.21 de reversos sense dofí i amb dofí; monedes números 527, 535, 504 i 520. Pàgina 37.

458

460

455

456

4. Enllaços d'encunys. Grup 6, el mateix encuny d'anvers A.6 enllaça reversos sense dofí i amb dofí; monedes números 458, 460, 455 i 456. Pàgines 37 i 54.

465

467

478

522

5. Enllaços d'encunys. Grup 6, enllaç sense dofi i amb dofi, monedes números 465 i 467. Enllaç de tres i quatre rínxols pel revers, monedes 478 i 522. Pàgines 39, 40 i 54.

121

123

124

125

6. Grup 2. El revers R.28 enllaça quatre anversos; monedes números 121, 123, 124 i 125. Pàgina 40 i 43.

365

366

314

319

7. Grup 5. Enllaç per l'anvers de reversos sense dofí i amb dofí; monedes números 365, 366, 314 i 319. Pàgina 50.

321

397

385

8. Grup 5. Reversos quasi exactes; monedes números 321, 397 i 385. Pàgina 50.

295

294

293

292

9. Grup 5. Monedes 295 i 294 enllacen per l' R.5; les 294 i 293 per l' A.2; i les 293 i 292 pel R.4. Pàgina 50 i 54.

10. Grup 5. Falsificació ?. Cinc monedes exactes, números 324 a 328. Pàgina 52 i 69.

295

403

405

11. Enllaç del grup 5 i 6. L'R.5 del grup 5, moneda número 295, és exacta a l'R.1 del grup 6, monedes números 403 i 405. Pàgina 54.

487

492

485

484

12. Grup 6. Enllaços de símbol de fíbula i sense símbol pels anversos A.21 i A.20; monedes números 487, 492; 485 i 484. Pàgina 68.

438

468

156 A

249

307

13. Grup 6. Símbol de cossi, monedes números 438 i 468, amb el revers quasi igual, pàgina 68. Dracma número 156A, pàgina 45. Monedes números 249 i 307. Dos exemples de la modificació del cap del pegàs.

657

658

659

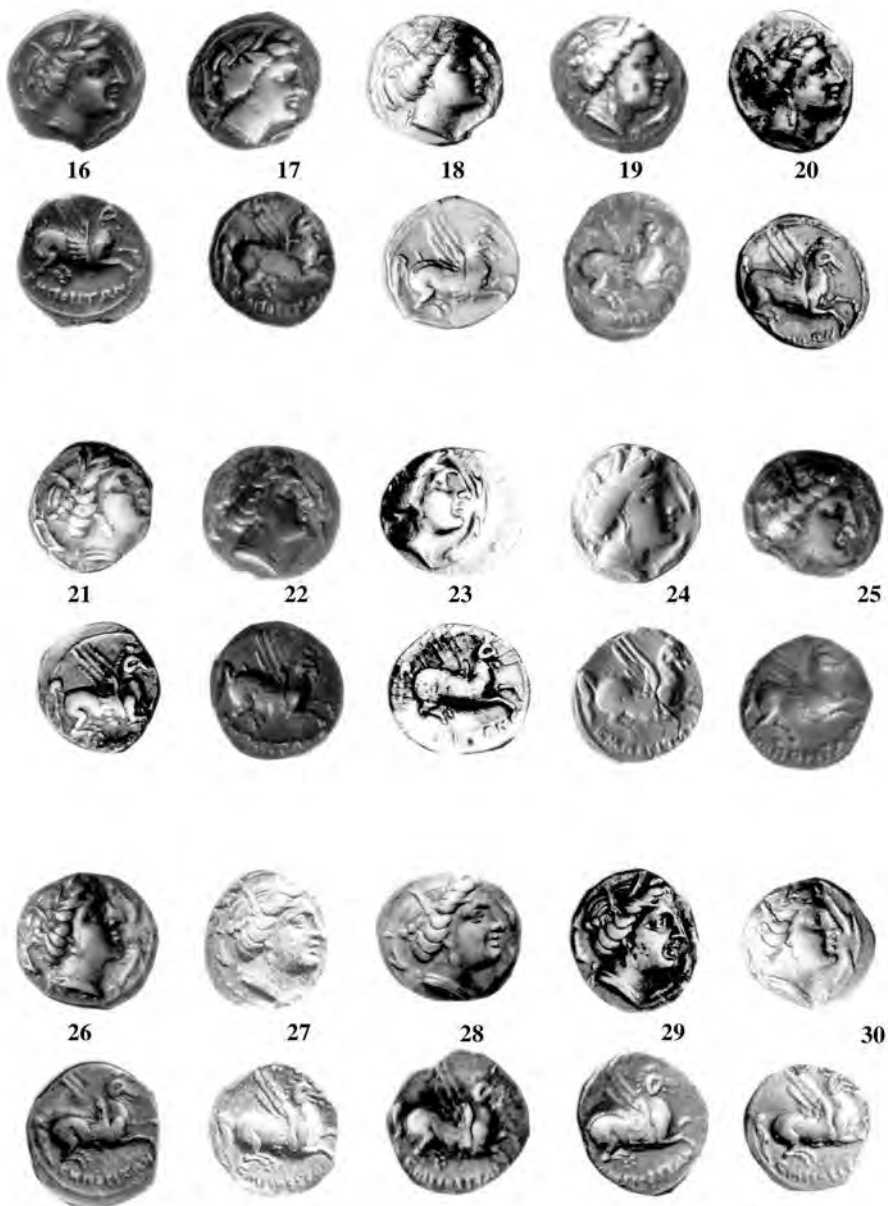
14. Grup 7. Amb el cap a l'esquerra dracmes números 657 i 658. Dracma número 659 amb el cap del pegàs sense modificar, pàgina 34.

15. Grup 9. Tritartemorion números 704, 729 i 742. Pegàs amb cap modificat, número 784. Tartemorion números 815 i 829. Hemitartemorion, número 843, pàgina 34.

16. Grup 1. Dracmes de l'1 a la 15.

17. Grup 1. Dracmes de la 16 a la 30.

18. Grup 1. Dracmes de la 31 a la 45.

19. Grup 1. Dracmes de la 46 a la 50. Grup 2. Dracmes de la 51 a la 60.

20. Grup 2. Dracmes de la 61 a la 75.

21. Grup 2. Dracmes de la 76 a la 90.

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

22. Grup 2. Dracmes de la 91 a la 105.

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

23. Grup 2. Dracmes de la 106 a la 120.

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

24. Grup 2. Dracmes de la 121 a la 135.

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

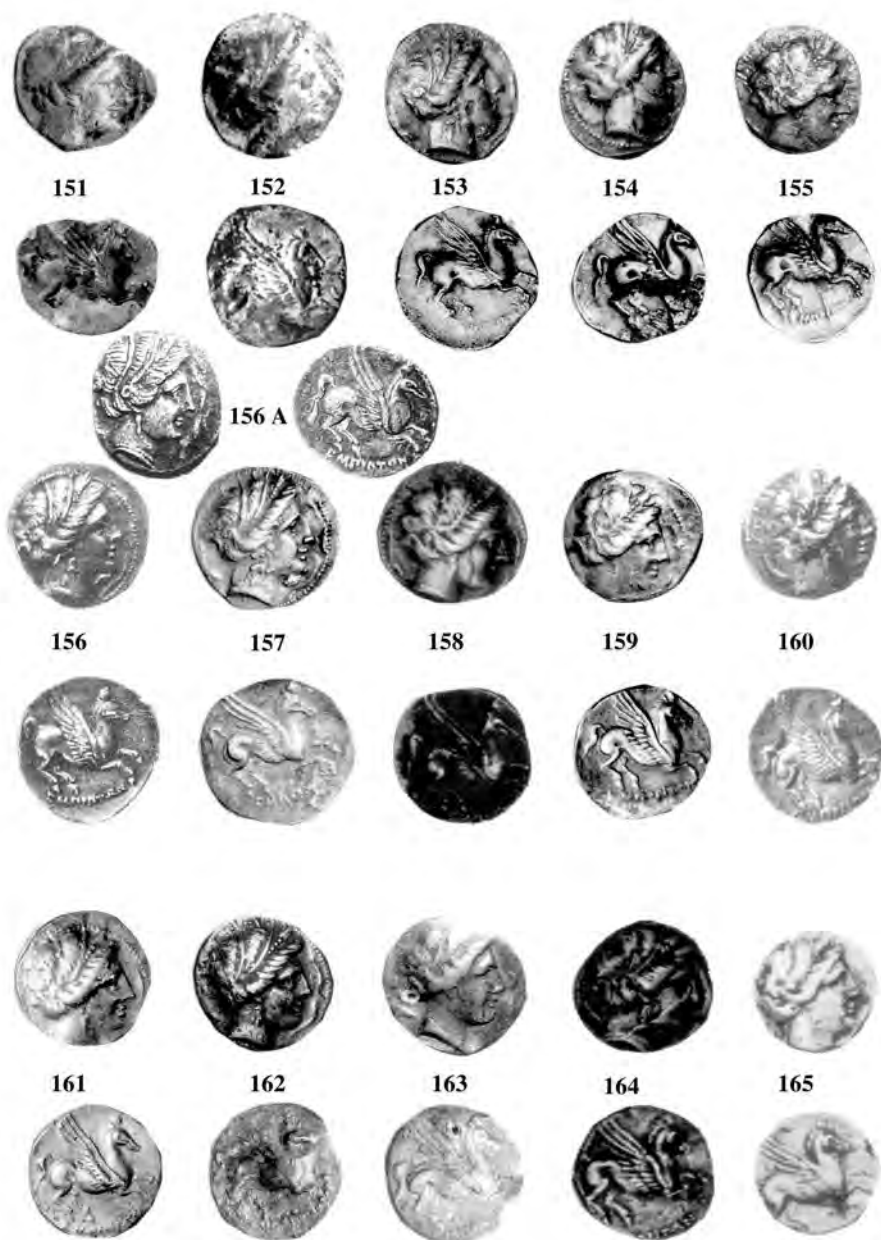
149

150

25. Grup 2. Dracmes de la 136 a la 140. Grup 3. Dracmes de la 141 a la 150.

26. Grup 3. Dracmes de la 151 a la 165.

27. Grup 3. Dracmes de la 166 a la 180.

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

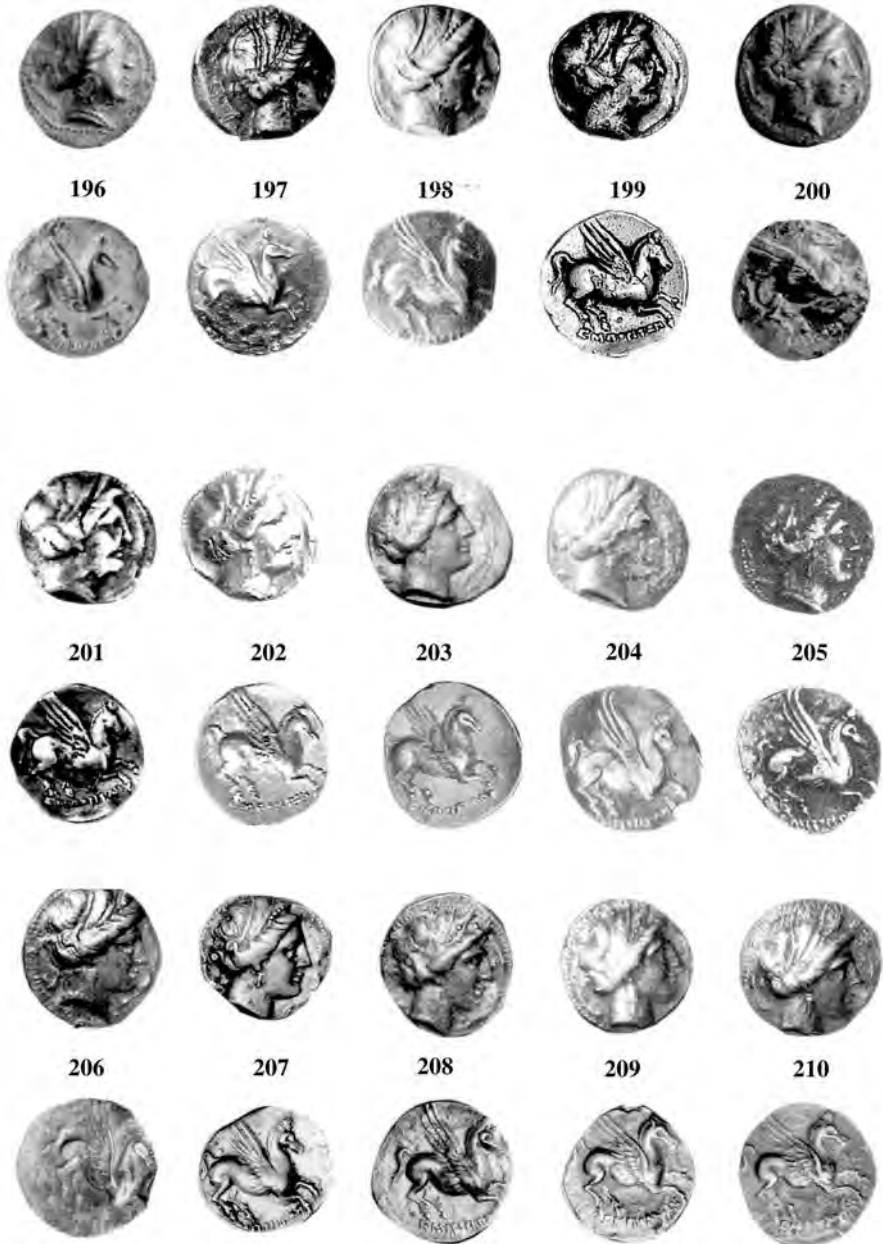
194

195

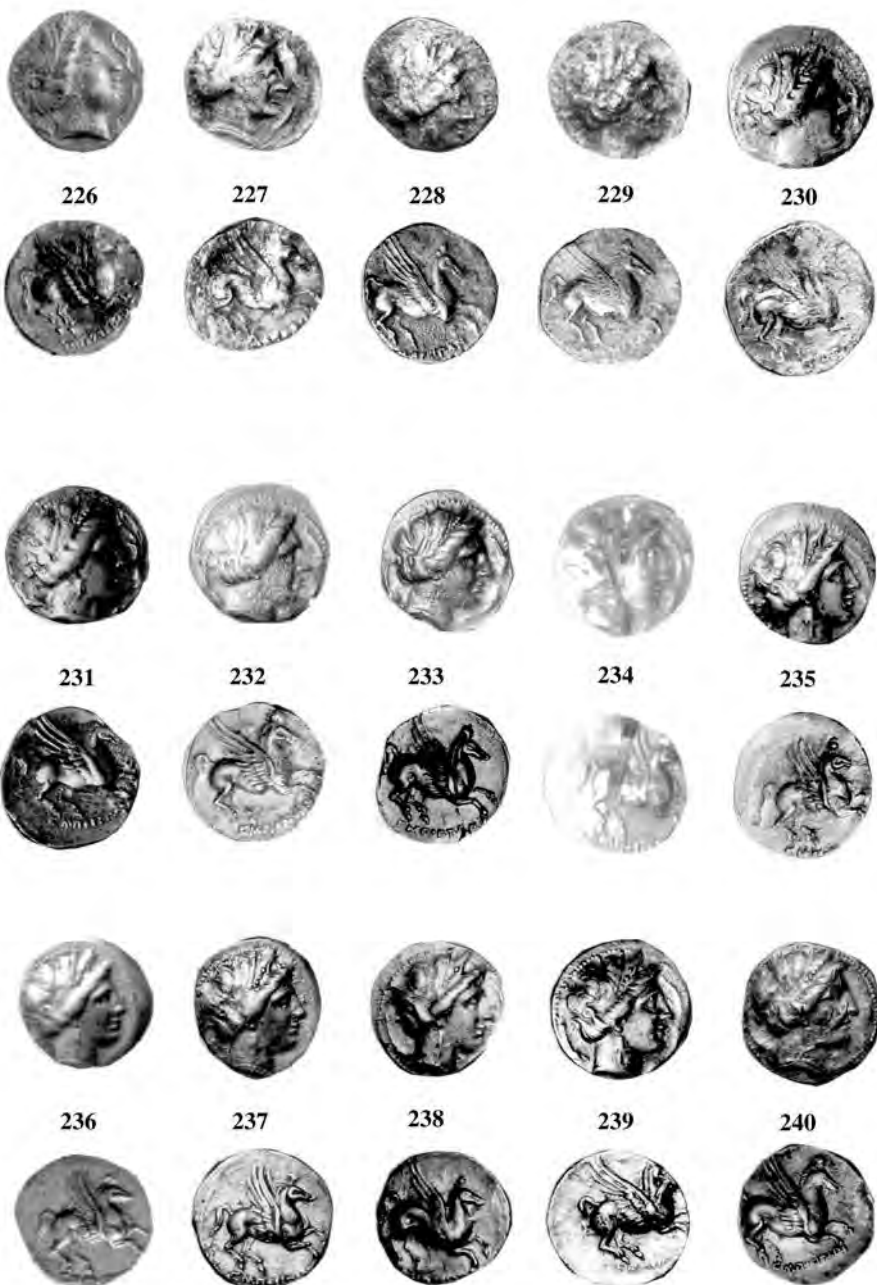
28. Grup 3. Dracmes de la 181 a la 195.

29. Grup 3. Dracmes de la 196 a la 210.

30. Grup 3. Dracmes de la 211 a la 225.

31. Grup 3. Dracmes de la 226 a la 240. Anul.lat el 241.

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

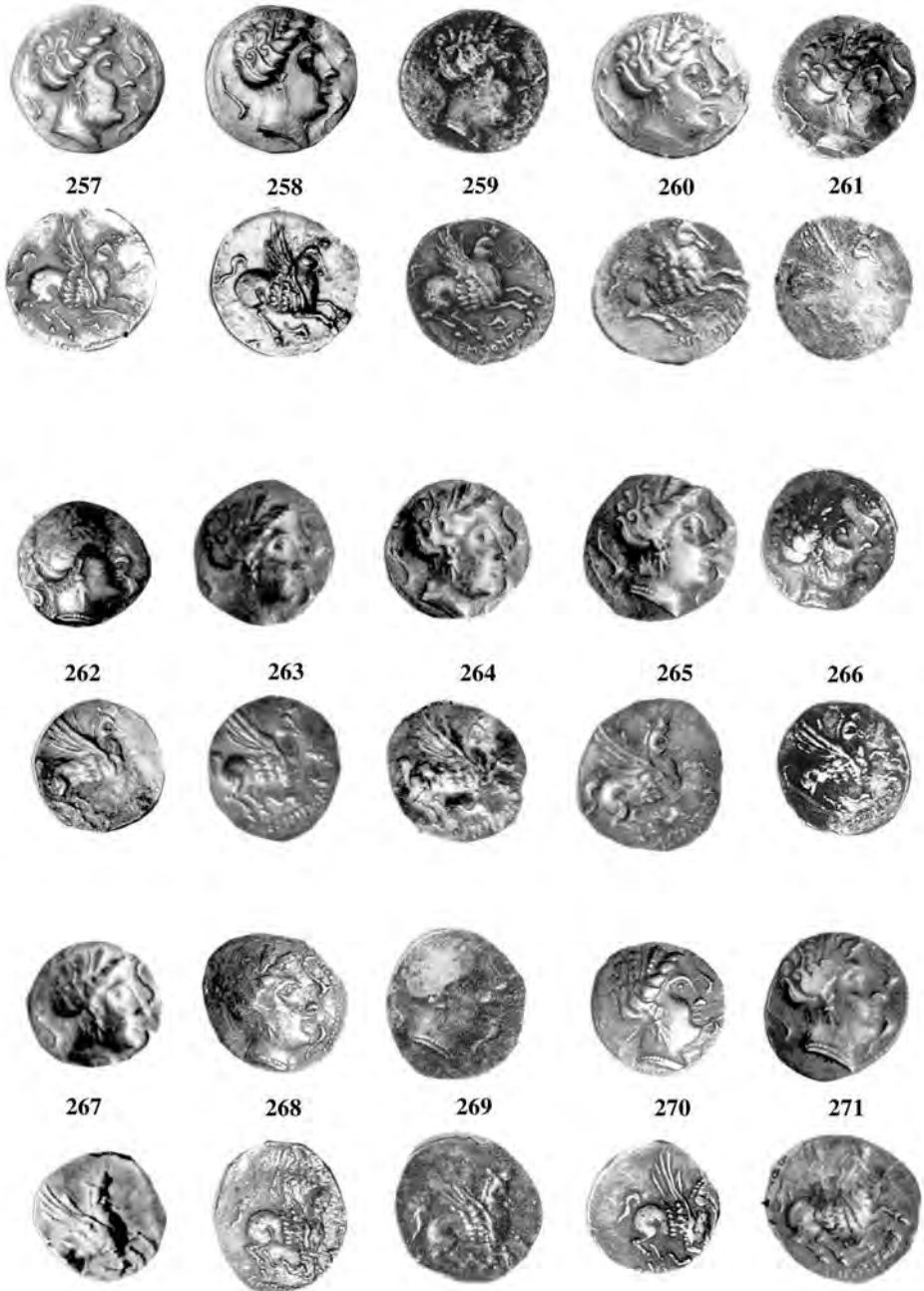
255

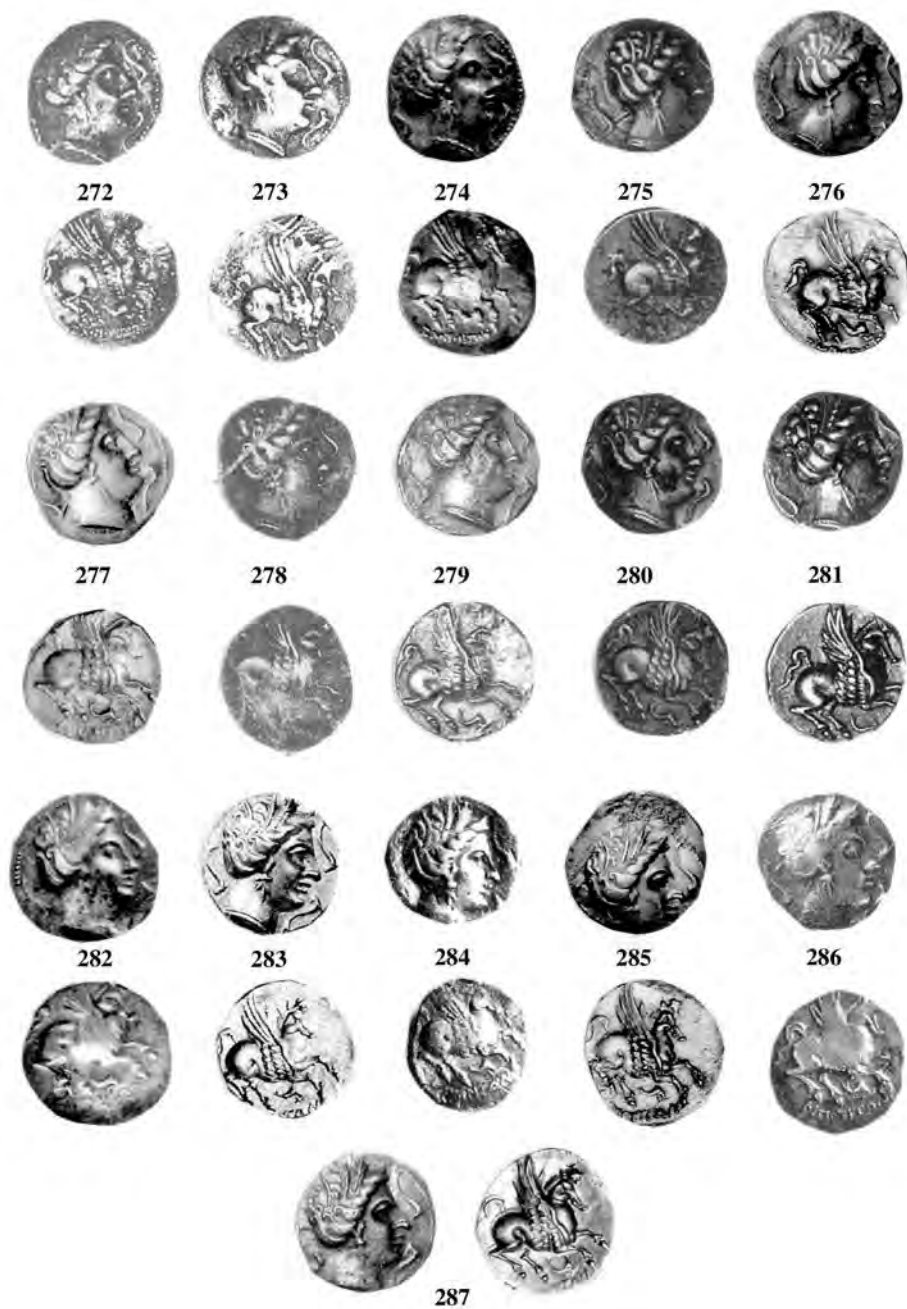
256

32. Grup 4. Dracmes de la 242 a la 256.

33. Grup 4. Dracmes de la 257 a la 271.

34. Grup 4. Dracmes de la 272 a la 287.

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

35. Grup 5. Dracmes de la 288 a la 302.

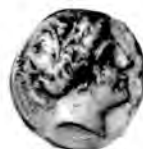
303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

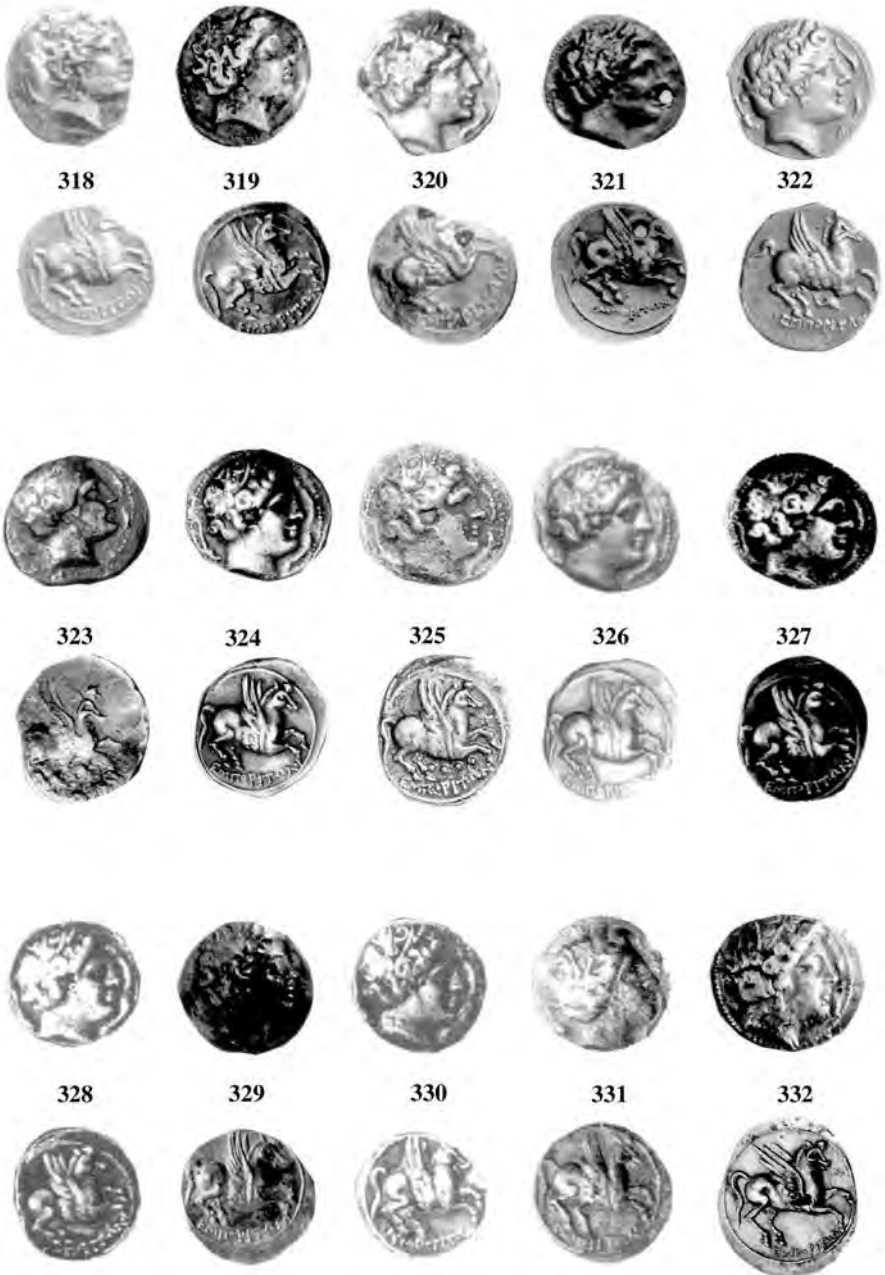
316

317

36. Grup 5. Dracmes de la 303 a la 317.

37. Grup 5. Dracmes de la 318 a la 332.

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

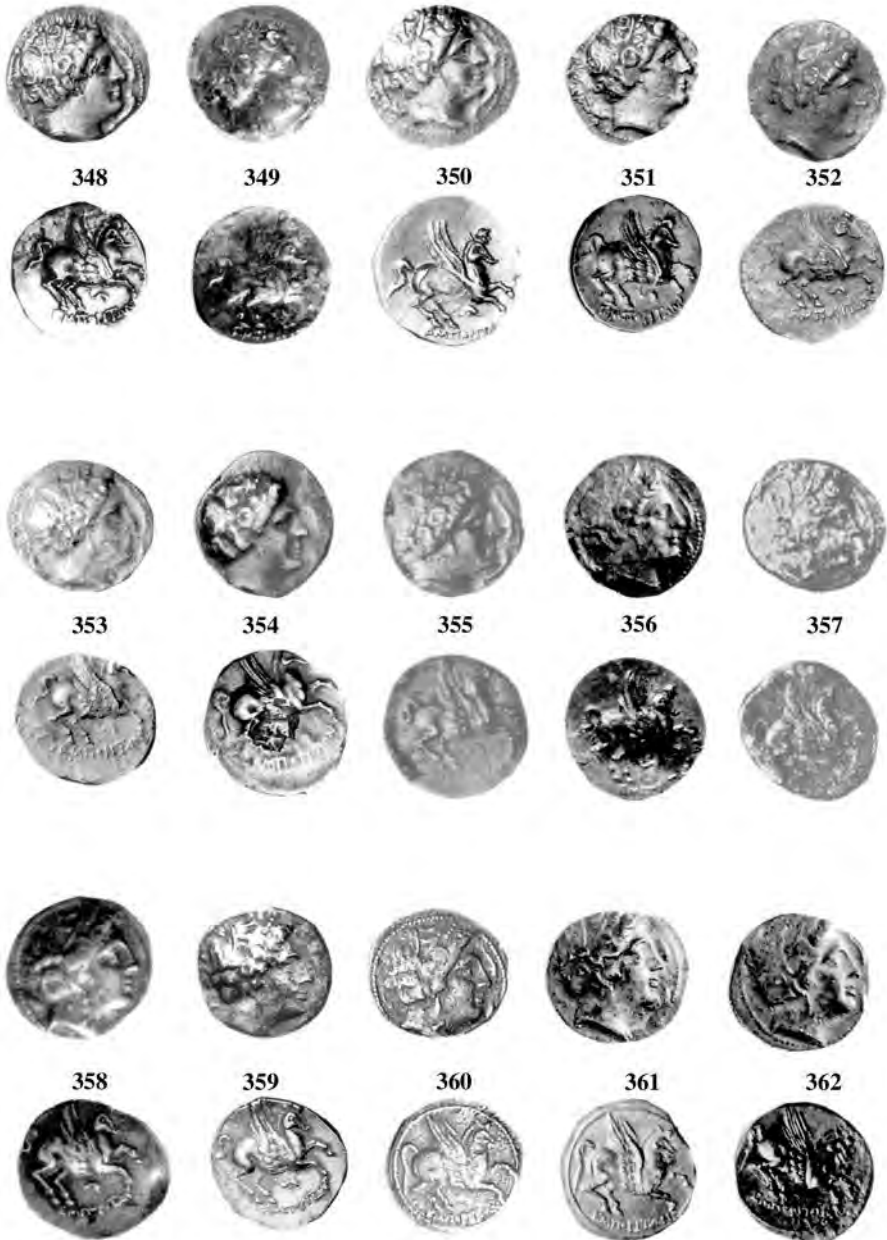
346

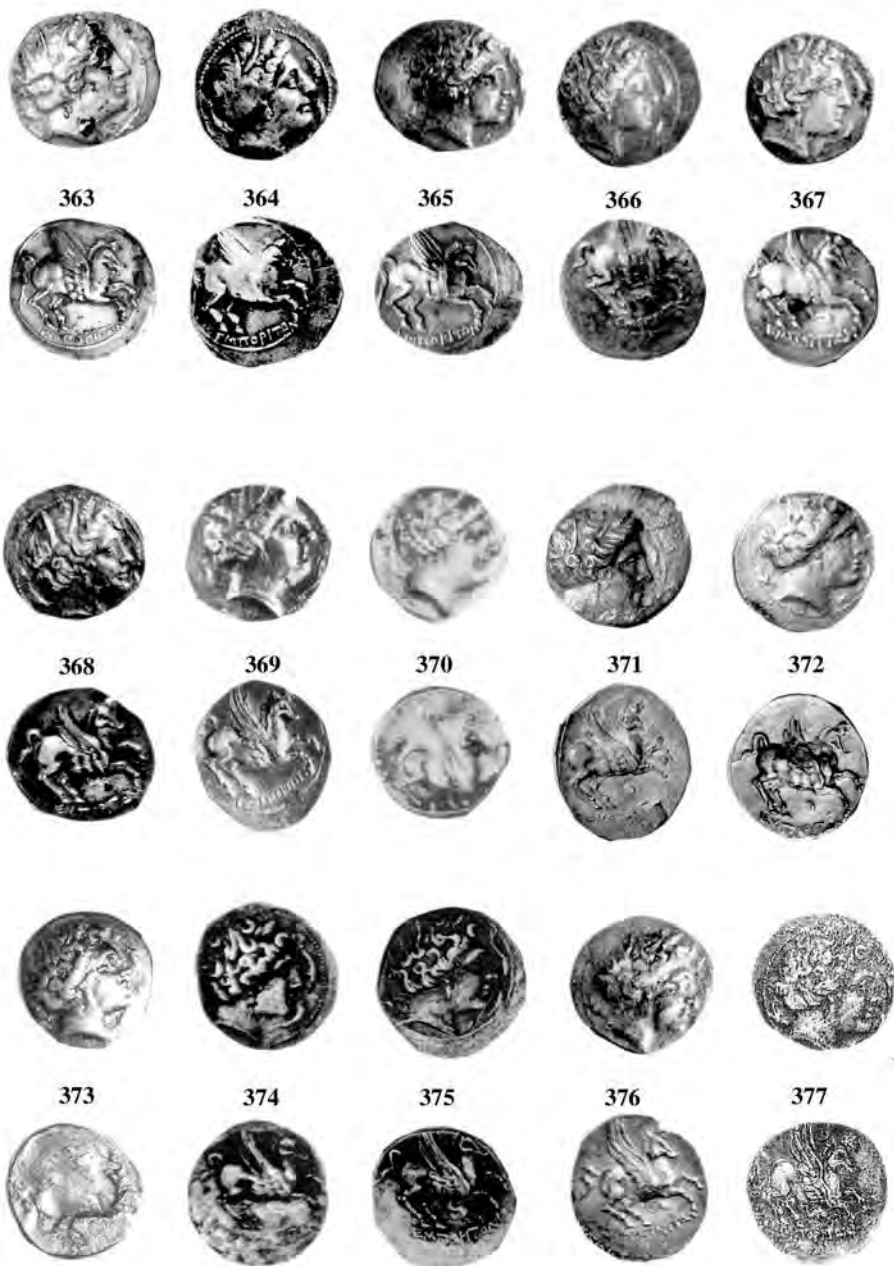
347

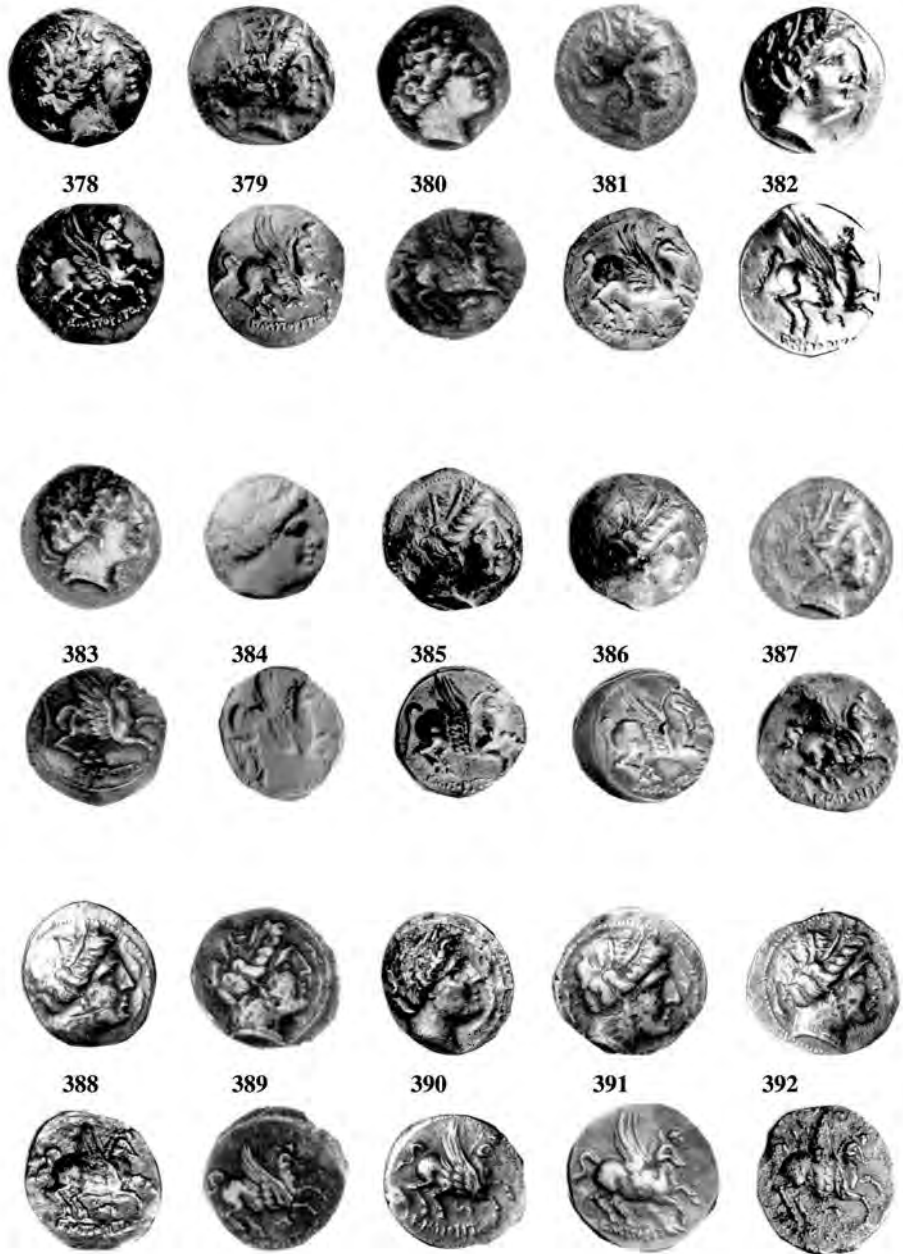
38. Grup 5. Dracmes de la 333 a la 347.

39. Grup 5. Dracmes de la 348 a la 362.

40. Grup 5. Dracmes de la 363 a la 377.

41. Grup 5. Dracmes de la 378 a la 392.

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

42. Grup 5. Dracmes de la 393 a la 402.

Grup 6. Dracmes de la 403 a l 407.

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

43. Grup 6. Dracmes de la 408 a la 422.

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

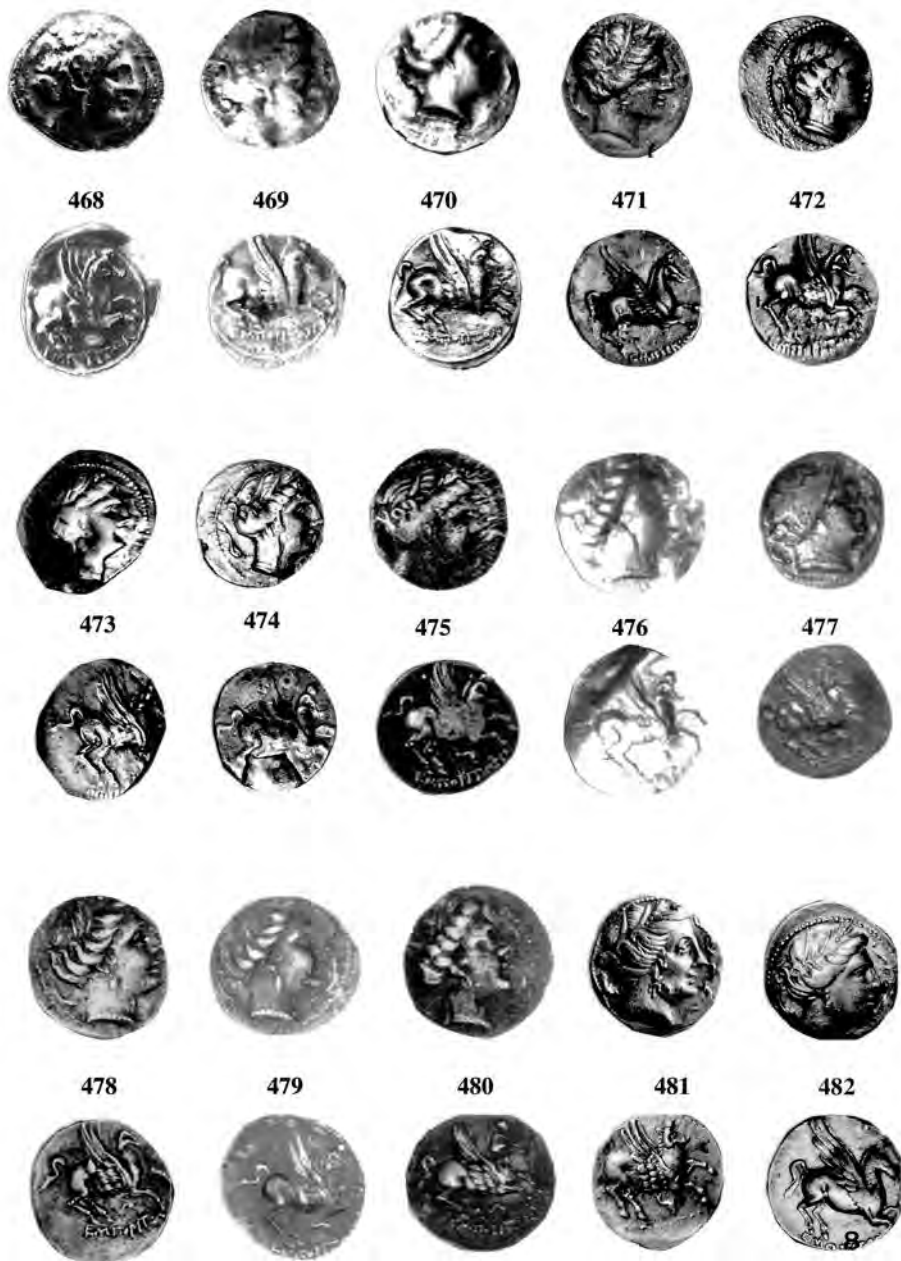
437

44. Grup 6. Dracmes de la 423 a la 437.

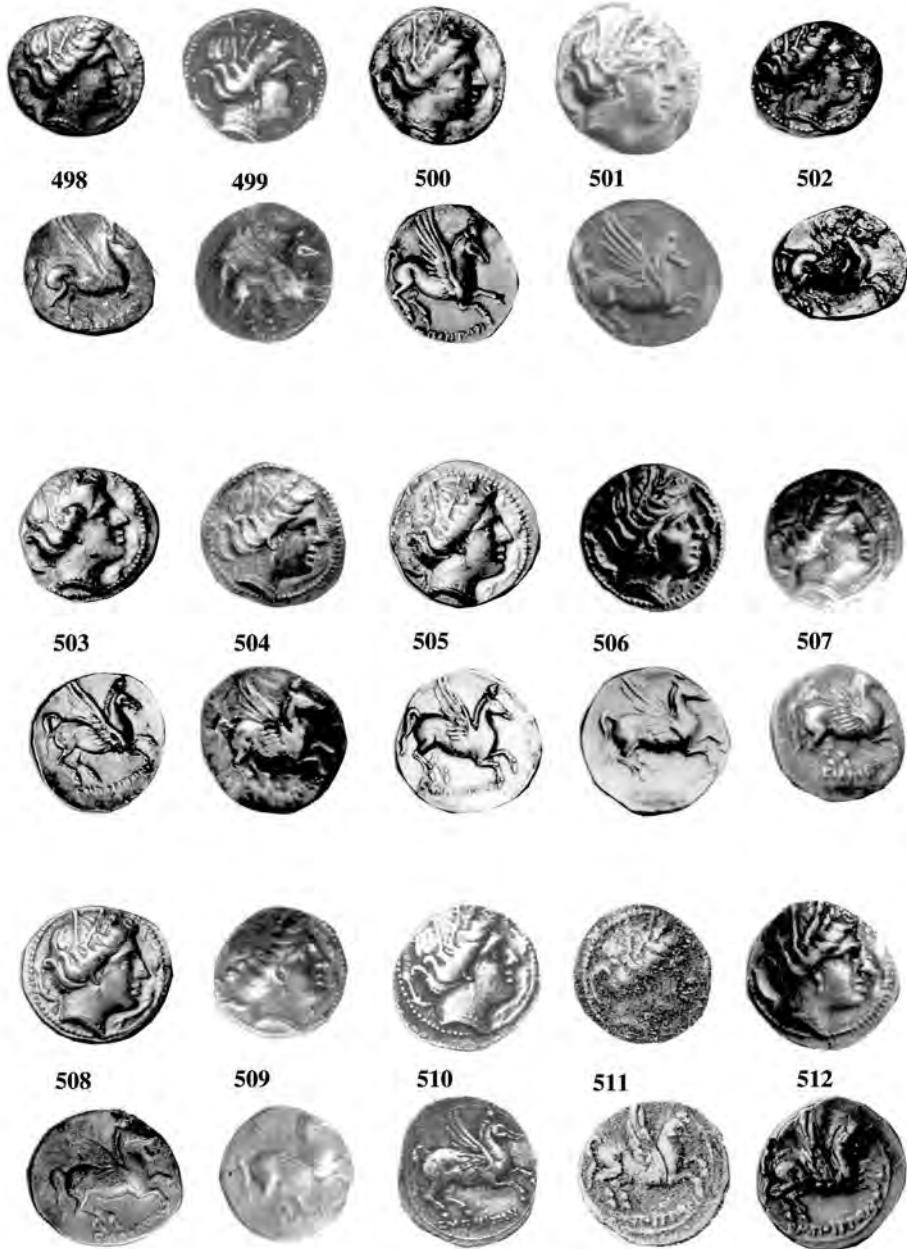
45. Grup 6. Dracmes de la 438 a la 452.

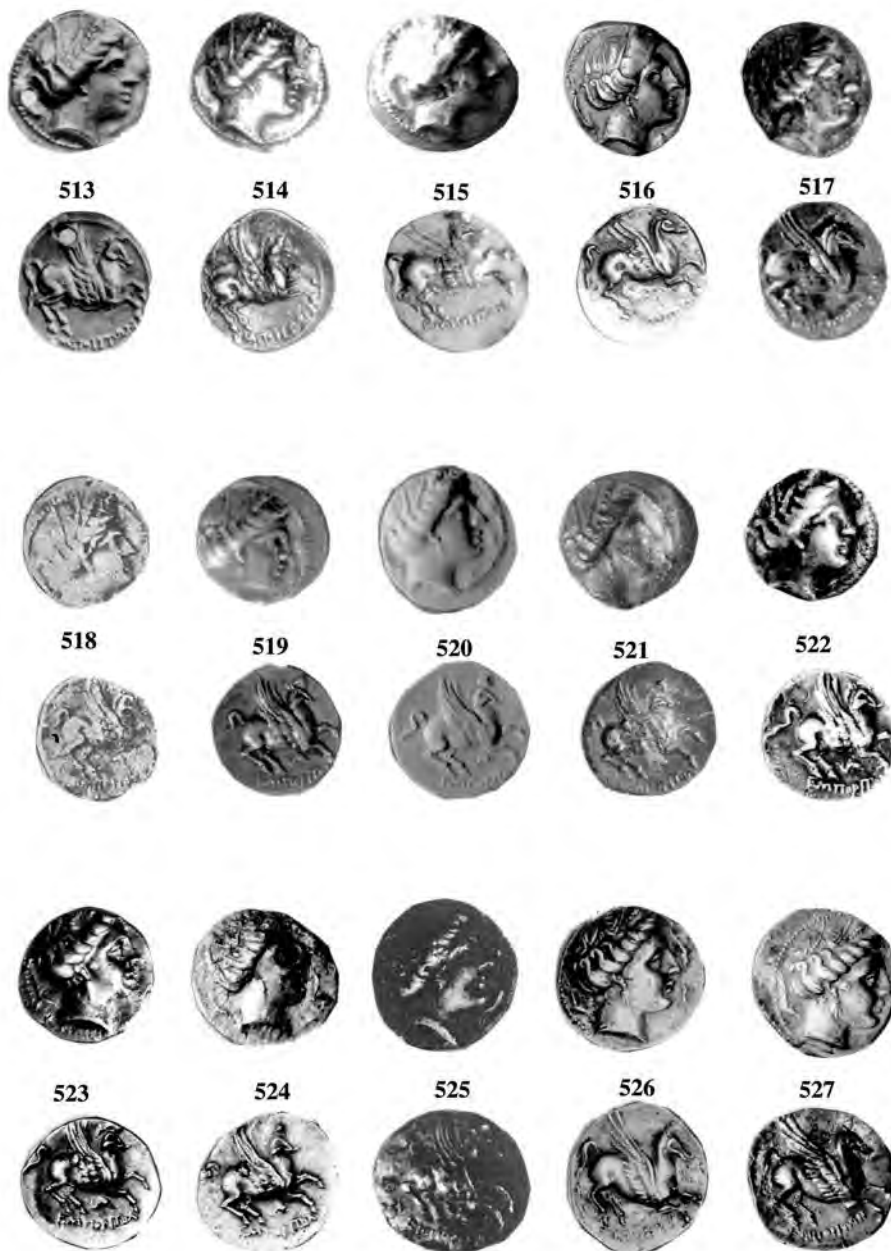
47. Grup 6. Dracmes de la 468 a la 482.

48. Grup 6. Dracmes de la 483 a la 497.

49. Grup 6. Dracmes de la 498 a la 512.

50. Grup 6. Dracmes de la 513 a la 527.

51. Grup 6. Dracmes de la 528 a la 542.

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

52, Grup 6. Dracmes de la 543 a la 557.

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

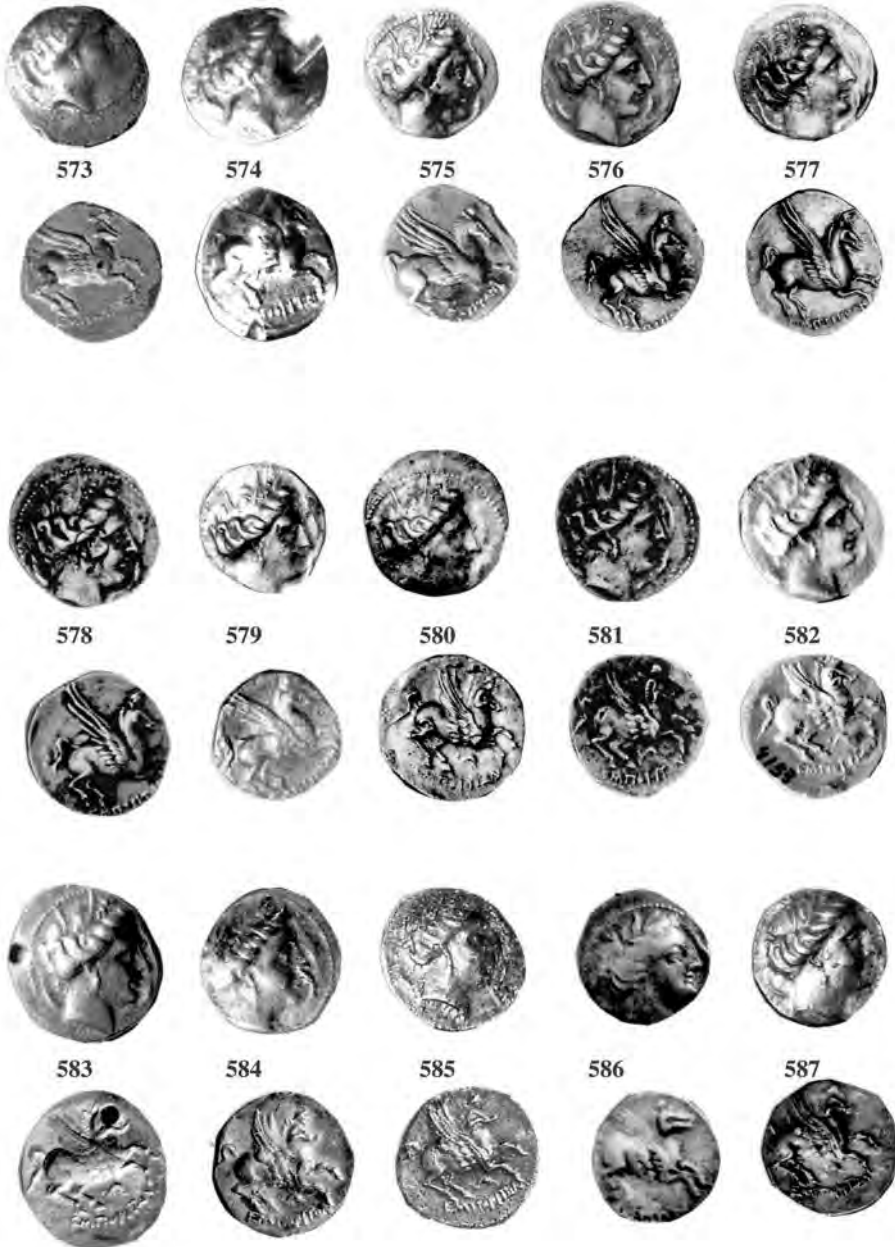
571

572

53. Grup 6. Dracmes de la 558 a la 572.

54. Grup 6. Dracmes de la 573 a la 587.

55. Grup 6. Dracmes de la 588 a la 602.

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

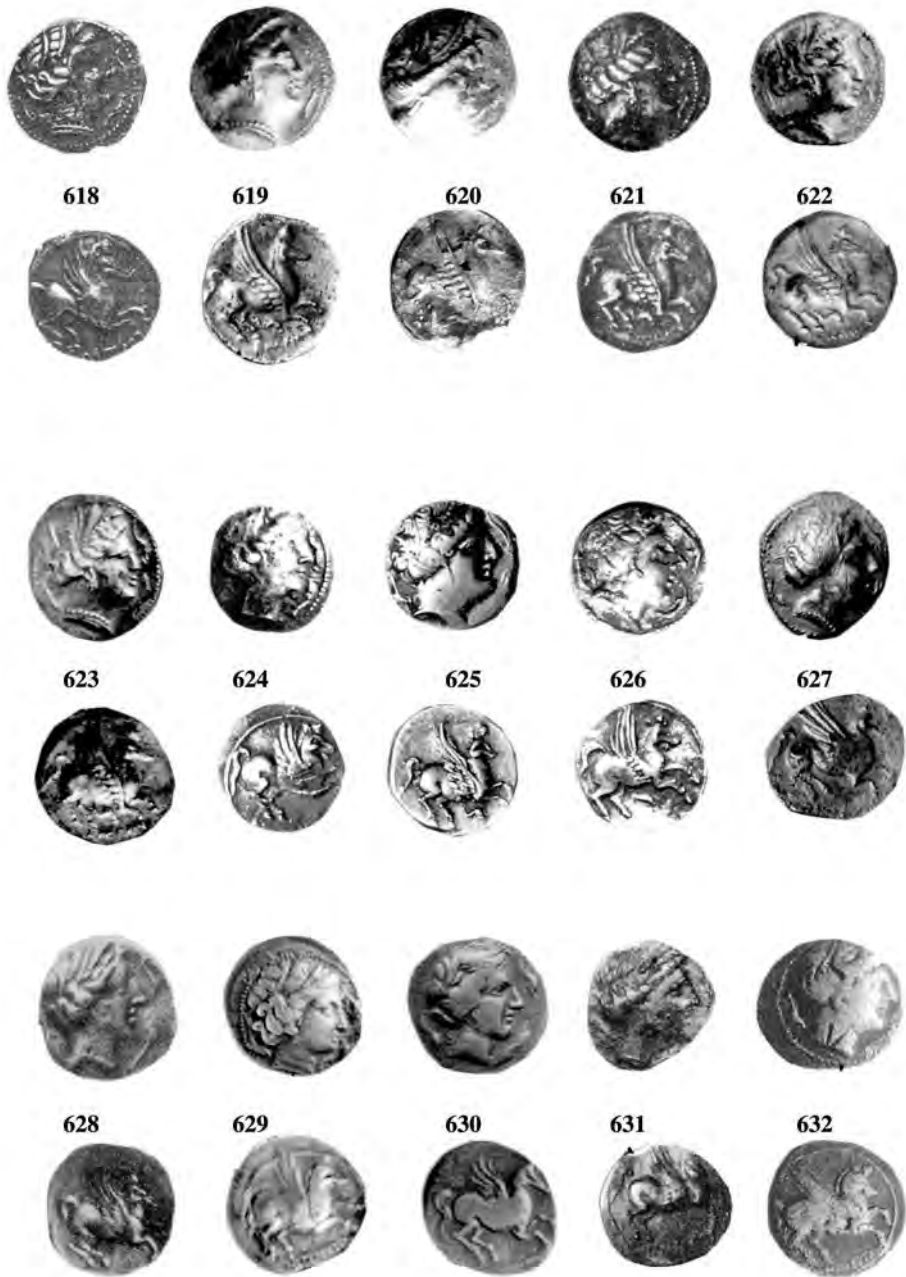
616

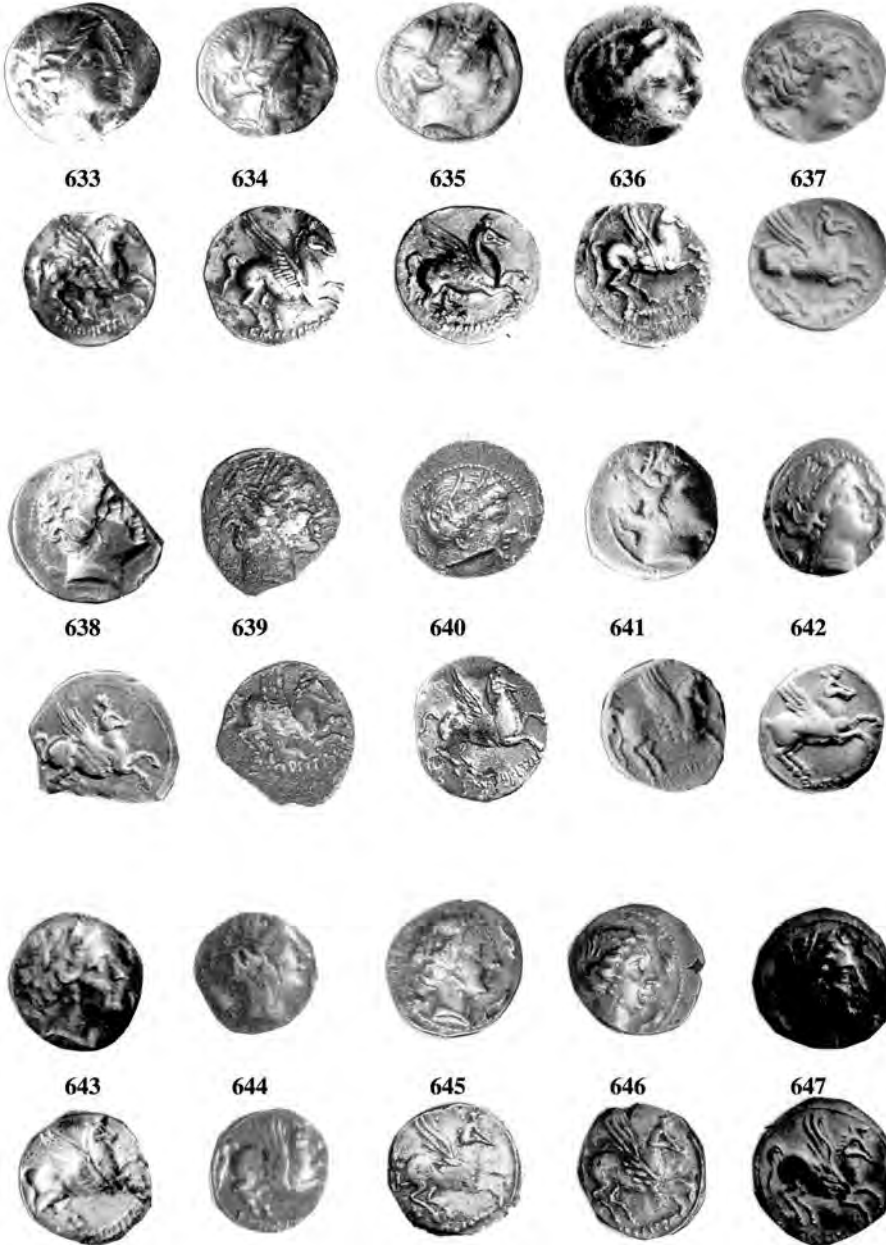
617

56. Grup 6. Dracmes de la 603 a la 617.

57. Grup 6. Dracmes de la 618 a la 632.

58. Grup 6. Dracmes de la 633 a la 647.

59. Grup 6. Dracmes de la 648 a la 656.

Grup 7. Dracmes de la 657 a la 658A.

Grup 8. Dracma 659.

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

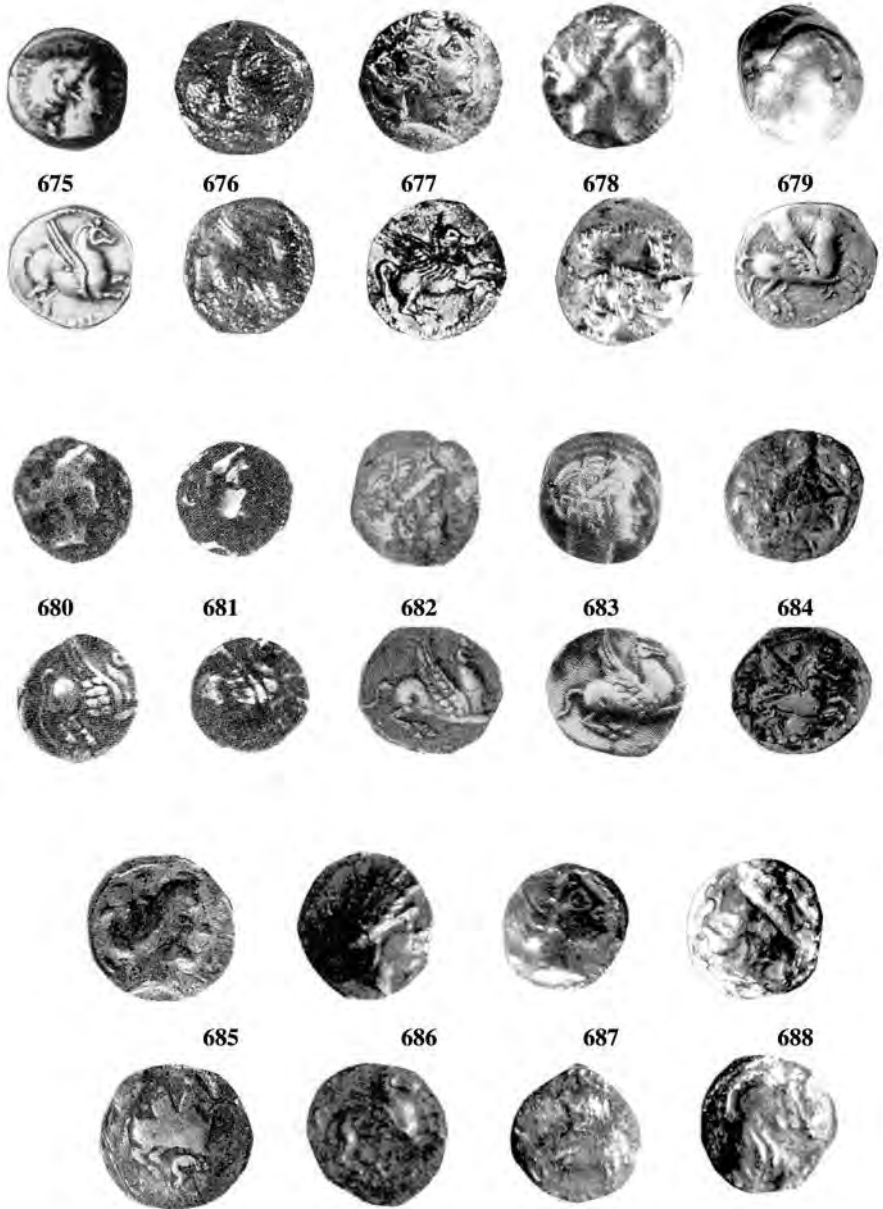
673

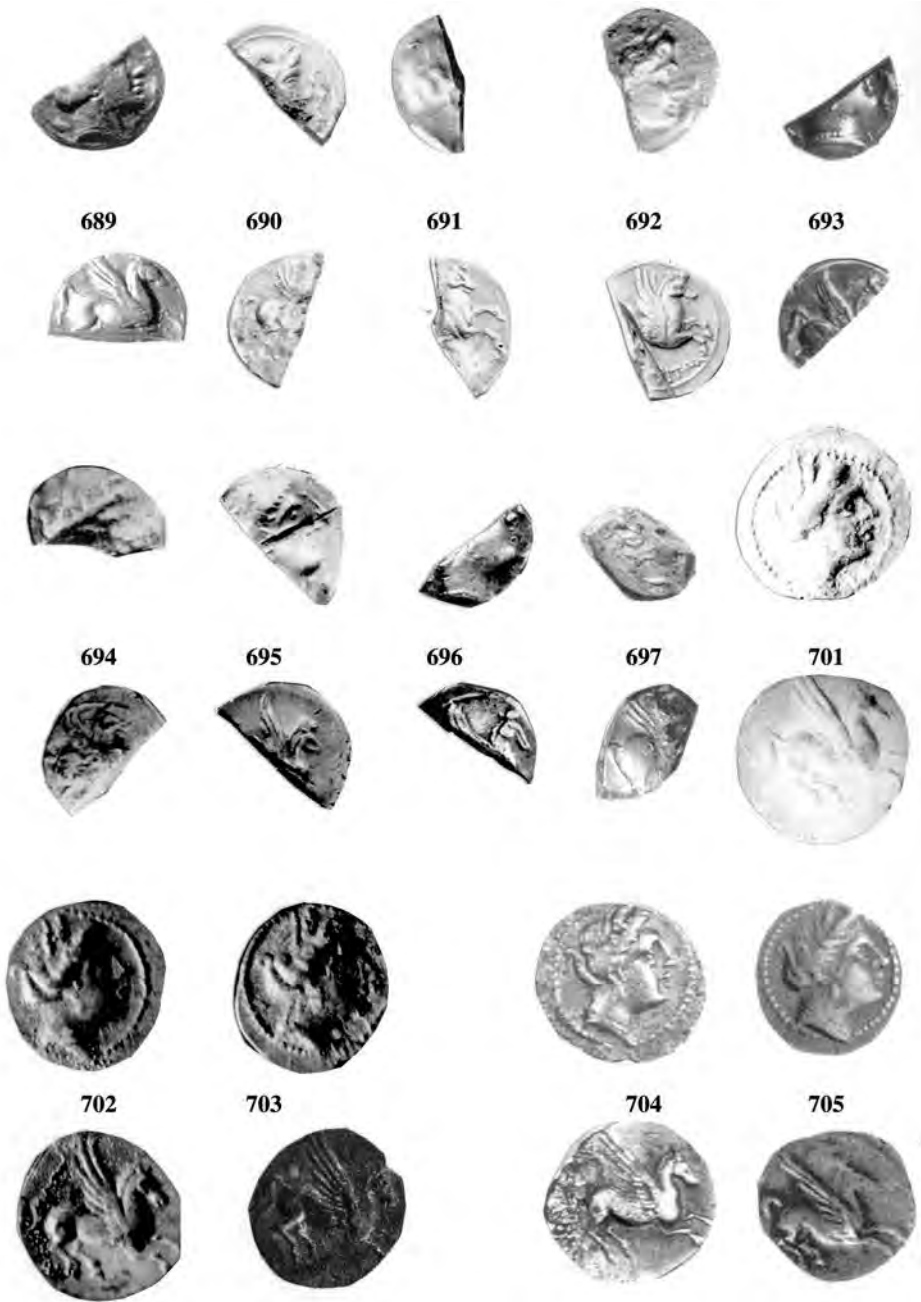
674

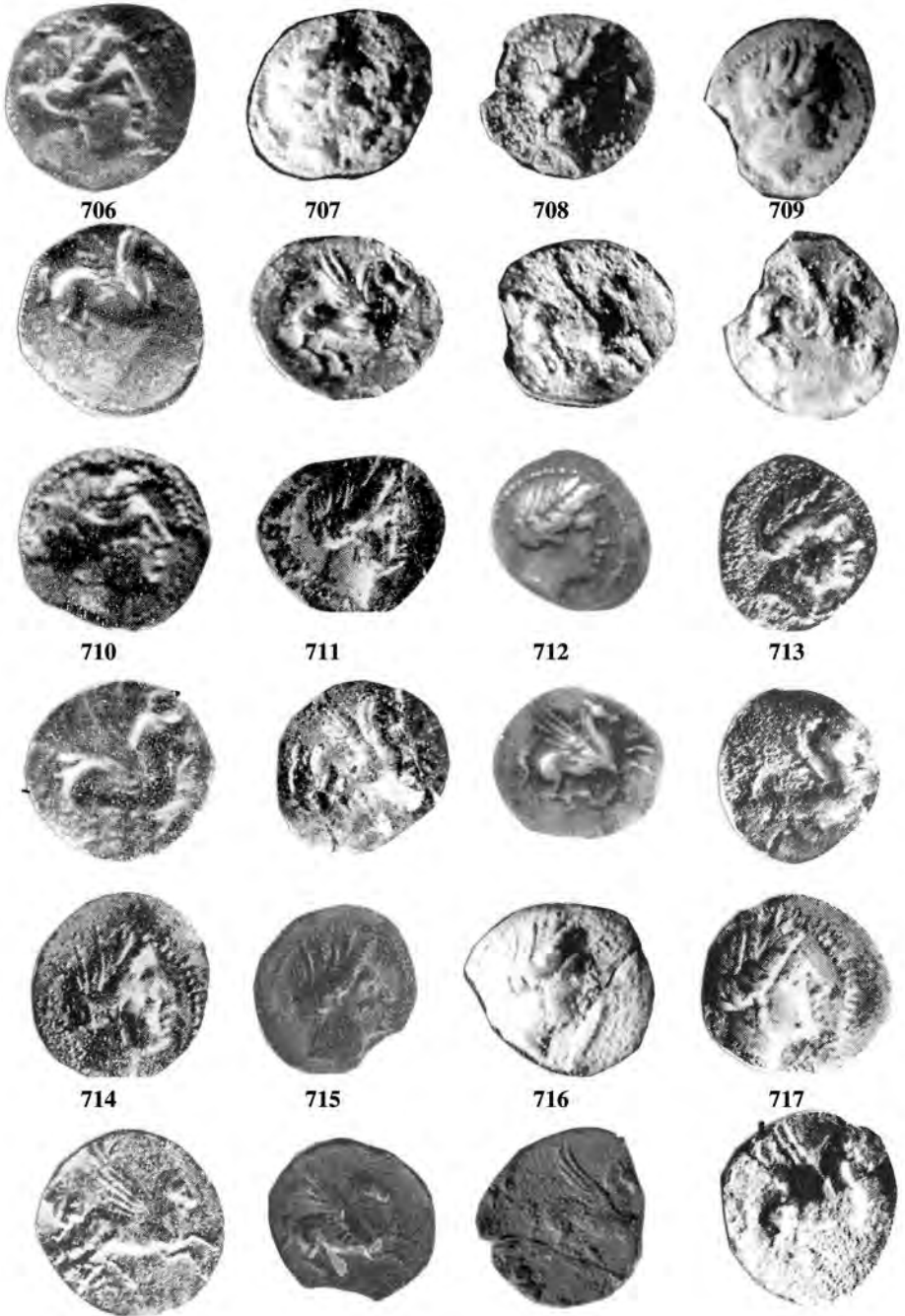
60. Dracmes indeterminades, de la 660 a la 674.

61. Dracmes indeterminades, de la 675 a la 688.

62. Trossos de dracmes. Dracmes de la 689 a la 697.
Grup 9. Tritartemorions del 701 a la 705.

63. Grup 9. Tritartemorions del 706 al 717.

718

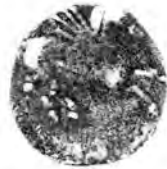
719

720

721

722

723

724

725

726

727

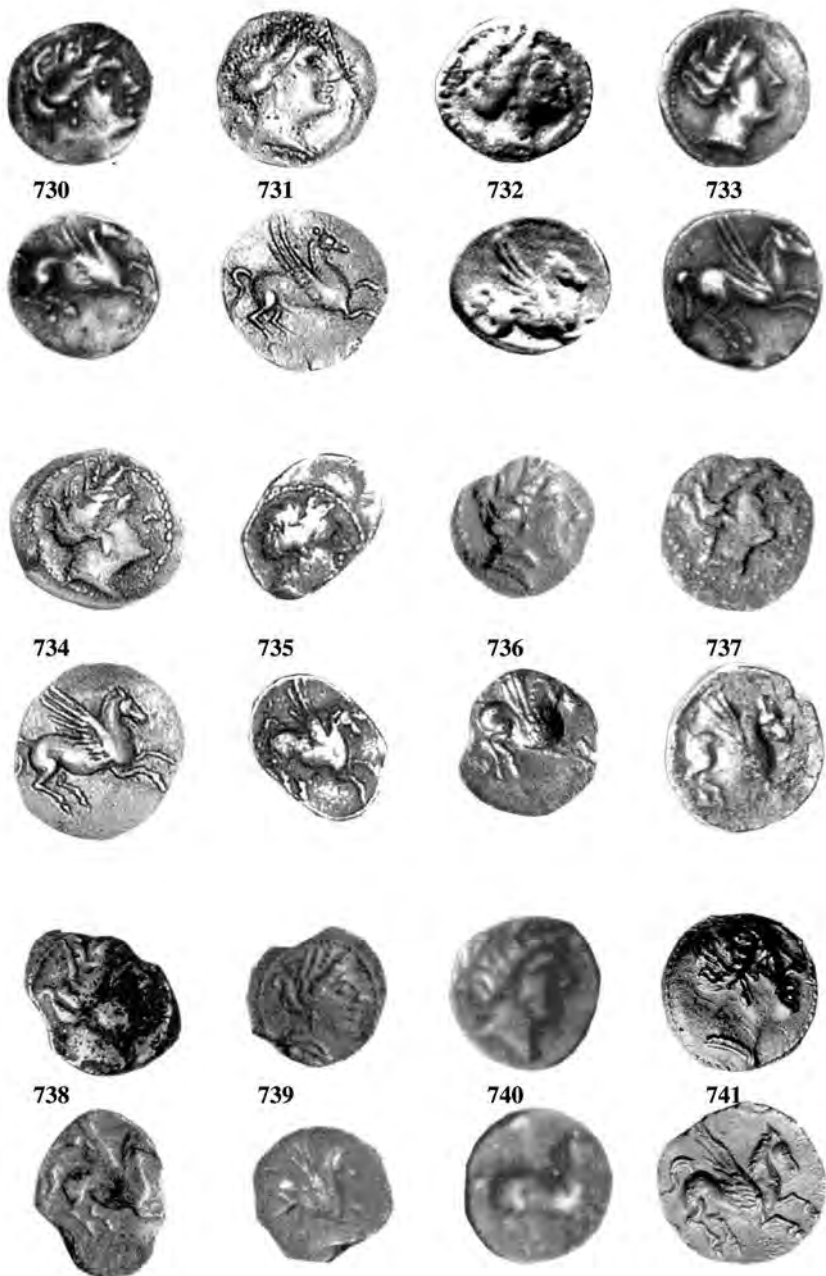
728

729

64. Grup 9. Tritartemorions del 718 al 729.

65. Grup 9. Tritartemorions del 730 al 741,

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

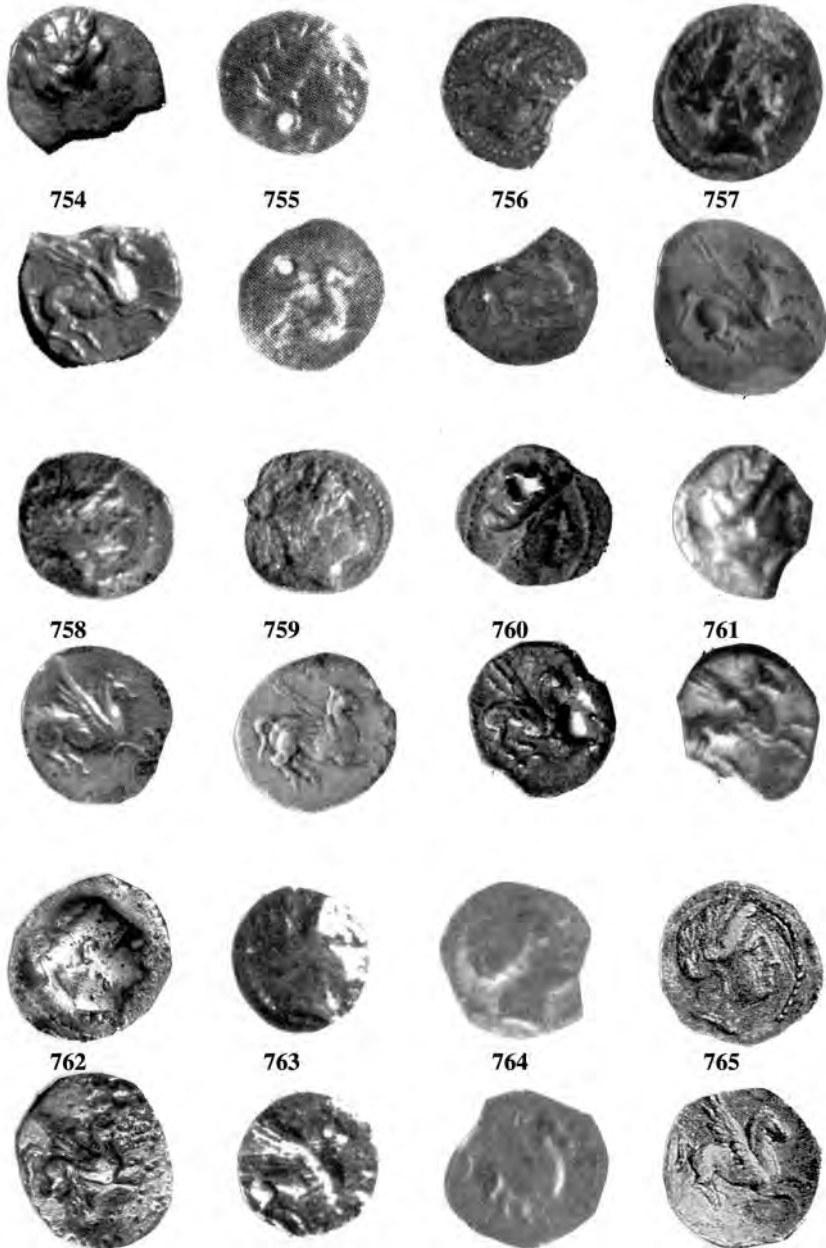
752

753

66. Grup 9. Tritartemorions del 742 al 753.

67. Grup 9, Tritartemorions del 754 al 765.

766

767

768

769

770

771

772

773

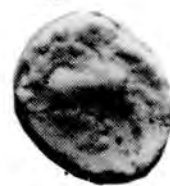
774

775

776

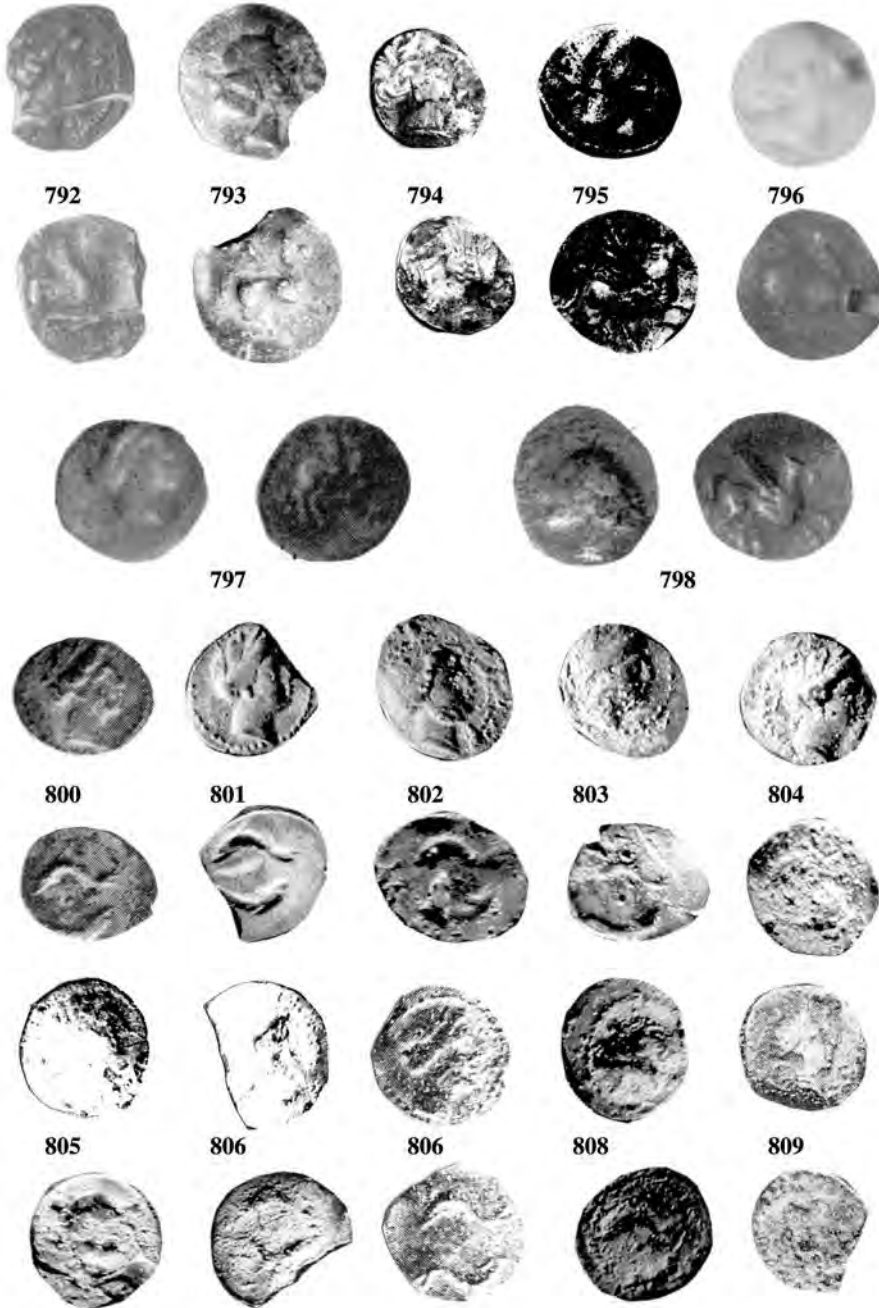
777

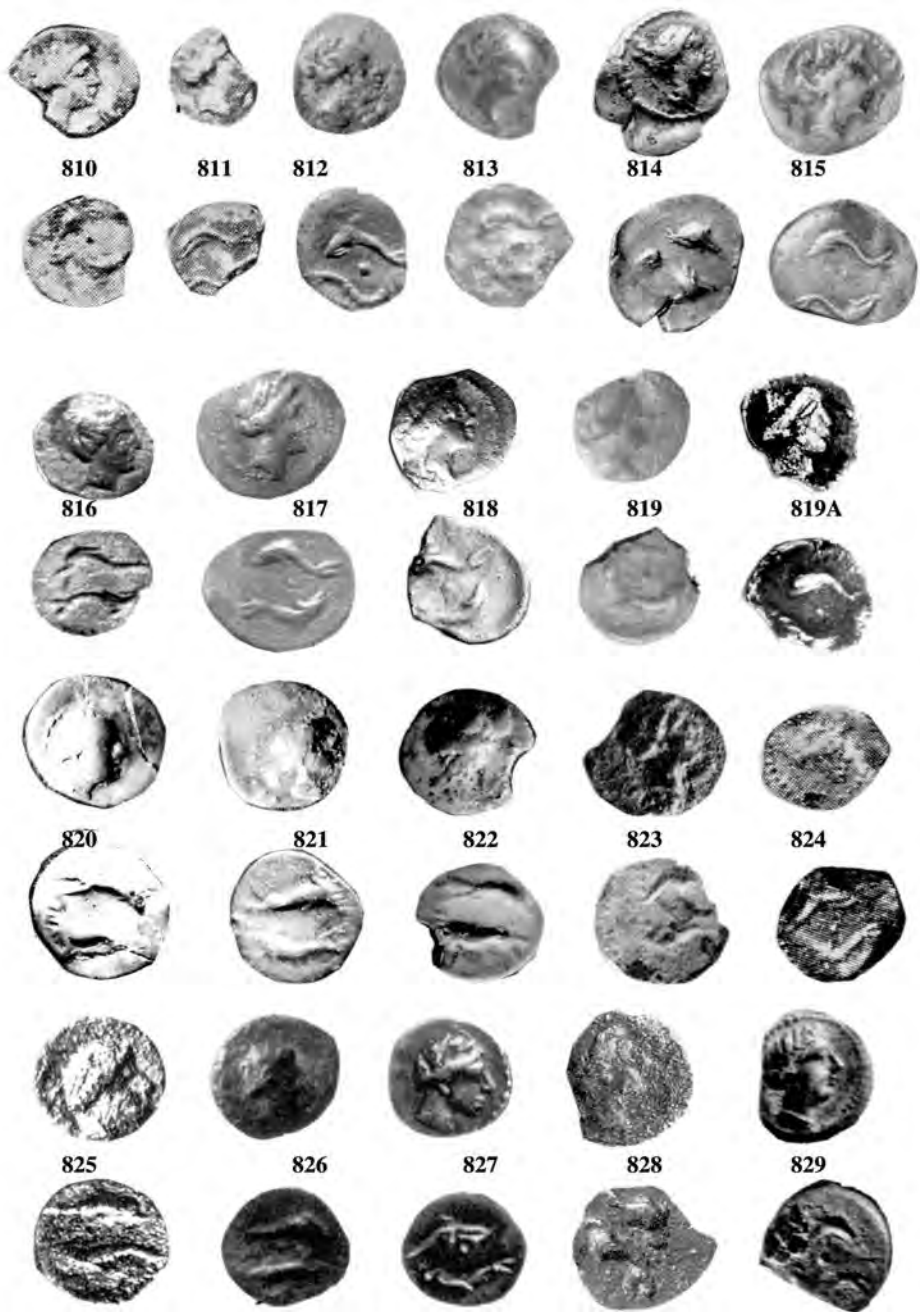
68. Grup 9. Tritartemorions del 766 al 777.

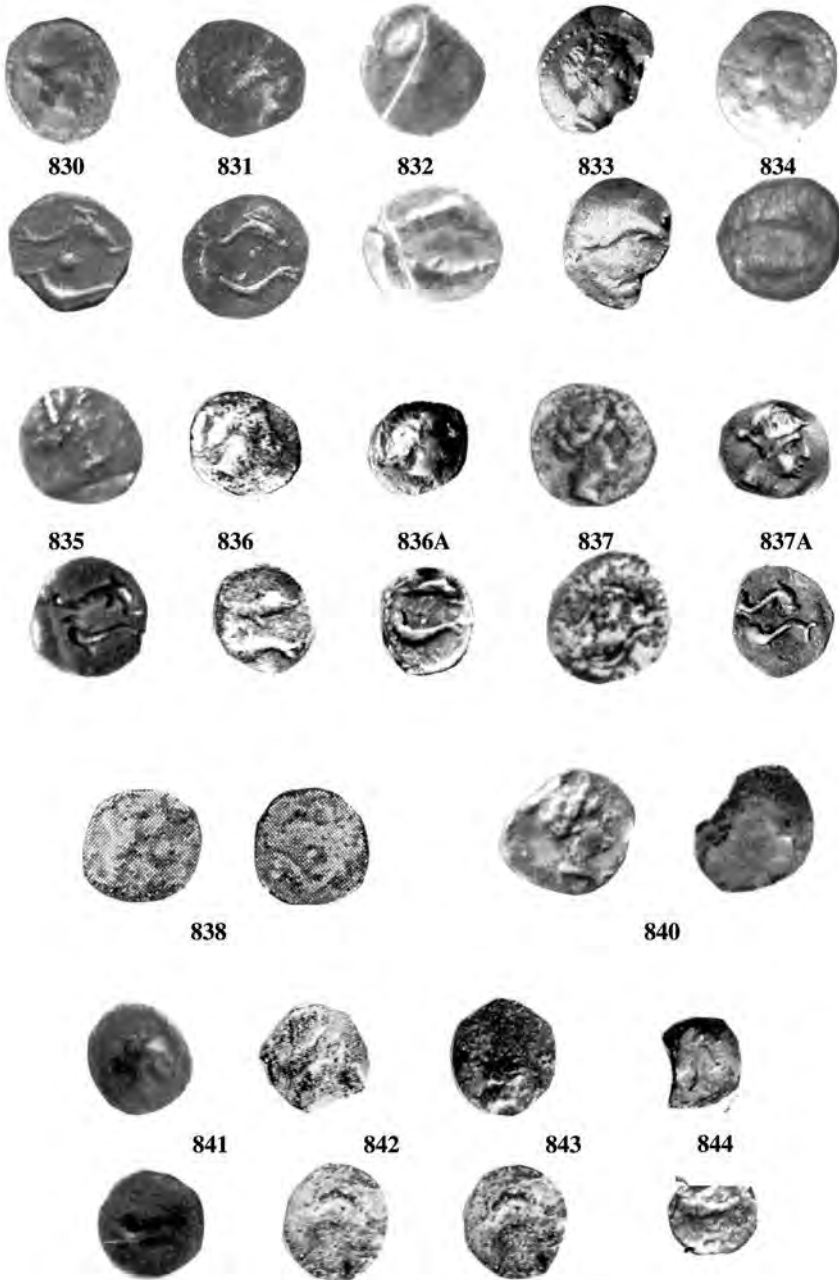
69. Grup 9. Tritartemorions del 778 al 785.
Indeterminables, de la 786 a la 791. Falta 789.

70. Grup 9. Indeterminables, del 792 al 798. Anul.lat el 799. Grup 9-2. Tartemories del 800 al 809.

71. Grup 9-2. Tartemorions del 810 al 829.

72. Grup 9-2. *Tartemorions* del 830 al 840. Grup 9-3, *Hemitartemorions*, del 841 al 844.

